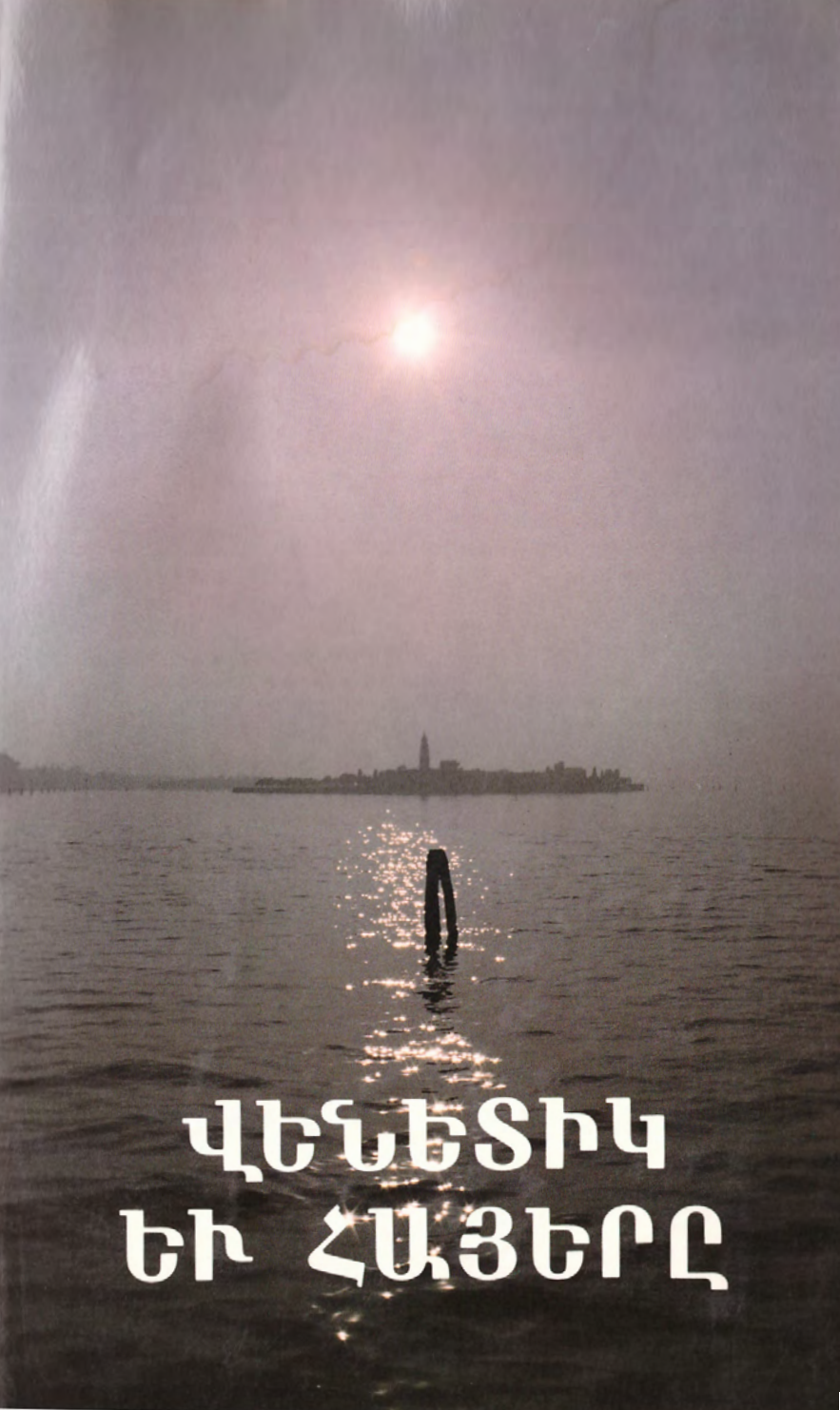

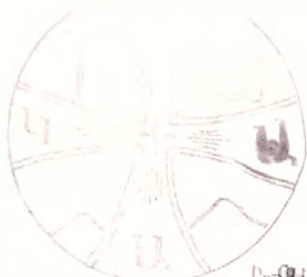
ՎԵՆԵՏԻԱ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

9 (47, 925)

Y-43

3362

ՎԵՆԵՏԻԿ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

ՆՈՒԷՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՄՍԻԹԱՐԵԱՆ

ԿԵՆՏՐՈՆԻՑ

Ի. Ս. ԻՍԱԿԵԱՆ, 7-ԵՐԻԱՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ - Սր. Դազար

Յարաբերութիւններու վաղեմի աւանդութիւն մըն է, որ մեր երկիրները եւ մշակոյթները իրարու կը կապէ:

Այս կապը, վերջին տարիներուս, ունեցաւ հաղորդակցութիւններու նոր եղանակ մը, շնորհիւ պետական մարմիններու միջեւ զոյգացած նախաձեռնութիւններուն, որոնք երկու կողմերէն ալ սիրալոյսով քննարկեցին գեղարուեստական, մշակութային եւ գիտական յայտագիրներ:

Բնական աղետին յարուցած ցաւալի դէպքերն ալ նպաստեցին ամրապնդելու՝ Վենետիկի եւ Հայաստանի ժողովուրդներու միջեւ՝ բարեկամութեան եւ փոխադարձ սրտակցութեան կապերը:

Երէ հնարաւոր է ներկայացնել ամփոփոյժը դարաւոր ժառանգութեան մը՝ համդիպումներու, դէպքերու, փորձառութիւններու եւ ակնկալութիւններու, ներկայ հատորը կու գայ նիշտ այդ դերը կատարելու: Ոչ իբր լոկ ուղեցոյց կամ առաջնորդ անցեալի պատմութեան, այլ իբր վկայութիւն՝ կենսունակ կապի մը, որ պատմութեան ընթացքին, երկու բոլոր ժողովուրդներ՝ իրենց տարբեր բայց համամասն ուղիներով՝ իրարու կը միացնէ դէպի ազատութեան, բարգաւաճումի եւ խաղաղութեան նորանոր հորիզոններ:

Երանի՜ մեր ներկայի եւ ապագայի ծրագիրներն ալ արձանագրուին այս խոշոր ակօսին մէջ:

ՖՐԱՆԶԵՍՔՈՅ ԿՈՒԻՏՈՒՆ

Նախագահ
Վենետիկի Նահանգային Խորհուրդի

È una lunga consuetudine di rapporti quella che lega le nostre terre e le nostre culture.

Essa ha conosciuto in anni recenti una nuova stagione, grazie all'iniziativa concorde delle istituzioni che dalle due parti hanno sostenuto con convinzione programmi di manifestazioni artistiche, culturali e scientifiche.

Anche le dolorose vicende seguite alle calamità naturali hanno contribuito ad irrobustire i vincoli di amicizia e di solidarietà tra il popolo del Veneto e quello dell'Armenia.

Se di tutto un patrimonio di incontri, di fatti, di esperienze e di speranze è possibile offrire un condensato, il presente volume è proprio questo: non appena la guida o il manuale della storia passata, ma la testimonianza di un legame vivo che attraversa la storia e congiunge due popoli fratelli nel loro diverso ma analogo cammino verso nuove mete di libertà, di prosperità, di pace.

Possano anche i nostri progetti presenti e futuri iscriversi in questo grande solco!

FRANCESCO GUIDOLIN

Presidente
del Consiglio Regionale del Veneto

Ա. ՄԱՍ

ՀԱՅԵՐԸ
ՎԵՆԵՏԻԿ ՆԱՀԱՆԳԻՆ
ԵՒ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Հ. ԼԵՒՈՆ ԶԷՔԻԵԱՆ
(Իտալերէնէ հայերէն վերածեց՝
Հ. Յովսէփ Պեհեսնիլեան)

Ա. ՄԱՍ

ՀԱՅԵՐԸ
ՎԵՆԵՏԻԿ ՆԱՀԱՆԳԻՆ
ԵՒ ՔԱՂԱՔԻՆ ՄԷՋ

Հ. ԼԵՒՈՆ ԶԷՔԻՆԱՆ
(Իտալերէնէ հայերէն վերածեց՝
Հ. Յովսէփ Պեհեսնիլեան)

Մանրա Մարիա եւ Մանրա Յոսեփ եկեղեցիները (Թորչելոյ – Վենետիկ)

Վենետիկի հետ հայերուն առաջին շփումները, կը կորսուին հեռաւոր շրջանին մէջ։ Աւանդութիւն մը, որքան այ վիճուած, Ռաւեննայի առաջին հայ էքսարքին՝ Ներսէս Պատրիկին (541–568) կը վերագրէ նշաւոր երկու եկեղեցիներու՝ Ար. Թէոդորի եւ Ար. Ճեմինիանոյի ու Մինայի շինութիւնը՝ Վենետիկի մէջ, (հիմնադրուան Ար. Մարկոս Մայր Տաճարին մօտերը)։

Յաջորդ դարուն՝ շատ աւելի սպառնալի վկայութիւն մը ունինք, քանզակուած 631 թուի յուշարձանի մը վրայ, նկատմամբ Թորչելոյի նախնական Աթոռանիստ եկեղեցիին հիմնարկութեան, դարձեալ վերագրուած Ռաւեննայի ուրիշ հայ էքսարքի մը՝ Սահակի (625–644)։

Ժամանակներու մթութիւնը, դժբախտաբար, խիտ քողով մը կը ծածկէ այս եւ ուշ միջին դարու շրջանները, մինչեւ որ հասնինք Կիլիկիան հայ Թագաւորութեան՝ աւելի յստակ փաստաթուղթերով հարուստ տարիները։

Վենետիկը՝ առանձնաշնորհեալ դաշնակիցն էր այս փոքրիկ, բայց իր ատենուան համար, բաւական արժէքաւոր Կիլիկիոյ Հայկական պետութեան, շնորհիւ իր մեծ վաճառականութեան, զետեղուած ըլլալով հեռաւոր

արեւելքի երկիրները տանող ուղիներուն բերնին, այնքան որ անոր յիշատակելի մէկ հանգրուանը եղած է Մարքոյ Փոյոյի ճամբորդութեան։

Կիլիկեցի հայերուն կողմէ, արեւմտեան պետութեան մը՝ 1201ին տրուած առաջին առանձնաշնորհումը ստացած է Էնրիքոյ Տանոյոյ, Վենետիկի Տոժը։

Վենետիկ չ'ուշանար փոխադարձելու այն առանձնաշնորհումներով, Հայերը, արդէն, նոյն դարուն առաջին կէսին, կ'ունենան իրենց սեփական «Հայկական Տունը», նուէր Մարքոյ Ծիանի Տոժին. «Տունը՝ ուր կը մնան հայերը, կ'ուզենք որ մշտնջենապէս անոնք բնակին մէջը», կը կարգանք Տոժին կտակին մէջ։

1348ին, կը յիշատակուին հայ կրօնաւորներու պատկանած՝ Ար. Յովհաննէս Մկրտիչի եկեղեցին եւ վանքը, որոնք կը դառնուին քաղաքիս Բասթելլոյ թաղամասին մէջ։

Հայոց Թաղը՝ Վենետիկի մէջ

Վեներտիկի Սր. Խաչ Հայոց եկեղեցիի զանգակատունը

Վեներտիկի Սր. Խաչ Հայոց եկեղեցիի Ասագ Խորանը

1434ին է որ առաջին անգամ կը խօսուի Հայոց Սր. Խաչ եկեղեցիին մասին, շինուած «Կանթեղներու նրբանցք»ին մէջ, որ յաջորդաբար, եղաւ «Calle dei Armeni» (Նրբանցք Հայոց), որ մինչեւ հիմա ալ նոյն անունը կը կրէ: Հայերու այդ ժամատունը վերանորոգուեցաւ եւ ընդարձակուեցաւ զանազան անգամներ, 1496ին, 1510-1520ին, 1689ին: Վերջերս ենթարկուեցաւ ամբողջական վերանորոգումի մը, որ տեւեց վեց տարի եւ վերաբացուեցաւ պաշտամունքի, անշուշտ միշտ հայկական ծէսով, 1982ի Մայիսին: Վեներտիկի Սր. Խաչ Հայոցը՝ մէկ հատիկ հայկական եկեղեցիին է, միջին դարու բազմաթիւ եկեղեցիներէն (չուրջ 40), որ գոյութիւն ունեցեր են Իտալիոյ զանազան կողմերը, ուր զեռ հայաբազրաւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ արարողութեամբ կը կատարուին սուրբ խորհուրդները: Եկեղեցին խնամակալուած է Սր. Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութենէն:

Վենետիկի մէջ հայերը ունէին իրենց սեփական գերեզմանատունը՝ Սբ. Գէորգ կղզիին մէջ. 1500ի առեւնները սակայն, այսօրուան եկեղեցիին շինութեան առիթով, գերեզմանատունը քանդուեցաւ ու անհետացաւ անոր հիմքերուն տակը: Վերջերս՝ նոյն կղզիին մէջ, կատարուած նորագոյնները լոյս ընծայեցին հայերէն փորագրուած գերեզմանաքար մը, 1570 թուականին, որ պահուած է այժմ նոյն եկեղեցիին «Մեակոյց» մատրան մէջ:

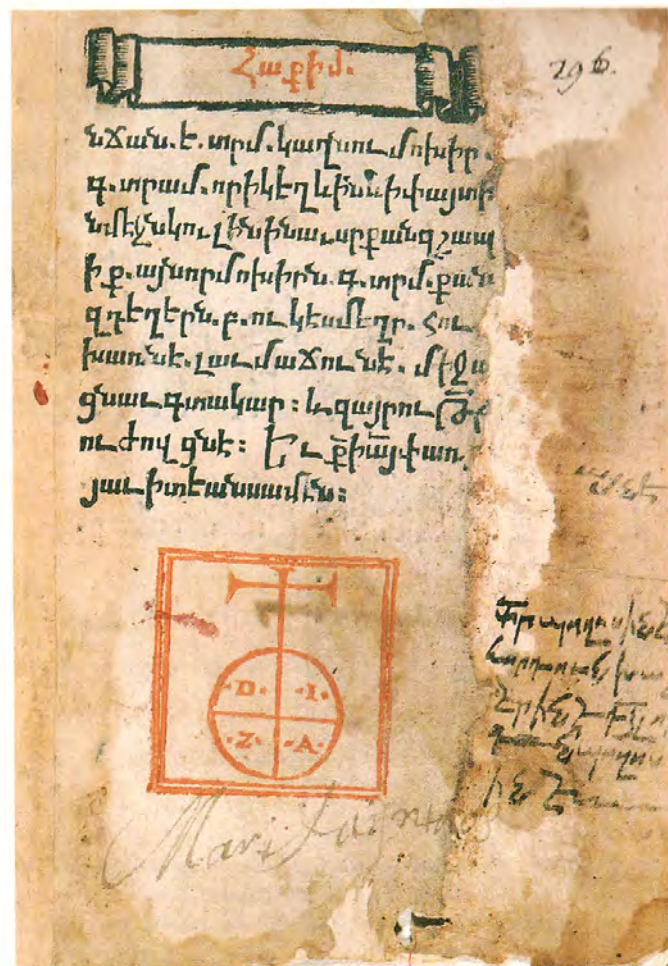
1375ին, Կիլիկիոյ մեր ողբերգական անկումը Եգիպտոսի մեծուքնեայ հարուածներուն տակ, վերջ չգրաւ Վենետիկի հետ հայերու հոծ վաճառականական յարաբերութիւններու, մանաւանդ թէ՛ յաջորդ դարերուն՝ այս երթեւեկն ու կապերը բնագործակուեցան եւ դեռ աւելի զօրացան, Հին ու Նոր Զուգայի վաճառականներուն շնորհիւ:

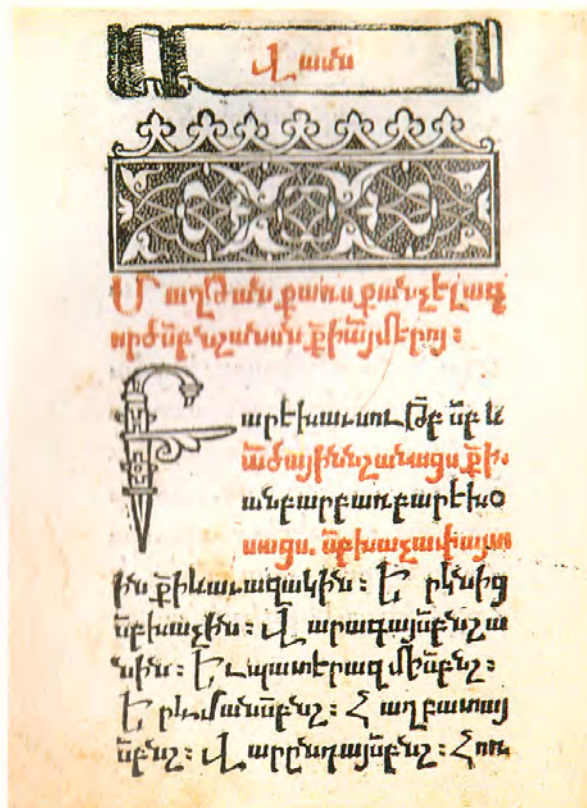
Մասնաւորապէս 1500ի սկիզբէն ետք, երբ Վենետիկի գիրիշխանութիւնը համաշխարհային գետնի վրայ սկսաւ նսեմանալ, քաղաքը գտաւ հայ վաճառականներուն մէջ՝ գլխաւոր նեցուկները իր վտանգուած տնտեսութեան:

Կրեաթի պատերազմի մօտ թաքններուն (1645-1669), հայերու վաճառականութիւնը, գործնականի մէջ, միակ մուտքի աղբիւրն էր Վենետիկի համար եւ այդ Պերճափայլ Պետութիւնը մասնաւոր կարգադրութիւններ ձեռք առաւ «որպէսզի հայերու վաճառատունը, որ կարելի է բռնել, այս ժամանակներուն, մէկ հատիկն է քաղաքին մէջ, կարենայ ամէն կողմէն աւելի վաճառք ընդունել եւ զրկել»:

Զարմանալի չէ, ուստի, եթէ Վենետիկի բարձրագոյն պաշտօնաւարներու վաւերագիրներուն մէջ կարգացուին զրուստական արտայայտութիւններ, ինչպէս հետեւեալները. «Այս Հայ Ազգը միշտ յանձնարարուած է հասարակաց որոշումով...»: «Հայերը եւ պարսիկները մասնաւորապէս, որ օտարակցներու միջեւ՝ ամէնէն աւելի յանախօղներն են եւ այդ կողմերը գրեթէ միայն իրենց վեր կը բռնեն վաճառականութիւնը»: «Բազմերախտ եւ նախախրուած ազգը Հայոց», «որ հսկայ գումարներ կը տրամադրէ» «եւ վաճառականութեամբ մեծ նպաստներ կը բերէ այս Բաղաբխ...»:

Այս բոլորը կ'օգնէ մեզի աւելի լաւ հասկնալու թէ ինչու՞ Վենետիկի խառնապահանջ պետութիւնը, նոյնիսկ իր նոր հրապարակած օրէնքը անտեսեց (որով կ'արգիւէր նոր կրօնական հաստատութիւններ հիմնել քաղաքին մէջ), երբ 1715ին, այս «նախատրուած ազգին» զաւակներէն մին, Մխիթար Արքաճայր՝ իր 16 միաբաններով՝ ասպնջականութիւն փնտռելու համար եկաւ գործելու անոր դռները: Երկու տարի ետք, Վենետիկ իրեն պիտի չնորհէր նաեւ մշտնջենապէս լծակին մէջ գետնգուծած Սբ. Ղազար կղզին, որ կեդրոն պիտի ըլլար մշակութային արմատացած աւանդութեան մը ուղեգիծով, որու Վենետիկն ինքնին էր որբանը, Հայ Տպագրութեամբ: Հոն էր որ 1512ին, Յակոբ Մեղապարտ լոյս ընծայած էր առաջին տպագրուած հայ գիրքը:

Ուրբարագիրք (Յակոբ Մեղապարտ), Վենետիկ - 1512
«Վասն զանի», բարեխօսութեամբ Ար. Նշանաց

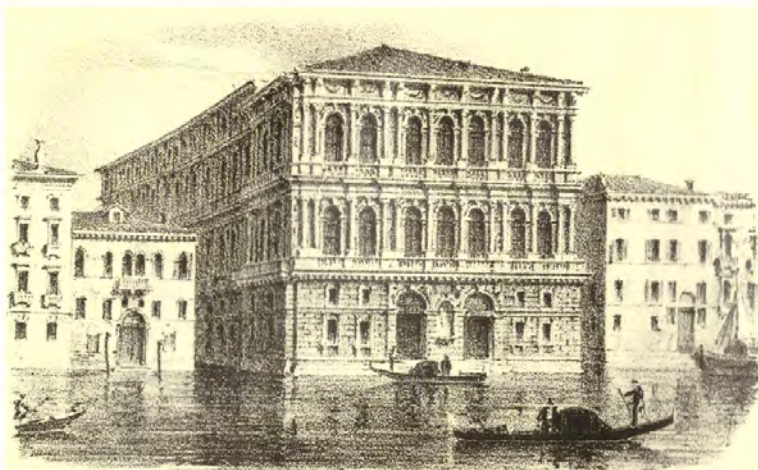
Վենետիկի մէջ, 19 հայ տպագրիչներ յաջորդած էին իրարու մինչեւ 1789, երբ հիմնուած էր Մխիթարեան Հայրերու Տպարանը, որ մինչեւ այսօր կը շարունակէ իր գործունէութիւնը, հաւատարիմ մնալով իր նախնիքներու գործունէայ աւանդութեան:

Զարմանալի չէ, ուստի, որ ամբողջ՝ աւելի քան երկու դար տեւողութեամբ, Վենետիկ եղած է եւ կը մնայ մինչեւ այսօր, հայ արդի մշակոյթի հորիզոնին վրայ՝ իրր լուսաշող փարոս մը, ո՛չ միայն Ար. Ղազարի բազմաբեղուն հրատարակչական գործունէութեան շնորհիւ, այլ նաեւ գլխաւորապէս իրրեւ խորհրդանիշ, հայ ինքնութեան եւ եւրոպական քաղաքակրթութեան իւրայատուկ արժէքներու ձուլման:

Սամուէլ Մուրատեան վարժարանի ճակատը, Փատովա (1834-46)

Հայկական նոր էջ մը կը բացուի երբ, 1834ին, Հնդկաստանի երկու հայ վաճառականներու՝ Ռաֆայէլի եւ իր փեսային Մուրատի կտակին համաձայն, Փատովայի «Բրաթոյ տելլա Վալլէ» թաղին մէջ, Մխիթարեանները կը հիմնեն Մուրատի անունով վարժարան մը, օժտուած՝ քաղաքին զանազան մասերուն մէջ գտնուող հասութեաբեր կալուածներով: 1836ին, նոյն ինքն Վենետիկի մէջ ալ կը հիմնեն, համապատասխան Ռաֆայէլեան վարժարանը մեծ ջրանցքի «Քա՛ Բեղարոյ» պալատին մէջ, որ 1850ին, պիտի փոխադրուէր աւելի ընդարձակ պարտէզներով եւ օժտուած աղնուկան «Քա՛ Մենուպիոյ» պալատը, ուր տակաւին իր գործունէութիւնը կը շարունակէ, յարմարելով համաշխարհային քաղաքական պայմաններու երեւէջին:

(Փափայեկեան Քա՛րթըն)

Ռափայեկեան վարժարան Քա՛րթըն - Վենետիկ (1836-50)

Մուրատեան վարժարանը խուսափելու համար աւստրիական կառավարութեան ճնշումներէն, չուտով կը փոխադրուի Փարիզ, ուր կը մնայ մինչեւ 1870ի Ֆրանսայի եւ Փրուսիայի միջեւ մղուած պատերազմը: Այդ առթիւ, վարժարանը կը տեղափոխուի դարձեալ Իտալիա, Վենետիկ, եւ միանալով Ռափայեկեան վարժարանին, կը կոչուի Մուրատ-Ռափայեկեան վարժարան: 1928ին, սակայն, ընդառաջ գալու համար ֆրանսահայ գաղութի յարաճուն պէտքերուն եւ հայապահպանումին՝ Սամուէլ Մուրատեան վարժարանը կը վերաբացուի Սերի մէջ, ճիշտ Փարիզի դռներուն:

Երկու վարժարաններն ալ, բայց մասնաւորապէս Վենետիկէնը, առաջնակարգ դեր մը խաղացին հայ մշակոյթի պատմութեան մէջ: Հոն է որ կողմունցան նախորդ դարու ամէնէն նշանաւոր մտաւորականներէն մաս մը:

Ար. Ղազարն էր, անշուշտ, սիրտը եւ կեղծողը այս վերելքին:

Հայ ժողովուրդին կեանքին համար այսքան կարեւոր հաստատութեան մը ներկայութիւնը Վենետիկի մէջ, պատճառ եղաւ որ, ո՛չ միայն Փատովա՝ այլ զրեթէ բոլոր Վենետիկ գաւառին մէջ տեղի ունենար հայերու ներկայութեան ճառագայթում մը: Հայկականութիւնը եղած է եւ զեռ մինչեւ այսօր կը շարունակէ մնալ շատ մօտիկ իրականութիւն մը տեղական ժողովուրդին: Յիշենք զյիսուսները:

PALAZZO ZENOBIO SOPRA IL RIO DEL CARMINE
Architettura di Antonio Gaspari

Մուրատ-Ռափայեկեան վարժարան Քա՛րթըն (1850)

Միխրարեան Միսրանուբեան ամբարանը (Սր. Զեյնով)

Նովենթայ Փատովանան, Մխիթարեան Միաբանության հիմնարկությանն էլ ի վեր եւ երկար տասնամակներու ընթացքին, հիւրատրամ է Սր. Ղազարի վանականները, ամառնային ամիսներուն: Նովենթայէն ետք, Ֆիեստայ Կաթոլիկոսի եղած է հայ միանձնեւորուն հանգստավայրը, ուր յետ 1915ի կոտորածին, վերադարձ քաղաքի ուրիշ տաղտաւան գտած են երկար առէն ու զատարարակուած Մխիթարեան Հայրերու շունչով: Այդ կալուածը ծախուեցաւ երեսնական թուականներուն:

Մուրատ-Ռափայէլեանի աշակերտները եւ տեսչութիւնը, իրենց արձակուրդները կ'անցընէին, Նովենթայ Վիշնիգինա, նախկին Ռեցցոնիքոներու պալատին մէջ (այսօր դարձած քաղաքապետարան):

Նախորդ դարուն վերջաւորութեան, Սր. Ղազարի Միաբաններուն ամբարանոցը դարձաւ՝ «Էմիլիիններու Սր. Չէնոն» գիւղի Ապրիլիցի կոմսերու կալուածը: Մինչ Մուրատ-Ռափայէլեանի աշակերտներունը բարձրացաւ Ազոլոյի չքնաղ բլուրներէն մէկուն վրայ՝ 1500ին կառուցուած, Գոնդարիններու շէնքը: Վերջինս՝ չորս քսան տարիէ ի վեր, չի ծառայեր այս նպատակին եւ հիմա, Միաբանութեան եւ Նահանգապետին միջեւ կնքուած համաձայնագրին հիման վրայ, արժատական վերանորոգութեան ենթարկուած է, զանապու համար մշակութային կեդրոն, թէ՛ հայերուս եւ թէ՛, ամառանայ, տեղական մշակութիւն: Հոն կառուցուած տիպար եկեղեցին՝ հիմա կանգուն կը մնայ իր հայկական երկնաւայր գմբէթով:

Հուսկ յիշենք, շատերու մէջէն, Թրէփորիի կալուածը, Փունթա Սապպրինի մօտերը, որ իր այգիներով եւ կարմիր շէնքերով կը ցոլայ Վենետիկի յճակին մէջ, եղբրուած «Via degli Armeni»ով, ջրանցքին եղբրքէն օժտալոյս սահող «Հայերու ճամբուն» վրայ:

Պիտի չուղէինք մտնալ, լերան սիրահարներուն համար, Տորմիդեան լեռներու «Torre Armena» (հայկական աշտարակ) կատարը, որ ճարտարապետ Յովհաննէս Կիրեղեան, նախկին սան Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի, Տրապիզոնէն Ազոլոյի մէջ իր սեփական «Վիլլա Արարատ»ի մէջ հաստատուած, առաջինը եղած է մաղլցելու անմերձենալի այդ բարձունքին վրայ՝ 25 Օգոստոս 1929ին, իրաւունք ունենալով այդ գաղաթը մկրտելու իր Հայրենիքին անունով: Այդ անմահ լեռներուն վրայ, Յով. Կիրեղեան, կառուցած է նաեւ անթիւ ճարտարապետական կոթողներ, անոնց վրայ զրոշմելով, հնարաւորութեան սահմանին մէջ, հայկական ոճը, հայկական տառերով զարդեր եւ ամէնէն աւելի՝ ամէնքէն ճանչցուած եւ զնահատուած, հայու տաղանդը:

Ինչպէս վերեւ մեր ըսածներէն յայտնի է, հայերու եւ վենետիկցիներու միջեւ, զոյուրթիւն ունեցած է շարունակական փոխանակութիւն մը բարիքներու, հարստութիւններու եւ շահերու, ոչ միայն տնտեսական գնանի վրայ, այլ նաեւ ճշմարիտ հոգեկան մշակութի, ինչպէս ստէպ կը սրտաւհի, փոխադարձ ընդարձակ ճառագայթումով, ուրիշ մարդերու մէջ եւս:

Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի ամբարանոցը (Ազոլոյ)

«Հայոց Փողոցը» Թրէփորիի մէջ

Այս կարգի փոխանակություններուն մէջ կարելի է յիշել, զժբախտաբար մոռացութեան տրուած հանճարեղ Անտոն Սուրեան անունը, կոչուած նաեւ «l'Armeno» (հայորդի): Սա 1575ի ժանտախտի առին, «ազատեց անթիւ վիրաւորները եւ առողջացուց շատ մը ընտանիքներ», չնորհիւ իր գիւտաւոր դերին, «անհաշիւ ծախսեր կատարելով իր քսակէն, առանց որեւէ հատուցում ստանալու»:

Նոյն Անտոնը եղած է նաեւ արժէքաւոր ճարտարապետ եւ մաքրած է յատկապէս Վենետիկի «Arsenale» (նաւարանը) երեքհարկէր տարուան յատակին վրայ կուտակուած մթերքէն: Դեռ աւելի մեծ եղած է իր արդիւնքը՝ Լեօնարդոյի՝ թուրքերու դէմ նաւային յաղթանակին մէջ (7 Հոկ. 1571), «գետեղելով թնդանոթները մեծ ցովանաւերուն եզերքները, որ բնաւ տեսնուած չէր, եւ որ զմայելի նպաստներ բերաւ եւ յայտնի եղաւ այդ հրաշագործ ճակատամարտին մէջ: Միանգամայն նոյն օրը արագօրէն խցեց ծանրօրէն խորտակուած մեծ ցովանաւին կողը, որ առանց այլեւայլի ընկղմելու վրայ էր»:

Անտոն Սուրեանի
անուցով ներհանրակ
(Վենետիկ)

Շահրիմանեաններու պալատի ներկայ վիճակը (Վենետիկ)

Ուրիշ յիշատակութեան արժանի դէմք մըն է նաեւ Զաքարիա Շահրիմանեան վարդապետը (1708-1784), որ անգամ էր Շահրիմանեաններու ազնուական ընտանիքի: Ասոնք ծագումով՝ Նոր Զուլայեցի, իրենց ներկայութեան բազմաթիւ հետքեր թողուցած են Վենետիկի մէջ: Քանի մը Վենետիկի տնտեսութեան մասնագետներէն նկատուած են իբր 1700ի ամէնէն նշանաւոր վաճառականական տունը՝ բոլոր Եւրոպայի մէջ:

Զաքարիա, բեղուն գրիչ մը եղած է, բայց մեր դարուն խաղաղի քննադատները չեն գնահատած գինը, իր արդար արժէքին համաձայն: Վերջերս, սակայն, անդլիացի ուսումնասէրներ կրկին արժէքաւորած են գինքը՝ իբր Վենետիկեան լուսաւորապաշտութեան (illuminismo) ամէնէն հետաքրքրական տիպարներէն եւ ժամանակակից քաղաքին ընկերութեան ամէնէն աւելի նուրբ դիտողներէն մէկը:

Պարոթ մըն է նաև յիշել հայագիր Վիկտորիա Ադանուրը (ամուսնութեամբ Բամբրիլի, 1855–1910), իբր երկրորդ հայրենիք բնորոշ էր Վենետիկը և աշակերտած էր Մանկլա բանաստեղծ վարդապետին. ապահովարար, այդ շրջանի փոքր բանաստեղծութեան յառաջին ներկայացուցիչներէն մին է նա:

Վենետիկը շրջապատող Նաֆանդին մէջ՝ անտարակոյս յիշատակութեան արժանի է նաև երաժշտապետ-գեղարար Անճելոյ Եփրեկեանը (1913–1982), Թրեփիզոյ քաղաքէն: Սա կարեւոր ու վճռական դեր մը ունեցաւ իտալական 1700ի երաժշտութեան կրկին արժէքաւորումին մէջ, յատկապէս մոսաւցութենէն դուրս հանելով հանճարեղ Անիթոնիոյ Վիւալտին:

Վենետիկցի է դարձեալ իր կազմութեամբ Յուսիկ Աշրաֆեան (1920–1980), աշակերտ Մուրաա–Ռաֆայէլեան վարժարանի, իտալացի հանրութեան ծանօթ գրական իր «Կլաուզոյ Վիսցի» ծածկանունով, որ մեծագոյն ուսումնասէրներէն մին եղաւ դարուս սկիզբի իտալական յառաջագէտ գրական–գեղարուեստական շարժումներուն (avanguardia italiana):

Ուրիշ նշանաւոր անուն մըն է նաև Եղուարդ Վարդ Ասլան (1899–1968), դարձեալ Վենետիկցի հայ մը, շատ ծանօթ գեղարուեստական շրջանակներուն մէջ:

Շատ են նաև գիտութեան ասպարէզին մէջ երեւելի անուններ, ինչպէս տարրալուծադէտ Յակոբ Չամիչեան (1852–1922), ծնած Թրիեստ, հեռուն ազգական Վենետիկեան հայ բնասնիքներուն, որ գործած է ընդ–մէջ Թրիեստի, Պոլոնիայի և Հոմի: Իր գիտական արժանիքներուն համար, անուանուած է ցիկանս Իտալիոյ Մերակուսական: Իր անունով փողոց մը Թրիեստի մէջ կը տանի գէպի Վիեննայի Միխիթարեաններու հին զարոցէն մինչև ծով:

Կարելի չէ, հուսկ, չյիշել, այս մշակութային հայ ներկայութեան ծիրին մէջ, բանաստեղծ Հրանտ Նազարեանցն ալ (1866–1863), ոչ այնքան Վենետիկի կամ անոր շրջանակին հետ ունեցած անմիջական կապի մը համար, որքան մարդուն, մտաւորականին և բանաստեղծին բարձրութեան պատճառաւ, որու շահարքը թիւնները և մշակութային գործունէութիւնը կը օփոսէին շատ աւելի անդին քան Պարիի, իբր երկրորդ հայրենիք բնորոշած քաղաքին սահմանները:

Վերջացնելու համար, պիտի ուզէի դառնալ քիչ մը հեռուոր պատմութեան, ուր կը գտնենք կենդանի վերջին վկայութիւն մը, Հայաստանի հին փառքերուն, Սան Սաւաթորէ եկեղեցիին արձանագրութիւն մը, որ կը զարդարէ Գորնարոյի դամբանը. և կ'ըսէ՝ «Regina Cypri, Armeniae ac Hierosolymarum» (Թագուհի Կիպրոսի, Հայաստանի և Երուսաղէմի):

Այս երկաթագիր տառերէն զատ՝ կան նաև հրաշապատում ձիւրը Սր. Մարկոսի, որ աւանդութիւնը կ'ուզէ որ նուէր բերուած ըլլան Ներոնի, մեր Տրդատ Ա. Հայաստանի թագաւորէն. հոն Մայր Տաճարի ճակարհ կանգնած են միշտ անոնք՝ կարծես ոստում մ'ընելու անհուն անջրպետին

Սր. Ղազար Կղզին՝ օդէն դիտուած

մէջ, իբր յաւիտենական վկայութիւն այն իրողութեան որ Ալիշան կը հաստատէր. –

«Ո՞վ կը համարձակի ըսել որ, կորսնցնելով իր անկախութիւնը, Վենետիկը կը մեռնի. նոյնը ըսելու ե՞մք նաև Հայաստանի համար»:

Բ. ՄԱՍ

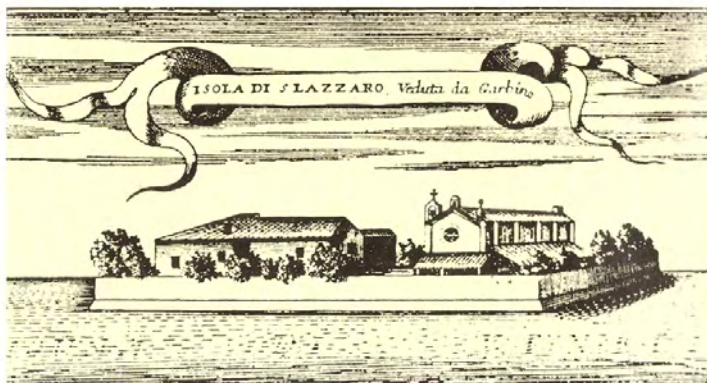
ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐ ԿՂԶԻՆ

Հ. ՏԱՃԱՏ ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

«Օտար ջրերում հայացեալ Կղզի,
Հայոց հին լոյսն է քեզմով նորանում.
Գիտեմ տփնում ես, այս էլ դարից-դար,
Հայրենիքից դուրս՝ Հայրենեաց համար»

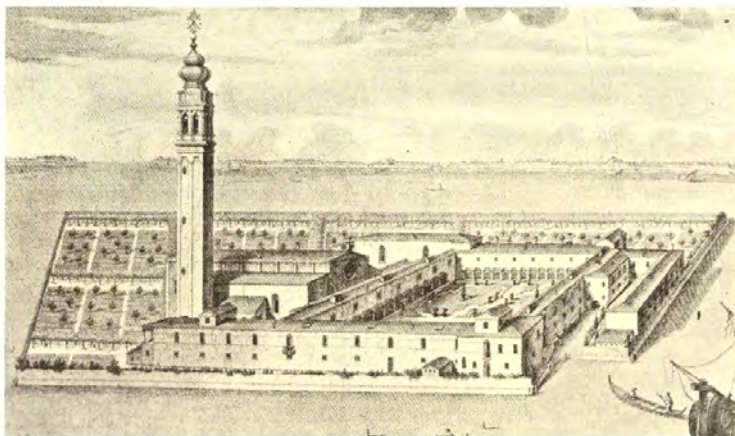
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՇԻՐԱԶ

Գծանկար Սր. Ղազար Կղզիին, ինչպես որ էր 1600ի վերջերը

1717ին, երբ Միսիթար Սերաստացին պաշտոնապէս ոտք դրաւ Սր. Ղազար, կղզին ունէր շուրջ 7.000 քառակուսի մեթր հող: Այդ թուականէն սաղին, կղզին ընդարձակուած է երկու անգամ. – 1815ին եւ 1949–1953ին:

Սր. Ղազար Կղզին, ներկայիս, ունի շուրջ 30.000 քառակուսի մեթր տարածութիւն: 20.000ը կանաչութիւնը կը բռնէ, իսկ մնացած 10.000 քուկի մեթրը յատկացուած է վանական համալիրին, որ կը գտնուի կղզին գրեթէ ճիշտ կեդրոնը:

Սր. Ղազար Կղզին՝ 1750ին

Սր. Ղազար – Մայրավանքի մուտքի հրապարակը

«Զգուշութեամբ կոխեցէ՛ք Միսիթարեան Հայրերուն նուիրական Կղզին, ձեր ամեն մէկ քայլը կրնայ հանաքի մը ահիւնին հանդիպիլ. եւ իմ փոխարէն – կը պաղատի՛մ – Ալիշանի շիրմաքարը անգամ մը համբուրեցէ՛ք եւ ապահով եղէ՛ք որ մարմարիոնին անբըծութիւնը՝ ձեր շրթներուն տակ՝ սրտիս պէս պիտի բոցավառի»

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Յուշարձան Մխիթար Արքայի

Եւրոպայէն անցնող ամէն Հայ ուղեւոր, ուխտաւորի մը նուիրական տրամադրութեամբ, այցի կու գայ Վենետիկ ինքնատիպ քաղաքի լճակին մէջ թառած Սր. Ղազար Կղզին՝ Մխիթարեան Միաբանութեան Մայրավանքը՝ Հայ ժողովուրդի «Լոյսի վառարաններու խոշորագոյններէն մին» (Փրոֆ. Աւետիս Սանճեան):

Օտարները Հայոց Կղզի կը կոչեն. հոն ամէն ինչ Հայկական է եւ Հայ անունին համար: Աղօթքի հետ՝ աշխատանք, առաքինութեան հետ՝ հայրենասիրութիւն, հաւատքի հետ՝ գաղափարական-սեւեռակէտ եւ միշտ Հայաստան, ամէն ինչ Հայրենիքի համար, Հայ ժողովուրդին համար...: Ասիկա էր պատգամը Մխիթար Սեբաստացի Աբրահօր. պատգամ ու գործնական ուղեգրի մը վրայ՝ առաքինութիւն, որ ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ վերապրումի եւ յարատեւումի պատգամ մը, յղուած Հայ ժողովուրդին՝ թէ մշակոյթն է մնայունը, թէ առանց հոգեկան արգասիքի՝ չկայ ո՛չ անհատական, ո՛չ ալ հաւաքական յատկանիշ, ո՛չ ազատութիւն, ո՛չ ալ անկասկած, չկայ ազգային նկարագիր ու անհատական արժանապատուութիւն...:

Պատմութեան ծանօթ ամէն գիտակից Հայ՝ յատուկ համակրանք ու պաշտամունք ունի հանդէպ Մխիթարեան Հայրերուն, որոնք Սր. Ղազարի մենութեան մէջ համարումը, տքնաջան ու բեղուն կեանքով, իրենց երեք դարերու վրայ արձակած հոգեւոր ու մշակութային գերտալաւորիչ աշխատանքով՝ դարձան «Լուսաւոր աստղ» որ կը փայլի հայկական հորիզոնի վրայ» (Հր. Աճառեան):

Վենետիկի Մխիթարեան Մայրավանքին այսօրուան վանական համալիրին – բացի վարդապետներուն եւ ժառանգաւորներուն յատկացուած բաժիններէն, Արուեստներու եւ Գիտութիւններու թանգարանէն – մաս կը կազմեն՝ Եկեղեցին, Պատկերասրահը, Հնագիտական Թանգարանը, Մատենադարանը (հայերէն եւ օտար լեզուներով աւելի քան 150.000 գիրքերու ճոխ հաւաքածոյ մը), Ձեռագրատունը՝ ուր աւելի քան 5000 Հայկական ձեռագիր մատենաներ կան եւ Տպարանը՝ հիմնուած 1789ին:

Երբ նաւէն, զրօսանաւէն կամ շոգեմակոյկէն կ'իջնէք, դուք ձեզ կը գտնէք իսկոյն սալաշատակուած հրապարակի մը մէջ, զարդարուն՝ գունազարդ ծաղկաբոյսերով եւ ծառաթուփերով – զափնեվարդեր, հիրիկներ, պեկոնեաներ, եղեսպակներ, մեռելածաղիկներ, վարդեր, խորզենիներ, շոճիներ ու եղևիներ կը գրաւեն ձեր ուշադրութիւնը: Հրապարակին մէջ անկիւնը, մարմարէ բարձր պատուանդանի մը վրայ՝ թեւերը տարածած՝ կանգնած է Հիմնադիրին՝ Մխիթար Աբրահայր Սեբաստացիի պղնձակերտ արձանը: Կը կրէ, անշուշտ, իր ժամանակին տարազը՝ գաղափարը աւելի աւինքնող է քան արուեստը. գեղեղուն է 1962ին՝ արձանագործը՝ Անթոնիոյ Պաճիոյ, իտալացի է:

Մայրավանքի մուտքը

Մայրավանքի մուտքի երկաթե դարպասին հասնելէ առաջ, ձախին, նուննիի մը շուքին տակ, կանգնած է 190 x 80 սանդիմեթր շափերով՝ խոշոր, պատկանելի եւ գեղաքանդակ խաչքար մը, ԺԴ դարէն (ամբողջովին երկաթաքարէ քաղալտ), Հայաստանի Իշխանութիւններէն նուէր զրկուած Վենետիկի Նահանգային Խորհուրդի Վարչութեան՝ 1987ի Սեպտեմբերին կայացած Հայ Արուեստի ու Պատմութեան մեծ ցուցահանդէսին առիթով։ Նոյն Վարչութիւնը, ցուցահանդէսի փակումէն ետք, որոշած էր Սր. Ղազարի Միւլիթարեան Հայրերուն նուիրել, Սր. Ղազար կղզին նկատելով ամէնէն յարմար վայրը եւ միջավայրը՝ այդ Յուշարձանը պահելու, մշտապէս ցոյց տալու բազմաշաղկապ այցելու օտարականներուն՝ Հայկական Արուեստի ամէնէն ինքնատիպ ու խօսուն արտայայտութիւնը, ոգին եւ հաւատքը՝ երեք զարմանալիօրէն շաղախուած այն ժողովուրդին մէջ, որ «ՀԱՅ» կը կոչուի պատմութեան դարաւոր ու կարծր, բայց նաեւ պայքարներով ու ստեղծագործութիւններով ծրածանուած քառուղիներուն վրայ։

Սր. Ղազարի խաչքարը (ԺԴ դար)

Սր. Ղազար – մուտքի երկաթապատ մեծ դուռը

Սր. Ղազար – ցեղին պարտեզը

Երկաթէ դարպասէն դուք կ'առաջնորդուիք դէպի ներս՝ դէպի վանական համակառոյցին ճիշտ կեդրոնը գտնուող քառանկիւնը: Չորս կամարաշարք միջանցքներ կը շրջապատեն քառակուսի պարտեզ մը, որուն կեդրոնը, մեծ ճենոդկոյղի մը հովանիին տակ, վենետիկեան Ջրհորի մը քանդակազարդ բերանը կայ: Սպիտակ 42 սիւներ վեր կը բռնեն երկրորդ յարկը: Հոս ալ, յորդ կանանչութիւններու մէջ, ածուներ ածուներու թեւ տուած են, ուր քաղմատեսակ ծաղիկներ, յատկապէս գարնան եւ ամառուան եղանակներուն, հազարումէկ գոյներով կը զիմաւորեն այցելուն՝ Մխիթարեան վանականի մը առաջնորդութեամբ: Հոս, ամէն ծաղիկ, ամէն լոյսի շող եւ ստուեր՝ նիւթական ածական մըն է Հայ վանականին կեանքը մեկնելու: Քառանկիւնը, իր կառոյցի ձեւով ու տապաւորութեամբ, ամփոփում եւ խաղաղութիւն կը ներշնչէ լուսթեան մը մէջ: Լուսթիւնն անգամ խորհրդաւոր սրբութիւն մը ունի այս միջավայրին մէջ:

Տակաւին եկեղեցի շմտած, գաւիթին աջ կողմը, որմին վրայ ամրացած, կայ ճոխ զարդերով հին քարադամբան մը, որուն մէջ զարեւել ի վեր կը հանգչին վենետիկցի իշխան՝ Կոստանդինոյ Մուրօլայի նշխարները: Զախ կողմը, զարձակ սրմին վրայ ամրացած, կայ յարաբերաբար նոր քարադամբան մը, ուր կը հանգչի Մխիթարեան Միաբանութեան բարերար՝ Պետրոս Հայրապետ Կրկտ (+ 1940): Գաւիթի սրմերէն մէկուն վրայ երկու փոքրիկ կանթեղներ կը վառին գիշեր ցերեկ: Իրենց գրկին մէջ առած են սեւ որձաքարէ փոքրիկ խաչքար մը, այս անգամ խորհրդանշել՝ Հայութեան 1915 Մեծ Վիշտին: Խաչքարը նուէր է Սր. Էջմիածնի Վեհափառ՝ Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին կողմէ՝ 1965ին Մեծ Եղեռնի յիշատակին առիթով: Եկեղեցի մասնիկ առաջ, ներսէջ, ինքնաբերաբար պատահա մը սրտի աղօթք կը բարձրանայ վեր՝ մեր նուիրական նահատակներու անմահութեան ճառագարհին վրայ:

Եկեղեցիի փայտակերտ չքեղ դրան երկու կողքերուն, կը գտնուին չորս կարմրագոյն ֆրանսական մարմարէ սիւններ, որոնք Աւագ Խորանը զարդարել են ժամանակին:

Սր. Ղազարի Եկեղեցին երբ կը մտնէք, արդէն դուք ձեզ կը գտնէք նոր միջավայրի մը մէջ. առանց լոյսերու՝ քիչ մը ստուերոտ է. կը զգաք անոյշ բոյրը նուրբ խունկին: Ներամփոփ աղօթք մը՝ խորհրդաւոր ու նուիրական այս վայրին մէջ, ինքնաբոլի է: Հայկական աղօթքը, հոգեպարար շարականները, վանական ամէնօրեայ ժամերգութիւններու եւ պաշտամունքներու ընթացքին կատարուած, հոգի կը զօրացնեն, Հայութեան ցաւերը կ'ամոքեն, «սէք, միութիւն» կը ներարկեն եւ աշխարհիս խաղաղութիւն կը խնդրեն...

Եկեղեցին՝ նախապէս կառուցուած 1400ի շրջանին՝ կրած է փոփոխութիւններ, վերանորոգումներ եւ քարեզարդումներ: Մխիթար Սեբաստացին հիմնական փոփոխութիւններ ու շինութիւններ կատարած է, հիմնովին նոր շինել տալով Աւագ Խորանը՝ դարուն ու միջավայրին ճաշակով: Նմանապէս միւս չորս խորանները՝ երկուքը դասին մէջ՝ նուիրուած Սր. Խաչի (1738ին) եւ Սր. Գր. Լուսաւորիչին (1737ին), եւ երկու հատ ալ ատենանին մէջ՝ Սր. Աստուածածնին (1735ին)՝ եւ Սր. Անտոն Անապատականին (1737ին):

Աւագ Խորանի թիկունքին կը գտնուին գունաւոր երեք ապակեկարներ, պատրաստուած Ինսպրուք եւ գետեղում 1901ին: Կեդրոնին կը ներկայացնէ Յիսուսի բարեկամ՝ Սր. Ղազարը, որուն՝ սկիզբէն (Մխիթարի ժամանումէն առաջ) նուիրուած է եկեղեցին եւ կղզին: Զախին՝ Սր. Սահակ Հայրապետ եւ աջին ալ Սր. Մեսրոպ Մաշտոց Վրդ., երկու մեծագոյն գերակատարները Հայ Գիրի Պատմութեան:

Խնակար Սր. Ներսէս Շնորհալիի (առաստաղ Սր. Ղազարի եկեղեցին)

Խնակար Սր. Գրիգոր Նարեկացիի (առաստաղ Սր. Ղազարի եկեղեցին)

Սր. Ղազար – Եկեղեցիի Աւագ Խորանը

Աւագ Խորանի բեմին վերի մասին մէջ, դէմ դիմաց, երկու որմնանկարներ կան խալացի նկարիչ՝ Փառլէթթիի վրձինէն. կը ներկայացնեն Սր. Պետրոս եւ Սր. Պօղոս առաքեալները: Նոյն բեմի յառաջամասին վրայ՝ կը գտնուի համեստ գերեզմանը «Մեծ Մարդ», «Մի ամբողջ դարապիտի կազմող» (Լէոյ), եւ «Մեծերուն մէջ Մեծ» (Շ. Նարզունի) Մխիթար Սեբաստացիի, թիագոյն շիրմաքարով մը, գեղեցիկ վերատառութեամբ: Բեմի յատակին գեղազարդ նոր մարմարները գետեղուած են 1960ական թուականներուն՝ եգիպտահայ բարերար Արմենակ Մէօթէմէտեանի օժանդակութեամբ:

Դասին մէջ – ուր Հայկ. վանականութեան յատուկ ժամերգութիւնները կը կատարուին օրը երեք անգամ – գրակալ մը զրկած է խոշոր ժամագիրք մը (Ատեանի ժամագիրք կոչուած)՝ հայկական խաղերով ու չքեղ տպագրութեամբ:

Եկեղեցիի առեանին մէջ, ըսինք, դէմ դիմաց կան երկու հին, մարմարակերտ չքեղ խորաններ. – Սր. Աստուածածնի եւ Սր. Անտոնի, երկուքն ալ «պարոքքոյ» կոչուած արուեստի ոճով: Առաջինին իւզանկարը գործն է Ֆր. Մաճնիոթթոյ խալացի նկարիչին, գծուած 1808ին. իսկ երկրորդ խորանին իւզանկը՝ գործն է Թիեփոլոյ մեծահամբաւ նկարիչին աշակերտ՝ Ֆրանչեսքոյ Մունիոյի. հետաքրքրական է նշել որ Սր. Անտոն Անապատականի դիմագիծը՝ հարազատ դիմագիծն է Մխիթար Սեբաստացիին:

Ատեանի կամարներուն վրայ–վեր բռնուած վեց կարմիր մարմարէ սիւներով–կը գտնուին խճաքարէ (մողայիքէ) կազմուած աղգային սուրբերու մետալիոններ. – Սր. Ղեւոնդ Երէց, Սր. Հոսիփսիմէ, Սր. Ներսէս Լամբրոնացի, Սր. Ներսէս Պարթեւ, Սր. Սանգուիստ եւ Սր. Վարդան Զօրավար: Աստղազարդ առաստաղի երկու ծայրամասերուն վրայ՝ վերէն կը հակեն Սր. Գր. Նարեկացին եւ Սր. Ներսէս Շնորհալին, բոլորն ալ գործ՝ Փառլէթթի նկարիչին (պատրաստուած 1901ին), սակայն 1948–1949ին շրջանին, Օննիկ Մանուկեանի եւ ուրիշ բարերարներու նուիրատուութիւններով՝ անոնք վերածուած են գունաւոր խճանկարներու, խոնարութեան յառաջացուցած վնասներուն առաջքը առնելու նպատակով: Եկեղեցւոյ դրան վրայ (ներսէն) բացուած է մեծ ու կլոր լուսամուտ մը՝ գունաւոր ապակիներով, ուրիշ արեւուն չողերը, կէսօրէ հոգ, ներս կը թափանցեն, խորհրդաւոր եկեղեցիին տալով լուսաւոր ու գունազեղ զուարթութիւն մըն ալ:

Ատեանի երկու որմերուն մէջ կարելի է տեսնել չորս հին պատուհաններ, որոնք 1975ի հրդեհէն հոգ, նորոգութիւններու ընթացքին յայտնուեցան: Աւանդատան մէջ, որ բաւական մեծ չափեր ունի, կը գտնուին Մխիթարեան նկարչական հաւաքածոյին հնագոյն պատաստաներէն (օտար հեղինակներու) շուրջ 35 կտոր:

Սր. Ղազար - Սր. Ղազարի եկեղեցին

Սբ. Ղազար - Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչի Խորանը

Սբ. Ղազար - Սբ. Անտոն Անապատականի Խորանը

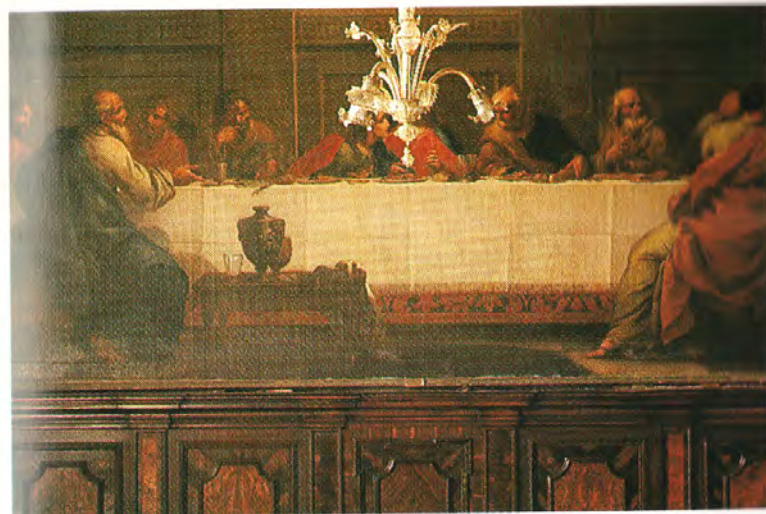
Սր. Ղազար – Մայրավանքի սեղանատունը

Եկեղեցիէն դուրս ելլելով՝ դէպի քառանկիւն, կը շեղիք դէպի ձախ՝ դէպի վանքի Սեղանատունը՝ աւարտած 1739ին: Սեղանատան մուտքին սպասումի փոքր սենեակ մը կայ՝ կարմիր մարմարէ սիրուն աւազանով: Սեղանատան մուտքի բարաւորին վրայ կը գտնուի այս «Մեծ Մարդուն»՝ Մխիթարի հսկայ գործերուն միակ արձանագրութիւնը:–

«Մեծաստանս այս ըստ բոլորին
Շինեալ եղեւ ի փառս Փրկչին
Յարքայութեան Սեբաստացւոյ
Մխիթարայ Վարդապետին»:

Սր. Ղազարի Վանքին ամբողջ յղացումը եւ կառուցումը Մխիթարի մտքին ու գործին արդիւնքն է. ինք եղած է անոր առաջնորդը, ճարտարապետը եւ վերահսկիչը: Բարեհաճեր է այս քանի մը համեստ եւ անպաճոյճ տողերով միայն պատմութեան յանձնել անհրաժեշտ պարագան եւ ժամանակաշրջանը պատմական այդ ձեռնարկին:

«Աստ լոռիքին է պահելի» գրել տուած է նաեւ սեղանատան դրան ներքին բարաւորին վրայ: Վանաքնակ բոլոր Հայրերը եւ ժառանգաւորաց վարժարանի աշակերտութիւնը միատեղ կը ճաշեն լոռիքեամբ. մինչ՝ վերի

Փիեթրոյ Նովելլիի «Վերջին Ընթրիքը», 1780, Սեղանատուն Սր. Ղազարի

փոքրիկ բեմէն, ժառանգաւոր ուսանող մը կը կարդայ գլուխ մը Սր. Գիրքէն եւ ազգային կամ հոգեշահ մատենան մը: Վանականին համար՝ ճաշն իսկ աղօթք է՝ ըստ ընդհանուր վանականութեան աւանդութեան: Մխիթար ուզեր է որ պահուի այդ սովորութիւնը՝ վանական ճաշին մէջ իսկ օգտակար խորհուրդ մը զնելու նպատակով: Մնունդ մարմինն... սնունդ նաեւ հոգին: Լուծիւն կեանքի ազմուկներէն, լուծիւն նաեւ հոգեկան խռովքներէ:

Սեղանատունը, որ զուտ ընկուզենիով պատրաստուած սեղաններ, նստարաններ ու թիկունքներ ունի, լուսաւոր սրահ մըն է. ամէն ինչ պարզ՝ առանց արդուզարդի, սպիտակ սփռոցներ, պարզ սպասներ... եւ ընտանեկան համեստ ճաշ մը:

Որմբուն վրայ, ալ ու ձախ, քով քովի տեղ բռնած են Մխիթարեան հին ու վաստակաւոր ղէմքեր եւ իտալացի նկարիչներու իւզաների գործեր: Սեղանատան խորքի որմին ամբողջ մեծութեան՝ տեղաւորուած է Լէոնարտոյ Տա Վինչիի հոգին ու ճաշակը կրող հսկայ ու գեղեցիկ իւզաների պատառ մը՝ «Յիսուսի Վերջին Ընթրիքը» ներկայացնող. պատրաստուած է Հռոմի մէջ՝ 1780ին, յատուկ ապսպրանքի վրայ: Նկարիչն է իտալացի Փիեթրոյ Նովելլի (+ 1804):—

Պատկերասրահ
հայկական նկարներու
Սր. Ղազար

«Մխիթար Աբրահամ սանդուղը»
Սր. Ղազար

Սեղանատան քովի լայն սանդուղէն կը բարձրանանք վեր՝ դէպի երկրորդ յարկ. սանդուղը կը կոչուի «Մխիթար Աբրահամ սանդուղ», պարզ այն պատճառով, որ անոր յղացումը եւ կառուցումը գործն է Հիմնադրին ունի դարբնուած երկաթէ նուրբ ու գեղարուեստական ճաշակով բազրիկներ: Որմերը զարդարուած են զանազան մեծութեամբ իւզանկարներով: Ռոբերտ Մարքոսի նկարիչը (+1529ին) ունի իւզանկեր մը՝ «Սրբուհի Կատարինէ Աղեքսանդրացիի նահատակութիւն» պատկերացումով: Անոր դիմաց՝ յոյն նկարիչ Վասիլիաքիի (+1629ին)՝ «Սր. Խաչ-գիւտի» իւզանկարով: Փալմա իւ ձիովանէ նկարիչը (+1628ին) ունի «Յիսուս խաչէն վար առնուած» պատկեր մը, որ յարգի է իր հնութեամբ եւ գեղեցկութեամբ:

Սանդուղի առաստաղին վրայ, գաճէ զարդերով շրջանակուած որմնանկար մը կայ Հին Կտակարանէն ներշնչուած. կը ներկայացնէ Ամրակում մարգարէին յափշտակումը՝ կերակուր տանելու Բաբելոնի դուրը նետուած Դանիէլին: Մխիթար դիմումնաւոր կերպով գծել տուած է զանիկա, իրրեւ երախտագրութիւն աստուածային շնորհքին, որով զինքն ալ ազատելով դժուարին կացութիւններէն, առած փոխադրած է այս անդորր վայրը, զործելու, աշխատելու եւ ստեղծագործելու օտար երկիրքին տակ, ուրկէ, սակայն, հոգեմտաւոր սնունդ ու կեանքի բոց կը տանի իր ծարաւ Ազգին ու ճշդուած Հայրենիքին:

«Մխիթարի սանդուղ»ի աւարտին՝ կը բացուին երկրորդ յարկի վրայ չորս քառակուսի սրահներ, որոնցմէ միայն երկուքը անմիջապէս կը տեսնէ այցելուն. արդէն թանգարանի դրան դիմաց էք. բայց դառնանք աջ՝ Պատկերասրահը հայկական նկարներու (միւս սրահներուն մէջ գրուած են եւրոպական իւզանկերներու հաւաքածոներ): Հայ նկարիչներու յատկացւած այս պատկերասրահը ունի շուրջ 30 մեթր երկարութիւն եւ 3 մեթր լայնք մը, ուր ցուցադրուած են շուրջ 100 իւզանկեր կտորներ: Մխիթարեան թանգարանի նկարչական հայկ. հաւաքածոն շատ ճոխ է.՝ Այվազովսքի ունի մեծ ու փոքր 14 կտոր, ներառեալ «Գառն» հանրաճանօթ դուխ-գործոցը, որ Վատիկանէն (Լեւոն ԺԳ. Պապին կողմէ) նուէր տրուած է Միաբանութեան՝ 1901ին, Էսկ. Շահին (21 կտոր ժանտաջուր), Եր. Բոչար, Բաշինջաղեան, Կ. Աղամեան, Մ. Սարեան, Վ. Մախոխեան, Խաչատուրեան, Շարթ, Գառու, Բ. Գոճամանեան, Ֆէթվաճեան, Զաքարեան, Կարապետեան, Ալիսագեան, Կիւլերճիւնեան, Զ. Մութաֆեան, Ար. Աճէմեան, Նայրանդեան, Փ. Թէրլէմէզեան, Ե. Տամատ, Ա. Մուրատեան, Ս. Երկանեան, Յ. Տիրիթ, Օ. Աւետիսեան, Մ. Մնտիկեան, Աւրամագեաններ, Յ. Զարդարեան, Յ. Ասատուրեան, Դեւ, Ժ. Օրաղեան, Լ. Աղնաուրեան, Վափա Սարգիս (Խաչատուրեան), Ալ. Սարուխան, Տիրան (Աճէմեան), Զիք (Տամատեան), Ժաննեմ, Գր. Խանջեան, Զոմեան, Փաւրաճանով, Պղտիկեան, Զօհրապ... եւ այլ բազմաթիւ ազգային նկարիչ:

Մխիթար Արքեպիսկոպոսի դասասեղանը

արուեստագետներու պատանուներ, որոնցմէ շատ շատեր դրուած են վանքի միւս սրահներուն եւ կամ Սր. Ղազարի Թանգարանային պահեստանոցին մէջ: Տարբեր միտքեր, տարբեր յղացքներ, տարբեր դպրոցներու ըմբռնումներ ու գոյներ կողք-կողքի եկած՝ ճոխ ու բազմազան նարօտ մը կը կապեն Հայ Արուեստի ճակատին, Հայութեան անունին:

Հայկական նկարչութեան յատկացուած այս պատկերասրահի կէսին փոքրիկ սենեակ մը կայ, հաւանաբար վանականի մը խուցը՝ անցեալին, բայց հիմա՝ տրամադրուած է ուրիշ նուիրական նպատակի: Հաճելի է ներս մտնել եւ տեսնել Մխիթար Սեբաստացիի գործածած քանի մը յատկանշական առարկաները.՝ ցուցադրակի մէջ են պարեգօտը, փիլոնը,

Մխիթար Արքեպիսկոպոսի կատարած հրատարակութիւնները

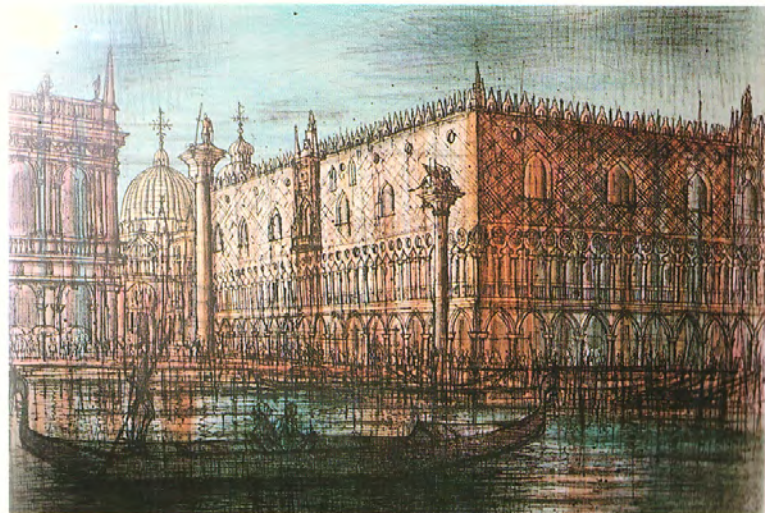
վեներտիկեան միջավայրի յատուկ տեղական գլուկը, արքայական մատանին, վարդապետական մատանեկները, սկիհը, եւն.: Առանձին ապակե-դարանի մէջ ցուցադրուած են գրական, կրօնական եւ հրատարակչական իր աշխատանքները՝ մօտ յիսուն հատոր: Հոն է նաեւ Մխիթարի ընկոյզէ անձնական գահը եւ դասասեղանը, ուրկէ կ'ուսուցանէր ան իրրեւ Վարդապետ-ուսուցչապետ՝ անգամ մըն ալ յիշեցնելով իր իմաստուն խօսքը.՝ «Ո՛վ որ կը սորվի, թող առաքինութեամբ եւ գիտութեամբ զարդարուի»: Դիմացի պատէն կախուած է դուռ հայկ. գորգ մը՝ 1811 թուականով: Միւս սրահին կախուած են հին ու նորահիւս հայկ. ձեռագործներ, խորաններու գոգնոցներ, սկիհի տանգիւղագործ ծածկոցներ, եւն.: Դժուար է անոնց թուականները ճշտել:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՅՎԱԶՈՎԱԿԻ, Նափոյի փարոսը 1842 (Միխրաբեան Թանգարան)

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐԵԱՆ, Արարատ լեռը 1945 (Միխրաբեան Թանգարան)

ԳԱՌՉՈՒ, Վենետիկի Տոժական պալատը 1969 (Միխրաբեան Թանգարան)

Սր. Ղազար – Գրադարան երոպական հին հրատարակութիւններու եւ Թանգարան

Մխիթարեան Թանգարանը, որ քանի մը բաժիններ ունի եւ Վենետիկեան 1700ի արուեստով ու ճաշակով կառուցուածք մըն է, կ'ամփոփէ արեւելեան հնախօսական բազմաթիւ հնութիւններ՝ հայկական, յունական եւ հնդկական արուեստի նմոշներ. գերիշխող հաւաքածոն՝ հայկականն է, բնականաբար:

Մուտքի ցուցափեղկերուն մէջ գետեղուած են Հայ եկեղեցական-կրօնական առարկաներ՝ 1600–1700ի շրջաններէն եպիսկոպոսական, հայրապետական խոյրեր (թագեր), վարդապետական փղոսկրէ գաւազաններ, մարգարտաշար գօտիներ, ծնծղաներ, եւն.: Պատմական հնագոյն շրջաններէն՝ կան սուրբ, սաղաւարտներ, խեցիէ, ապակիէ, մետաղէ եւ քարէ կենցաղային առարկաներ, արձաններ, ձեռագիր եւ աշխատանքային նուրբ գործիքներ, փղոսկրէ, փայտէ նուրբ գործեր, կիտուած դիմանկարներ՝ քով քովի եկած Հայաստանէն, Յունաստանէն, Սիւրիայէն, Զինաստանէն, եւն. եւն.:

Առաստաղին եթէ հայկացի մը տրուի, հոն կը տեսնուի իտալացի

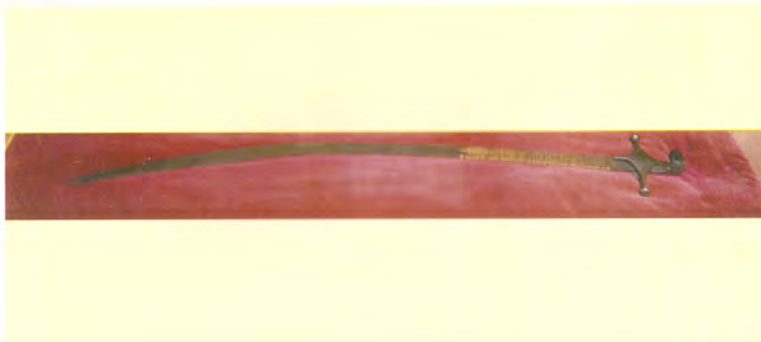

Սր. Ղազար – Գրադարան երոպական հին հրատարակութիւններու եւ Թանգարան

համբաւաւոր նկարիչ՝ Ճ. Թիէփոլոյի «Արդարութիւն եւ խաղաղութիւն» յորջորջուած իւզաների զմայլելի պատտաւոր:

Որմէրէն կախուած են Նախօրէն Գ.ի իւզաները – գործ Վինթերհայթի նկարիչին – կայսրէն ձօնուած Մխիթարեան Մայրավանքին, Ալփիզէ Մոչենիկոյ Վենետիկի տոժին իւզաների նկարը՝ իբրեւ յիշատակ պահուած, որովհետեւ Մխիթարեան Միաբանութեան պատմութեան մէջ մեծ դեր ունեցած է, Սր. Ղազար Կղզին իբրեւ սեփական կալուած շնորհելով Մխիթարի եւ անոր յաջորդներուն: Կան երկու իւզաներից՝ որոնք հոյանտական տարազներով կը ներկայացնեն Ամստերտամի Ջուդայեցի երկու Հայ վաճառականներ:

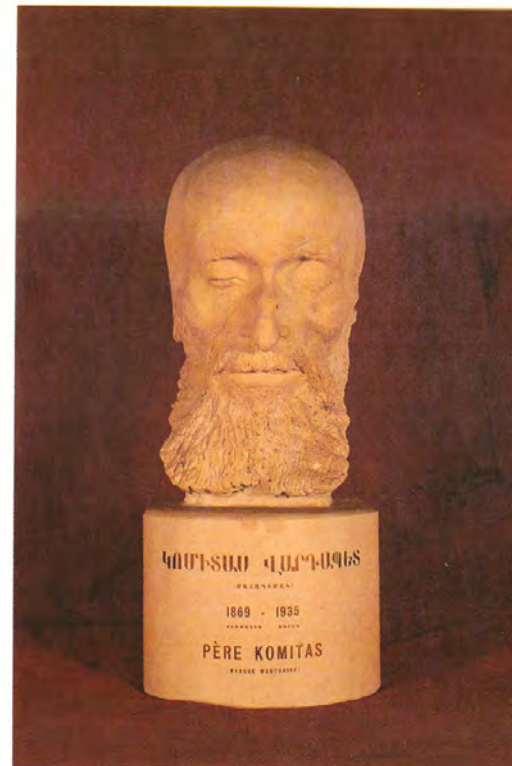
Երկու-երեք աստիճաններէ վեր բարձրանալով՝ կը մտնենք մեծ դրաստան մը, որ ամբողջապէս գործն է Մխիթար Սեբաստացիի: Վենետիկեան ճոխութեամբ լուսաւոր դահլիճի ընկոյզէ դարակներուն մէջ կը պահուին մօտ 40-000 յարգի հրատարակութիւններ – միայն երոպական լեզուներով չափեր հազուագիւտ եւ անգտանելի:

Կիլիկիոյ Լեւոն Ջ. Լուսինեան թագաւորի սուրը, 1366 (Սր. Ղազարի Թանգարան)

Փոքր ապակեղարանի մը մէջ կարելի է տեսնել, բարձի մը վրայ դեմտեղում Կիլիկիոյ Լեւոն Ջ. Լուսինեան թագաւորի սուրը, (չինուած Սիսի մէջ՝ 1366ին), վանքին նուէր տրուած Հայր Ղ. Ալիշանի հնախօս-հնաժառանգ եղբորմէն. ցուցադրուած են՝ 1918 Հայաստանի Հանրապետութեան կարճատեւ շրջանէն հասած Հայկական թղթագրամներ եւ դրոշմաթուղթեր, ինչպէս նաեւ Մխիթարեան վարդապետի մը տրուած հայկական հարազատ անցագիր մը՝ պատմական նոյն ժամանակաշրջանէն:

Դահլիճին մէջ այցելուին պիտի տեսնէ զաճէ արձանիկ մը, Նափուէոն Ա.ի որդին՝ Էլլոնը, զորոճ՝ իտալացի անուանի արձանագործ Անթոնիոյ Գանուպայի, իր եպիսկոպոս եղբոր ձեռքով նուէր տրուած Մխիթարեան Թանգարանին: Թանկարժէք դանձ մըն է Կոմիտաս Վրդ.ի գանէ հարազատ մահաղիմակը, գողուցի առնուած մահէն քանի մը ժամ ետք միայն: Կայ հնդկական պապիրոս մը՝ պուտտայական կրօնաւորի վիճակ ստանալու յատուկ աղօթքով, 1830ին Մատրասէն բերուած այն տեղի Հայ իշխան Լազարովիչի կողմէ: Հռչակաւոր է եգիպտական մումիան, շուրջ 3000-3500 տարուան հնութեամբ, թերեւս ամէնէն խնամքով պահուածը՝ համեմատութեամբ ուրիշ մումիաներու: Վանքին նուէր եղած է 1825ին Պօղոս Պէյ եռուսուֆի կողմէ, որ առաջին նախարարն էր Եգիպտոսի փոխարքայ Ալի Փաշային: Տարբեր ապակեղարանի մը մէջ ցուցադրուած են եգիպտական իրեր եւ արձաններ, որոնց մէջ թանկարժէք է 4000 տարուան հնութիւն ունեցող կատու մը: Մումիային անփուտ փայտէ զազաղը կանգնած է առանձին ապակեղարանի մէջ, որպէսզի այցելուին զիրութեամբ դիտէ

Գանէ հարազատ մահաղիմակ Կոմիտաս Վարդապետի (Սր. Ղազարի Թանգարան)

անոր վրայ գծուած ու նկարուած հին լեզուն՝ խորհրդանշներով: Հին է նաեւ Փրանսացի Լըպրէօն արձանագործին մէկ գործը՝ Կղեմէս ԺԳ. Պապի մարմարէ կիսանդրին՝ հռոմէական ազդու կերպարանքով. կը կրէ 1768 թուականը:

Դահլիճի առաստաղին որմնանկարները, որոնց կէսը հրդեհը ճարակեց 1975ին, գործն են Ֆր. Ծունիոյ նկարիչին:

Դահլիճը լքելէ առաջ, այցելուէն կրնայ յատկապէս տրամադրուած ոսկեմատեանին մէջ արձանագրել իր ինքնութիւնը եւ ստացած տպաւորութիւնը... Այս անթիւ հատորներու մէջ կան ստորագրութիւնները հայ կամ օտար բազմահազար այցելու անձնաւորութիւններու.՝ թագաւորներ, նախագահներ, ղեկավարներ, նախարարներ, զօրավարներ, զրազէտներ, զերասաններ, կաթողիկոսներ, բարձրաստիճան հոգեւորականներ եւ արուեստագէտներ... որոնցմէ մեծ մասը անհուն հիացումի դրուատիքներ կը հիւսեն Միխիթարեան Հայրերու գործին եւ անունին շուրջ:

Միխիթարեան Թանգարանը ունի նաեւ Հայկական հին դրամներու մեծարժէք հաւաքածոյ մը, Մեծն Տիգրանի օրերէն մինչեւ Լեւոն Զ. երկարող:

Հայկական հին դրամներու մոնշներ (Միխիթարեան Թանգարան)

Սակայն, առկա անհնգնող բաժինը Քեթախիայի (Կուտինայի) հայկական յախնապակիներու ճոխ ու ընտիր նմոյշներ են՝ հայերէն խօսուէն արձանագրութիւններով:

Քեթախիայի հայկական յախնապակիներու ցուցանմոյշներ (Միխրարեան Թանգարան)

Քեթախիայի հայկական յախնապակի, ԺԸ. դար (Միխրարեան Թանգարան)

Քեթախիայի հայկական յախնապակիներ, ԺԸ. դար (Միխրարեան Թանգարան)

Քեթախիայի հայկական յախնապակիներ, ԺԸ. դար (Միխրարեան Թանգարան)

Փայտե աղանի, ժԹ. դար (Մխիթարեան Թանգարան)

Եւ զանազան՝ առաջնորդ վարդապետը ձեզ կը տանի իսկոյն Լորտ Պայրընի անունը կրող մեծ սենեակը, ուրկէ ձախ թեքուելով կարելի է Զեռագիրներու Մատենադարանը կամ Հայկական Զեռագիրներու յատկացուած նոր եւ յատուկ շէնքը անցնիլ:

Անգլիացի անուանի եւ արկածախնդիր բանաստեղծ՝ Լորտ Պայրըն այս սենեակին մէջ ստացած է իր հայերէն լեզուի ուսումը: Ան Սր. Ղազար յաճախած է 1816-1817 տարիներուն: Դրան բարաւորին վրայ զետեղուած է իր իւզաների նկարը: Այս սենեակին մէջ խնամքով կը պահուին եւրոպական թանկագին հրատարակութիւններ, բացառիկ հատորներ՝ պատմական նիւթերով, եգիպտական պեղումներու վերաբերեալ գործեր, տեղագրական բացառիկ քարտէսներ (չուրջ 15-20 հազար հրատարակուած գործեր), եւն. եւն.: Բոլորն ալ նուէր՝ Եգիպտոսի կրթական նախարար Եագուպ Արթին Փաշայէն:

Դէպի Զեռագրատուն տանող նրբանցքը մտնելէ առաջ՝ ուշադրութեան արժանի է փղոսկրէ բանուածքով հնդկական շատ գեղեցիկ իշխանական զահ մը, անփուտ փայտէ, որ Պոլսոյ մէջ 1751ին, ահուրդի մը ընթացքին, Գրիգոր աղա անունով ազգային մը գնելով նուէր տուած է Սր. Ղազարի:

Լորտ Պայրընի սենեակին մէջ կը գտնուի նաեւ վենետիկեան արուեստի գլուխ-գործոց եկեղեցական գրակալ մը՝ ընկոյզէ փայտով եւ քանդակուած արուեստի նուրբ ոգիով, որ կը ներկայացնէ թեւատարած արծիւ մը. կը կրէ 1751 թուականը:

Զեռագրատուն անցնելու ընթացքին այցելուն կը յափշտակուի ապակեգործներու մէջ ցուցադրուած հայկ. արծաթագործութեան եւ սրբազան արուեստի նոյն ցուցանմոյշներէն. արծաթագոծ կողքեր աւետարաններու, թշուցներ, միւսոնի աղանի, փականեր, պատարագի արծաթէ սաղաւարտ, սկիհներ, զօտիներ, ճարմանդներ, դաշխուրաններ, սափորներ, կանացի գլխազարդեր, սրուակներ, եւն. եւն., ինչպէս նաեւ Քեօքաիայի (Կուտիմայի) հայկ. յախնապակիներու հաւաքածոյէն թանկագին ճոխ բաժին մը, բոլորն ալ իսպէնեան եւ Յ. Քիւրտեան բարերարներու գուրգուրանքով հաւաքուած, գնուած եւ Սր. Ղազարի թանգարանին նուիրուած:

Քեօքաիայի հայկական յախնապակիներ (Մխիթարեան Թանգարան)

Քեօքաիայի հայկական յախնապակի նկարազարդ պնակ, ժԸ. դար (Մխիթարեան Թանգարան)

Եպիսկոպոսական խոյր, Կ.Պոլիս, ԺԹ. դար (Մխիթարեան Թանգարան)

Արծաթե զարդախաչ Վասպուրականի, ԺԸ. դար (Մխիթարեան Թանգարան)

Արծաթե սաղաարտ եւ վական Կ.Պոլիս, ԺԸ. դար (Մխիթարեան Թանգարան)

Արծաթե զարդախաչ Վասպուրականի, ԺԸ. դար (Մխիթարեան Թանգարան)

Յուցամուշներ հայկական արծաթագործության (Մխիթարյան Թանգարան)

Յուցամուշներ Քեօրահիյի հայկական յախնապակիներու (Մխիթարյան Թանգարան)

Սր. Ղազարի Ձեռագրատան կառույցը՝ օդէն դիտուած

Ձեռագրատունը սրբավայր մըն է, ուր պէտք է խոր յարգանքով ներս մտնել: Կառույցը ամբողջութեամբ նոր է, ճարտարապետական տեսակէտով ինքնատիպ շինութիւն՝ որ նրբանցք-կամուրջով մը միացած է վանական հին շէնքերուն: արտաքսապէս բոլորակ է: Հայ կրօնական ճարտարապետութիւնը կը յիշեցնէ: Կառուցուած է 1967ին՝ Պօղոս Իսպէնեան բարերարին կողմէ, ճարտարապետութեամբ՝ իր Անտոն զաւակին: արտաքին ծեփը վարդազոյն՝ ինչպէս է Սր. Ղազարի վանական ամբողջ համալիրը: Պաշտօնական բացումը կատարած է Սր. Էջմիածնի Վեհափառ՝ Վազգէն Ա. Հայրապետը, 1970ին:

Ներքին ոճը առինքնող է, արդիական եւ լրջութիւն պարտադրող: Կրնայ նկատուիլ հայկական իմաստութեան կաճառ մը՝ ուր աւելի քան 5000 մագաղաթէ ամբողջական ձեռագիրներ ու զանազան պատուիրներ ապահով միջոցներով կը պահուին, ամէն մէկը իր առանձին թուանշանով եւ ամբողջ հաւաքածոն դասակարգուած եւ ցուցակագրուած յատուկ

Սր. Ղազար - Ձեռագրատունը դիտուած պարտէզէն

գիրքերու մէջ: Աստուածաշունչ, Մաշտոց, Ճառնախոր, Ոսկեփորիկ, Պատմագիրներ, Սուրբ Հայրապետներու թարգմանութիւններ, Շարականներ, Բժշկարաններ, Կանոնագիրքեր, Յայտմաւորքներ, Աւետարաններ, Տաղարաններ, Ժամագիրքեր... եւն. եւն... ճոխացած մանրանկարներով, լուսանցադարձերով, խորանանկարներով, որոնցմէ մաս մը, ապակեղարաններու մէջ, գեղեցկօրէն ցուցադրուած է:

Շէնքը արտաքին աշխարհի հետ անթափանցելի է եւ օժտուած է օդի եւ խոնաւութեան, ինչպէս նաեւ ահագանգի ինքնաշխատ զեկավարումով: Ձեռագիրներու պահպանումը կը կարօտի յատուկ հոգածութեան եւ այդ հոգատարութիւնը ծայր աստիճան բժանդրութեամբ կը ցուցաբերուի Մխիթարեան Հայրերու կողմէ, որոնք երեք դարերու լուրջ հետապնդումներով հաւաքած են զանոնք, մէկ մասը գնելով, իսկ մաս մըն ալ նուէր տալով: ձեռագիրները կը պատկանին Թ-ԺԼ դարերու ժամանակաշրջանին: Նշելի է հոս որ Մխիթարեան այս հաւաքածոն ճոխացաւ 300 նոր

Սր. Ղազար – Ձեռագրատան ներքին բաժինը

Ձեռագիրներով, նույնի հնագէտ ու բանասէր՝ Յարութիւն Քիւրեանի կողմէ. (վաճար հասած են Ամերիկայէն, 1976–1979 տարիներուն):

Հայկական մշակույթը, կարծես, համախմբուած է հոս՝ Հայ ժողովուրդի իմացական յատկանիշները եւ անոր անմահութիւնը փառաբանելու համար:

Ձեռագրատան մէջ կը պահուի նաեւ՝ բացման առիթով Վեհափառ Հայրապետին նուիրուած հայկ. խաչքար մը՝ ԺԴ. դարէն, Գեղարդի քարաժայռերէն հանուած:

Օտար լեզուագէտներ, պատմաբաններ, արուեստաբաններ ու մտքի մարդիկ, խոր հիացումով կը մօտենան Հայ ժողովուրդի այս գանձերուն, ապշահար խորհրդածելով թէ ի՞նչպէս, յարաբերաբար փոքր ազգ մը՝ այսօրուան ուժեղ սէր կապած է գիրի, գրականութեան եւ արուեստի արժէքներուն եւ հաւաքած ստեղծագործական այսքան անսպառ կորով: Միայն հաւատքի ու զաղափարականի բացառիկ կիրք մը կրնայ մղել՝ մշակութային այսքան մեծ վաստակ մը ստեղծելու:

Հայկական ձեռագիրի նմուշ (Մխիթարեան հաւաքածոյ)

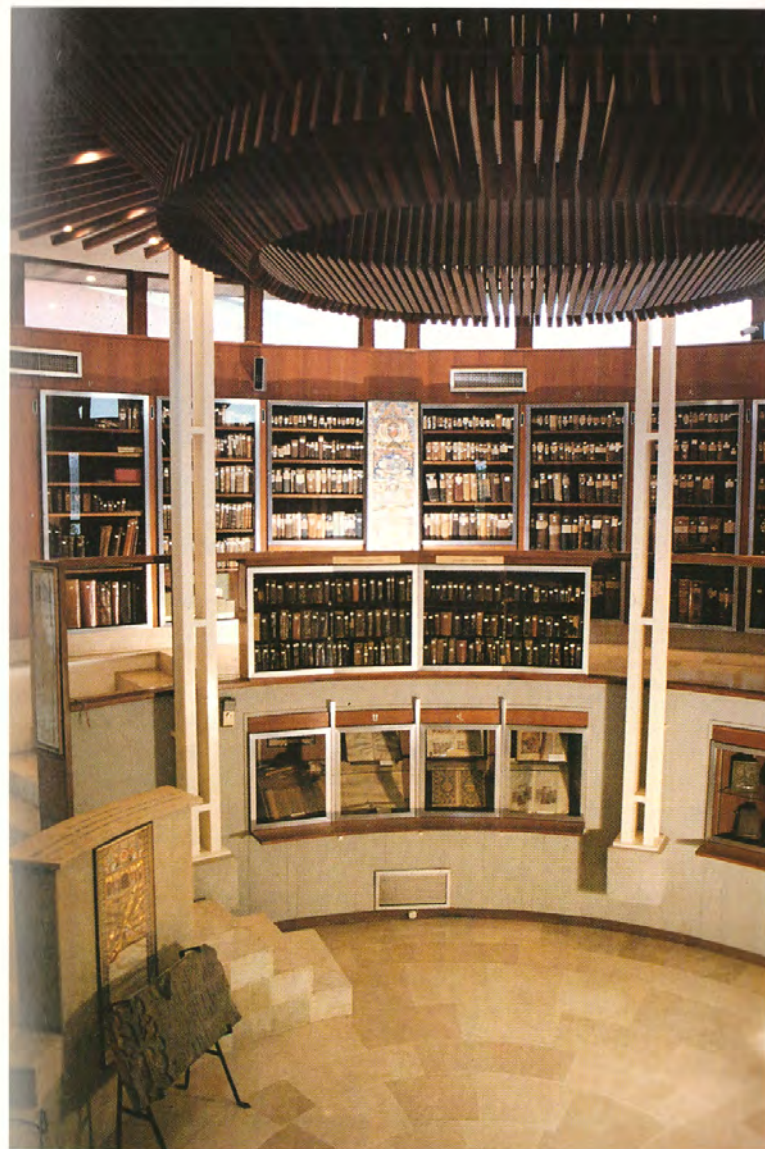
Հայկական ձեռագիրներ (Մխիթարեան հաւաքածոյ)

Հայկական արծաթագործության նմուշներ (Մխիթարեան Թանգարան)

Արծաթե կողով հայկական ձեռագիրներ (Մխիթարեան հաւաքածո)

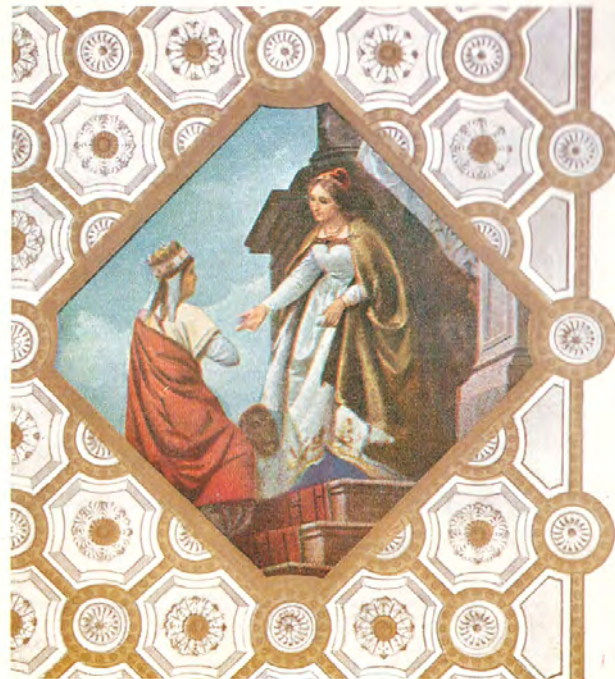
Սր. Ղազար - Ջեռագրատան ներքին տեսքը

Սր. Ղազարի Արուեստներու և Գիտութիւններու Թանգարանը

Վանքի համալիրին դէպի Վենետիկ (դէպի արեւմուտք) երկարող ծայրամասին վրայ գեղազարդ ու լուսաւոր դահլիճ մը կայ, որ այցելուները առիթ չեն ունենար այցելելու: Այս շքեղ դահլիճին մէջ, որ կը կոչուի Արուեստներու և Գիտութեան Թանգարան և կառուցուած է 1870ին, ամփոփուած են զմուսուած թռչուններու, սողուններու և ա՛յլ կենդանիներու, անդամաղնակա՛ն նիւթերու, բնական, բնագիտական, հանքաբանական և տարրաբանական գիտութիւններու վերաբերեալ հին գործիքներու, առարկաներու և նիւթերու ճոխ հաւաքածոներ: Կայ ոստիկներու և բուստերու հաւաքածոյ մըն ալ՝ նուէր տրուած Սպանիոյ Տոն Գարլոս թագաւորէն:

Սրահին առաստաղը գեղանկարուած է: Կեդրոնի պաստառը՝ գործ Փափկեթի Նկարիչին՝ «Արուեստները» ներկայացնող բաւական խոշոր գործ մըն է: Անոր կողքերուն՝ զոյգ շքանակներու մէջ, խորհրդանշական ներկայացումներ են՝ մին Միսիթար և Մայր Հայաստան, իսկ միւսը՝ Մայր Հայաստան և Վենետիկ: Սրահին ամբողջ վերնամասը, ղռներէն ու պատուհաններէն վեր, կը ներկայացնէ միջազգային տաղանդներու զիմաքանդակներ՝ Հոմերոս, Տանդէ, Միքելանճելոյ, Գոլմպոս, Էւն. Էւն., որոնց կողքին նաեւ՝ Ուրեկայի, Եղիշէ, Սր. Ն. Շնորհալի, Ան. Շիրակացի, Չամչեան, Բագրատունի, Էւն. Էւն., շուրջ 30 անուանի դէմքեր:

Մայր Հայաստան և Վենետիկ

Միսիթար և Մայր Հայաստան

Մխիթարեան տպարանը 1850-60 թուականներուն

Վերագառնանք դէպի վանքի երկաթապատ մայր Մուտքը: Դուրս ելլելէ ու մեկնելէ առաջ, աջին նրբանցք մը կայ, որ կ'առաջնորդէ դէպի Մխիթարեան Տպարան:

Երբ Սր. Ղազարի տպարանի մասին ուզենք խօսիլ, ուզենք կամ ոչ՝ կը պարտադրուինք խօսիլ Մխիթարեան Հայրերու ուսումնական բեղուն եւ այլազան աշխատանքին ու վաստակի մասին, քանի որ ատիկա ուղղակի կամ անուղղակիօրէն կապուած է տպագրական եւ հրատարակչական գործունէութեան հետ: Այս մասին մանրամասնօրէն անդրադարձանք այս հրատարակութեան Առաջին մասին մէջ:

Տպարանը՝ Մխիթարեան արտադրութիւններու աշխատանոցն է: Մխիթար Սեբաստացիի հիմնական գաղափարականը եւ առաքելական սեւեռակէտը - Հայ ժողովուրդին գիտական, իմացական, բարոյական եւ հոգեկան մակարդակի անպայման բարձրացումը - կրնար տեղի ունենալ միայն հրատարակչական գործունէութեամբ: Մխիթար, վանական կեանքի կողքին՝ մտաւորական լայսի սփռումով ալ ուխտած էր հասնիլ իր ժողովուրդին:

Տպարանը Սր. Ղազարի կողմէն վրայ հաստատուած է 1789ին: Մինչ այդ, սակայն, Մխիթար Սեբաստացի եւ իր յաջորդները, մինչեւ այդ թուականը, կ'օգտագործէին «Անտոն Պրիմուլի» կոչուած տպարանը Վենետիկի մէջ՝ օժտուած հայկական տառերով: Վենետիկէն մեկնած են

Մխիթարեան տպարանը իր առաջին տպագրական մեքենաներով (1896-97)

առաջին ուշագրաւ հրատարակութիւնները՝ Կ.Պոլիս, Իզմիր, Զմիւռնիա եւ Կովկաս՝ ուր հայկական գաղութներ կը շնչէին:

Բազմահարկը հրատարակութիւններու մէջէն, կ'արժէ յիշել 1882ին 36 տարբեր լեզուներով հրատարակուած Սր. Ն. Շնորհալիի «Հաւատով խոստովանիմ»ը: 250 տարիներէ ի վեր Մխիթարեան մամուլը կը շարունակէ աշխատիլ՝ գիտակից իր դերին ու պաշտօնին եւ մինչեւ այսօր, Վենետիկի Մխիթարեան հրատարակութիւններուն թիւը կը հասնի 1800 հատորի, առանց նկատի առնելու Մխիթարեան պարբերական մամուլը:

Բարեբախտաբար անպակաս եղած են ազգային մեկնեաւորները եւ բարեբարները Մխիթարեան տպարանին՝ գիտակցելով միշտ Մխիթարեաններու ծրագրուած աշխատանքին, անոնց մակարդակին եւ տպագրական արդիւնաւոր գործին:

Այսօր, Մխիթարեան տպարանը օժտուած է արդիական նորագոյն սարքաւորումներով: Կատարեալ է իր կազմին մէջ:

Ազգային կամ օտար այցելուները, Մխիթարեան Մայրավանքէն րաժնուելէ առաջ, հոգեկան ու մտաւոր մեծ բաւարարութեան մը հետ, իրենց ճաշակին ու կարիքին համաձայն, յիշատակի հրատարակութիւններ կը տանին հետեւինին՝ քարտեր, գիրքեր (տարբեր լեզուներով), գասագիրքեր, ազգային օրմագրեր (պոստեր), Հայաստանի քարտէս, մանրանկարչական տպագիր նմոյշներ եւ ազգային մետաղներ...:

ժի. դարու մամուլ մը տպարանի մուտքին

Միխրան տպարան Տնչարան

Միխրան տպարան
Տպագրական բաժին

Միխրան տպարան
Լուսանկարչական բաժին

Միխրան տպարան
Կրաշարութեան բաժին

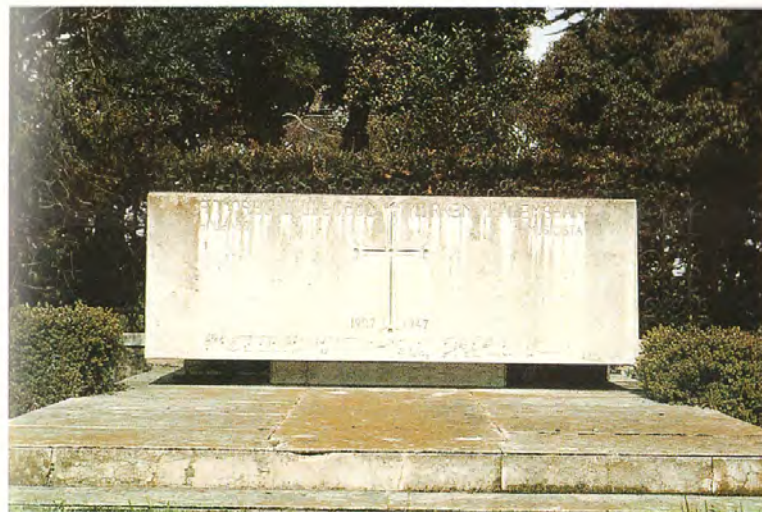

Սր. Ղազար – Մայրավանքի գերեզմանատունը

Սր. Ղազարի Մխիթարեան Միաբանությունը, կղզիին վրայ, ունի իր սեփական գերեզմանատունը:

Կղզիին հիւսիսային կողմը, 1756ին աւարտած զանգակատան հովանիին տակ, կանանչութեան զրկին մէջ է գերեզմանատունը՝ երկաթէ ցանկապատով շրջափակուած: Մարմարաշէն նկուղներու մէջ են Մխիթարեան բոլոր Հայրերը, կողք-կողքի, սիրտ-սրտի: Հոն կը հանգչին Հաւատքի մարդիկ, Գաղափարականի մարտիկներ եւ Հայութեան խառնուած հերոսներ: Այիշան պատին վրայ քանդակել տուած է՝ «Ուր որ միասին աշխատեցան՝ հոն ալ միասին կը հանգչին»: Ուրիշ ո՛չ մէկ հպարտ ու չռայլ արձանագրութիւն:

Հոն, քանի մը շիրիմներու տակ կը հանգչին նաեւ վանքին կամ ազգային բարերար անդամներ:– Իսպէնեան բնտանիք, Արթին Զրաքեան, Երաժիշտ Գուրգէն Ալեմշահ, բանաստեղծ՝ Գէորգ Կառվարենց, երկուքն ալ Մխիթարեան անուանի աշակերտներ, եւն. եւն.:

Գերեզմանատուն Սր. Ղազարի
Շիրիմ՝ Երաժիշտ-երգահան Գուրգէն Ալեմշահի

Հայ այցելուին–եթէ կը փափաքի եւ եթէ ժամանակը ներէ–կրնայ չըջագայիլ առաջնորդ Հայր Սուրբին ընկերակցութեամբ:

Որոշուած ժամուն, սակայն, պէտք է լքել Սր. Ղազարը, որպէսզի Մխիթարեան Հայրերը, մինչեւ ուշ գիշեր, աշխատին ու վաստակին՝ քալելով շատ կարծր, բայց գիտակից նուիրումի ու գաղափարականի մը ճամբայէն, որ կը տանի դէպի անմահութեան դռները:

Սրբավայրէ մը բաժանումը միշտ անոյշ տրտմութիւն մը կու տայ ուխտաւորին, փոխադարձ՝ սակայն, ներքին բաւարարութեան մը զեղումով: Անկասկած, այդ վերջին պահուն, տարօրինակ՝ բայց բմբունելի հոգեփոխութիւն մը տեղի կ'ունենայ այցելուի ներաշխարհին մէջ, որուն ստեղծած վիճակը՝ մարդ կը տանի իր հետ մինչեւ այն սահմանագիծը՝ ուր հոգին եւ ազգային պատկանելիութեան գիտակցութիւնը իրարու հետ համատրոփ չաղախուելով, երկնախմբ խորհուրդի մը կը վերածուին երկինքի ու երկրի միջեւ:

Գերեզմանատուն Սր. Ղազարի

Սր. Ղազար – պարտեզէն անկիւն մը

Երանաշնորհ Մխիթար Արքայապետի դամբանը Սր. Ղազարի եկեղեցւոյ թմբին վրայ

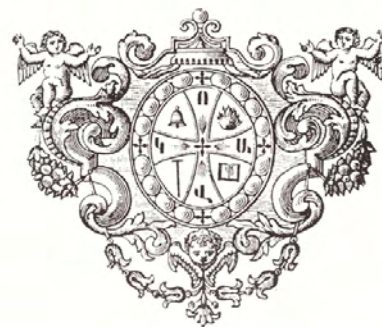

Վենետիկեան ջրհոր մը՝ Ար. Ղազարի մուտքին

Գ. ՄԱՍ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐՈՒ ՆՊԱՍՏԸ
ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐ ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻՆ
ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻՆ ԵՒ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Հ. ՏԱՀԱՏ ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

«Մխիթար այնպիսի հիմքերի վրայ է դնում գործը,
որ նա օրից օր զարգանում է եւ իբրեւ մի լուսաւոր
աստղ փայլում է հայկական հորիզոնի վրայ» :

ՀՐԱԶԵԱՅ ԱՀԱՌԵԱՆ

Ար. Ղազար Կղզիմ՝ վերջալույսին

Մխիթարեան Վարդապետներու կողմէ հայ ժողովուրդին ընծայուած իմացական ընդհանուր ծառայութիւնը մեծ արժէք կը ներկայացնէ:

Պատմականօրէն՝ ընդհանրական շատ մեծ վաստակ մը ունին Վենետիկի Մխիթարեան Հայրերը, գիտական շատ խոր ըմբռնումներով եւ համոզումներով՝ ի նպաստ Հայ ժողովուրդին: Իրենց բանասիրական, պատմական, գրական, քարգմանական, լեզուական, կրօնական, հրատարակչական եւ կրթական արտակարգ նպաստը Հայ մշակոյթին եւ ընդհանուր հայագիտութեան, ինչպէս նաեւ անխոնջ ու գիտակից ճիգերը՝ յարաբերելու եւ հաղորդուելու եւրոպական մտածողութեան եւ իմացումներու մակարդակին հետ՝ Հայերու ԺԸ. եւ ԺԹ. դարու մտաւորական ԶԱՐԹՕՆՔ-ին մէջ կարեւոր դեր ունեցան, եթէ ոչ կարեւորագոյն դերը*:

Հայ մշակոյթի պատմութեան հեղինակաւոր մասնադէտները – Լէօ, Ա. Զօպանեան, Յ. Օշական, Գեղցէր, Ֆեթթէր, Հիւրլման եւ մերօրեայ գրականագէտները եւ պատմագէտները – ԺԸ. դարու Հայկական Զարթօնքի սկզբնաւորութիւնը կապած են Մխիթարեան Հաստատութեան հետ (1701-ին), եւ կ'աւելցնեն որ այդ իմացական եւ ազգային վերածնունդը կը յատկանշուի Մխիթարեան Վարդապետներու պատկառելի փաղանգով:

* «Զարթօնք» եզրը՝ հոս կը հասկնանք Վերածնունդի կամ Վերածնունքի մը իմաստով, որ վերագրած մը կ'ենթադրէ զէպի արթնութիւն ու գիտակցութիւն, վերագրած մը՝ զէպի ժողովուրդի մը ներքին եւ անոր գոյութեան արտաքին գործոններու աշխուժութեան, կենսունակութեան եւ գործունէութեան:

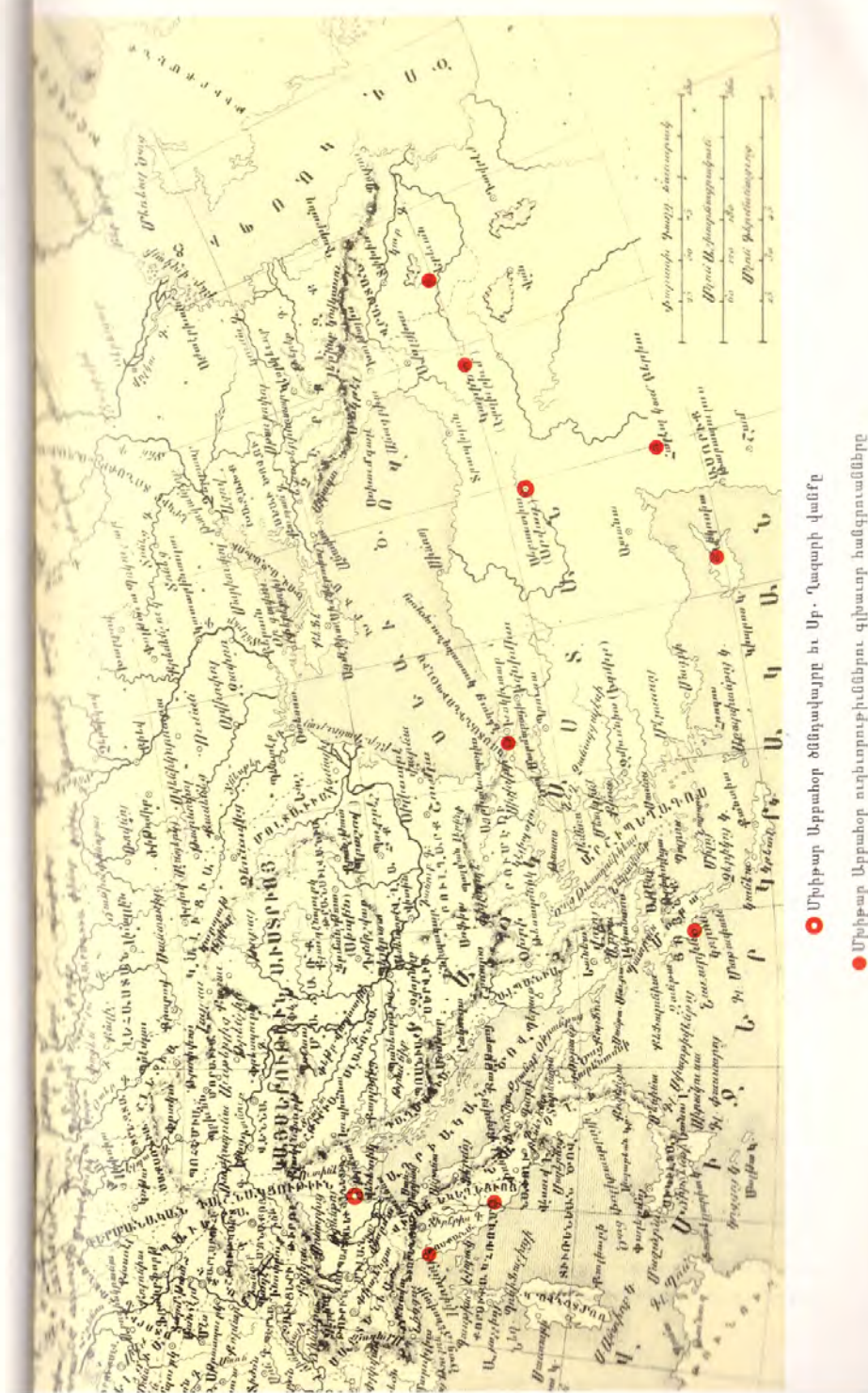

Ար. Ղազար – ներքին պարտէզը եւ զանգակատունը

Փրոֆ. Հրանդ Փասարմանյան (Ժընև-ի Համալսարանէն) կը գրէ.-
«Նրէ Հայ Եկեղեցին հայութեան համար եղաւ պատմէշ մը, որուն ետին
դարեր շարունակ հայերը կրցան պատսպարուիլ եւ սպասել ազգային
պայքումի վերագարբնումին, պէտք է խոստովանիլ, որ այս զարթօնը
կարելի պիտի չլլար զուցէ, առանց Միխրաբեան Հաստատութեան մեմ-
բերի գործին, ստեղծած հայորդիի մը (Միխրաբի) կողմէ, որուն մեմ-
բերք ամենէն ասիի ուժեղ կերպով իրենց անձնական կնիքը դրոշմեցին
Հայ ժողովուրդի ֆակտագրին վրայ»։ (PASDERMADJIAN PROF. H.,
"Histoire de l'Arménie", Paris, 1971, Գ. ասպ. էջ 265):

ԺԵ. և յատկապէս թՉ. դարէն մինչև ԺԷ. դարու կէսին խաղաղ չէր Հոյ սոցցային-քաղաքական կեանքը: Հայաստան աւերումի կ'ենթարկուէր խուրբերու և պարսիկներու միջև ծագած պատերազմներուն: Արշաւանքներու, քաղաքական բախումներու, ընկերային և դասակարգային ճնշումներու, ինչպէս նաև պետական ու քաղաքական միջոցառումներու պատճառով, Հին զանգուածը կորսնցուցեր էր պատմական իր հաստատարկոյթը և հասեր էր դէպի ազգային, ընկերային և խմբական մակարդակի նուազագոյն վիճակին: Երկրին զրութիւնը ծայրայեղօրէն կը վառվարանար յատկապէս ԺԷ. դարուն սկիզբը, երբ Շահ-Աբաս կ'ամայացնէր Արեւելեան Հայաստանը՝ խմբական ու զանգուածային տեղահանութիւններու և արտագաղթի միջոցներով: Պատկերը անտանելի էր, և զրոթիւնը աճուող:

Պատմական այս տխուր հանգրուանին՝ յատկապէս ԺԶ. դարու վերջե-
րուն եւ ԺԷ. դարու սկիզբին, Հայաստանի տարրեր վայրերու մէջ յայտ-
նուեցան եկեղեցական քանի մը քաջարի անձնաւորութիւններ, որոնք մեծ
ճիգերով ու ձեռնարկներով՝ եկեղեցական, վանական, ուսումնագիտական
եւ մշակութային բարեկարգութիւններ ու վերաշխուժացում փորձեցին
ստեղծել, նախ թօթափելու համար օտար լուծերու յառաջացուցած մեկու-
սացումը եւ թմրութիւնը եւ ապա վերականգնելու եւ զարգացնելու մարդ-
կային, ազգային եւ կրօնական արժէքներու բազմադարեան աւանդը։-
Սարգիս Նշար. Պարոնտար (+ 1620) եւ Կիրակոս զիտնական ՔՀՆԿ. Տրա-
պիկոնցի (+ 1621), Ներսէս Վրդ. Մոկպիս (+ 1625), Մովսէս Գ. Տաթե-
ւացի Կթղ. (+ 1632), Յակոբ Դ. Զուղայեցի Կթղ. (+ 1680), Մելիքսէթ
Վրդ. Երեւանցի (+ 1631) եւ անոր աշակերտը՝ Սիմէոն Վրդ. Զուղայեցի
(+ 1657) են, որոնց թափած մեծ ճիգը եւ աշխատանքը մխիթարական
մեծ երեւոյթ մըն էր անշուշտ։ Անոնց գործին պակսեցաւ թերեւս կազմա-
կերպչական այն անհրաժեշտ դրութիւնը կամ կառույցը որ երաշխաւորեր
իրենց ծրարող, բայլը եւ գործը. եւ զժբախտաբար, անոնց սկսած շար-
մամբները զարդեցան իրենց հետ եւ կամ հաջիւ սերունդ մը կրցան գոյա-
տելի՝ առանց մնալուն արձագանք մը ձգելու։

Մեծագույն Արքեպիսկոպոս ԲՆՈՒՂԱՎԱՅՐԻ ԵՒ ՍՐ. ՂԱԳԱՐԻ ՎԱՆԲԵ

● Միխայր Աբգաբոս ուղիորդութիւններու գլխաւոր իմացողները

Սիւսի Սր. Աստուածածին եկեղեցին

Պատմական այս հանգրուանին վրայ երեցող ճիգերուն եւ շարժումներուն մէջ, կը յայտնուի ահա՝ նաեւ Մխիթարեան Միաբանութեան հիմնադիր՝ Մխիթար Սեբաստացի Պետրոսեանի անձը եւ գործը, որ թէեւ երկուսիմով համանման էր նախորդներուն, սակայն կրցաւ անհատական իր ձեռնարկը հաւաքականի վերածել եւ յաջողիլ իր հունին մէջ իսկ։ Հիմնելով իր Միաբանութիւնը – առաջինը իր տեսակին մէջ՝ Հայ իրականութենէն ներս – իր գործն ալ ստացաւ մնայուն եւ արդիւնաշատ հանգամանք մը։

Մխիթարի Միաբանութեան հաւաքական ուղեգիծին – այսինքն ծրագիրին, աշխատանքին եւ հոգիին – էական յատկանիշները պիտի ըլլային աղօթք, բնօրհնութիւն, ուսուցում եւ ստեղծագործութիւն՝ ըստ միաբնակից, միաձոյլ եւ կարգապահ ընդհանուր վարձագիծի մը հիմնական պահանջներով։ Ծրագրումի եւ հաւաքական աշխատանքի այս սկզբունքներով, ան ո՛չ միայն կը տարբերէր զինքը կանխող «բարենորոգիչ» անձնաւորութիւններէն, այլ կը բազմապատկէր իր կորովը եւ ոյժերը ու կը տեւալանայէր նաեւ իր մշակած շարժումը՝ յաջորդներուն յանձնելով գործը շարունակելու ոգին, գաղափարականը եւ կենսական աշխատանքը՝ Հայ մոլորփութի վերածնունդին, զարթոնքին ու վերելքին նպաստող։

Մխիթար Արքայապետ Իւզանքի նկարը՝ նկարուած 1744ին

Սեբաստիոյ Սր. Նշան վանքի արտաքին տեսքը

Մխիթար Հայ վանական մըն էր, Սեբաստիա քաղաքէն (ծն. 1676-ին եւ մահացած վենետիկ՝ 1749-ին)։ Քսան տարեկանին՝ հեռուոր ապագաներ տեսնող զաղափարներ ունէր։ Հայրենիքն ու Հայ Եկեղեցին իր հոգեմտուոր աշխարհը զրկէր էին։ Թափառումներու ընթացքին ականատես եղած էր Հայաստանի նիւթական թէ իմացական արգահատելի վիճակին. բռնութիւններու եւ հարստահարութիւններու տակ կը հեծէր երբեմնի Հայրենիքը Հայ ժողովուրդին։

Մինչ իր ժողովուրդին հետ հաղորդակցութեան մէջ էր, փորձով զգաց նաեւ անոր խոցելի վիճակը եւ ըմբռնեց թէ ազիտութիւնն է մեծագոյն արդելքը անոր հոգեմտուոր բարելաւումին ու վերելքին։ Քսան տարեկանին, դեռ արեղայ (1696-ին)՝ կը յղանայ աշակերտներ – հաւատքի եւ զաղափարականի ասպետներ – հաւաքելու եւ գիտական ու հոգեւորական դոհարերուող անձերու կազմակերպութիւն մը ստեղծելու զաղափարը, հաւարարար աշխատելու՝ Հայ ժողովուրդին հոգեւոր, բարոյական եւ իմացական մակարդակը բարձրացնելու համար։ Ողջոր էր յաւակնութիւնը, բայց խորունկ՝ իր հաւատքը։ Մխիթար, ինքզինքը անբաժանելի միութեամբ զօդուած կը զգար իր տառապած ազգին, որուն բարիք բաշխելու միակ մտահոգութիւնը ունեցաւ մինչեւ իր կեանքին վերջը։

Մխիթար կը ցանկար մնայուն միաբանութիւն մը հաստատել, որ կարենար տարածել ազգի մը բոլոր հնարաւոր ու օգտակար տեղեկութիւնները. բնկերութիւն մը, որուն սեւեռակէտը ըլլար՝ հոգալ ազգի մը բոլոր՝ թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ իմացական կարօտութիւնները։ (Հմտ. նաեւ ՆԱԼԻԱՆԳԵԱՆ Մ., Նրկերի լիակատար ժողովածու, հտ. Բ., Երեւան, 1980, էջ 232)։

Սեւանի Աստուածամայրը

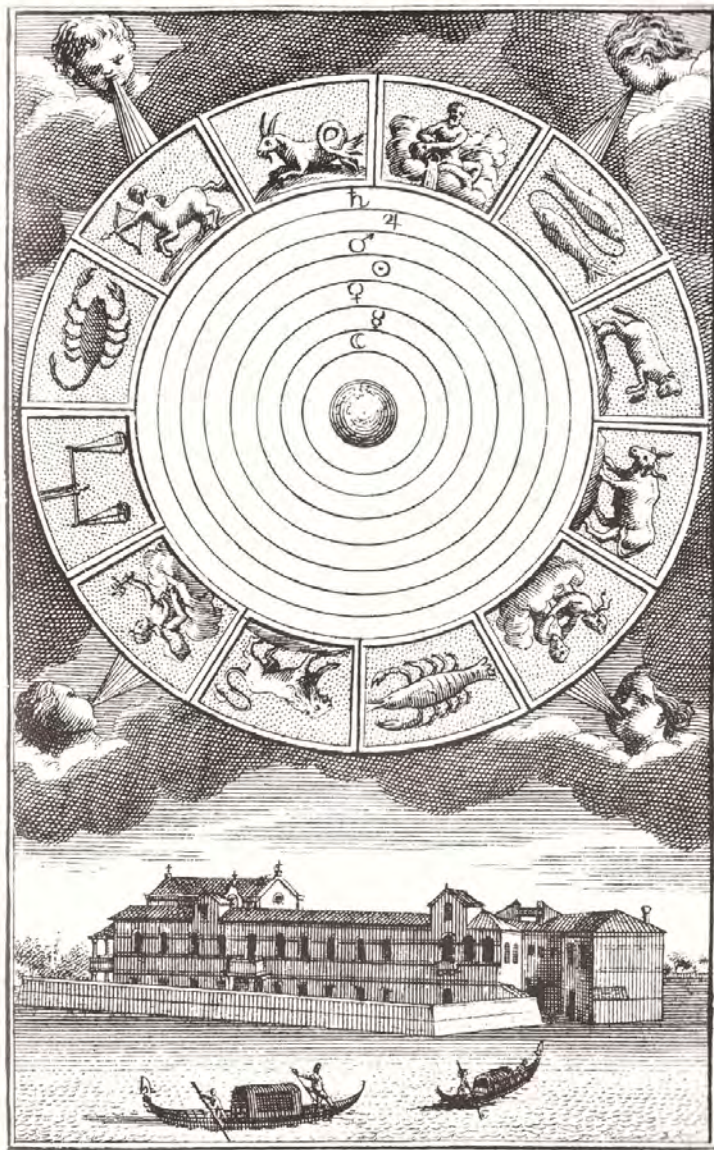
Մեծ խորհուրդ, գեղեցիկ ծրագիր, բայց իրագործումը այդ օրերուն՝ չափ դժուար։ Մխիթար ուժեղ նկարագիր ունէր․ գաղափարապաշտ էր և նայրենասէր․ ինքզինքը նուիրեց մշակոյթին․ այդ դժուար նպատակով ալ ճամբորդեց Կ. Պոլիս, Կարին և զարձեալ Պոլիս, ուր 1700-ին, իր քսանհինգ տարեկան հասակին, ինը աշակերտներէ շրջապատուած, դրաւ հիմը իր երագած հաստատութեան, որ իր անունով ալ պաշտօնապէս կոչուեցաւ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ։

Այդ օրէն, Մխիթարի կեանքը մէկ նպատակ ունեցաւ․ հասցնել պատրաստուած վարդապետներ – հոգեւոր և իմացական ենթահողի վրայ – մտաւոր լոյս և գիտութիւն սփռելու համար Հայ ժողովուրդին՝ քաղաքական բռնութեան, դասակարգային անհաւասարտութեան և իմացական մթնոլթեան զարաշրջանի մը մէջ, երբ Հայ ժողովուրդի մշակութային դարաւոր գանձարանին մէջ դրեթէ չորցեր էին հոգեւոր, մտային և մշակութային աղբիւրները։

Մխիթար, յետ հայաժողովուրդի ազգակիցներու և թուրքերու կողմէ, կ'անցնէ Յունաստան և ապա Վենետիկ (Իտալիա) կը հասնի 1715-ին։ Վենետիկ՝ վաճառականական նաւահանգիստ ունէր․ բազմաթիւ հայ վաճառականներ առեւտրական կայք ունէին հոն։ Սեփական ճիգերով և բարեկամներու օգնութեամբ՝ օրուան իշխանութիւններէն սեփականութիւն կը ստանայ Ար․ Ղազար անունով փոքրիկ կղզին։ Քաղաքէն չուրջ երեք քիլոմետր հեռավորութեան մը վրայ, շուրջ 7.000 քառակուսի մետր հող․ կար նաև խարխլած եկեղեցի մը։ Պաշտօնապէս Ար․ Ղազար կղզիին վրայ կը տեղաւորուի 1717-ի Սեպտեմբերին՝ տասնեւեց միարանակից Հայրենոյ։ Այդ օրէն սկսեալ, ինչպէս ըսինք, Հայ գրական ու մշակութային պատմութեան հեղինակաւոր ուսումնասէրներու միահամուռ վճիռով, Վենետիկի Մխիթարեան Մայրավանքը կը դառնայ ամէնէն կենսունակ կեդրոնը ԺԸ․րդ դարու Հայկական Վերածնունդին։

«ԺԸ․ դարու առաջին կէտը՝ երեք մեծ անուններ կը լեցնեն Հայ կեանքը․ Իսրայէլ Օրի, Գալիք Բէկ և Մխիթար։ Անոնցմէ առաջինը բաղաժապէս գետնի վրայ կը գործէր՝ Հայոց Հայրենիքը ազատագրելու համար։ Երկրորդը՝ գիւնտորական գետնի վրայ կը պայքարէր, ձեռք բերելու համար քաղաքացիական իրաւունքները՝ ինչ որ կարելի չէր խօսուի։ Իսկ Մխիթար ընտրած էր մշակոյթի գաղտը՝ նոյն նպատակներուն հասնելու համար» (ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ, Մխ․ Արքեպիսկոպոս իր նկատմամբ, «Գեղունի», Վենետիկ, 1950)։

«Վաղուց արդէն, կ'ըսէ Միք․ Նալբանդեան, հասկացել էր Մխիթար ք. Երախի ցած դրուրեան մէջ էր իւր ազգը՝ իմացականի մասին... Այդ ակամաւոր մարդը... արժանի է մեր առանձին ուշադրութեան և նորա վաստակը իրաւունք ունի պահանջելու մեզանից մի անկողմնապահ, տաճկէն Բնութիւն և արդարաւստ հատուցում» («Երկիր», հտ. Բ., Երեւան, 1980, էջ 231 և 232)։

Ար․ Ղազար Կղզին, 1733

ԲԱՌԳԻՐԲ ՀԱՅԿԱ

ԶԵՆ ԼԵԶՈՒՒ

ԲԵԺԵՆԵԼ ՅԵՐԳՈՒՄ ՀԵՏՈՐՍ

Յորոյ յառաջնունն որ է տպագրեալս այս, պարունակեալ զան յոգնախումն բազմութիւն բառից նմաշունչ զրոյ, և այլոյ երևելի մատենից լեզունագէտ պարսկեայ:

Անկեալ 'ի ամն մանաւորագոյ՝ մանրակտիտ լաջատրութիւնսն ուննք կենդանեաց • անկոյ, ականց, չափուց, զբանց, զործեաց, և այլոց կահուց, և կարասեաց:

Իւր յերթորդում հասցնի զհանրելեալն տպագրելն, համարեալ իմն բաժնաւոր զնաշոր զոյ բառից • նաեւ բաժնաւոր տրեալն 'ի քրտեալն յաշխարհաբանս, և յաշխարհաբանս 'ի քրտեալն: Իսկ իմն բառան յարտալն անունաց:

Լարեալ 'ի Միխիթարայ վարդապետէ սեբաստացւոյ՝ արբայ հայր կոչեցելոյ՝ աշխատակցութիւն աշակերտաց իւրոյ:

Իսկ յաջաջման երկատրութիւն տպագրեալ 'ի նոյնոյ 'ի փառս ամենափրկ շին • և 'ի յազատ մանկանց եկեղեցւոյ:

'ի հայրապետութեն Զաքարիայ հայոց կաթողիկոսի:

Յամի փրկութեն մերոյ. 1749: Մոսկովի. 19:

Իսկ 'ի թոճականութեն հայոց • ԽճԷ:

Ի ՍԷՆԷՏԻԱ

Ի տպարանի Բնտնի Պետրոսի:

Հ Բ Ա Մ Ա Ն Ա Ւ Մ Ե Զ Ա Ւ Ո Ր Ա Յ

Միխիթար Արքաիոր երատարակած երկատրութիւն Հայերէն Լեզուի Բառարանը (1749ին)

Միխիթարի գրական արտադրութիւնը կը կազմեն չորսը քսան հրատարակութիւններ, որոնց մէջ ամէնէն ցալտունն է «Հայկազեան Բառարան»ը, որ լոյս տեսած է 1749 թուին, իր մահէն երեք շաբաթ յետոյ: Քսանհինգ տարուան աշխատանք մը պահանջուած էր իրմէ: Մերօրեայ Հայաստանի լուրջ պատմագէտներէն մին՝ կը հաստատէ. – «Եթէ Միխիթար Սեբաստացին ուրիշ ոչինչ արած չլիներ, ապա հոյակապ, անօրինակ եւ անմեքանայի Հայկազեան Բառարանը՝ 18-րդ դարի հայ գրական կեանքի առաջին ամենալայն կորողը՝ քաւական էր, որպէսզի անմահանար Միխիթար Սեբաստացու անունը» (ՆԱԶԱՐԵԱՆ Փրոֆ. Շ., «Միխիթար Սեբաստացին եւ 18-րդ դարի գրական շարժման մի Բանի հարցեր», Վենետիկ-Սթ. Ղազար, 1977, էջ 8-9):

Ճակատ Հայկազեան Բառարանին, հրատարակուած 1749ին

Մխիթար Արրաօր Հայկազեան Բառարանի կաշեկազմ կողմը

Հրատարակչական ասպարեզին մէջ Մխիթարի մեծագույն գործերէն մէկը եղաւ հայերէն «Աստուածաշունչ»-ի հրատարակութիւնը (1733-1735) (հօթը լեզուով՝ 1645-ին Փարիզ տպագրուած Աստուածաշունչի մը հետ բաղդատելէ եւ անհրաժեշտ ճշտումներ ընելէ յետոյ), գեղարուեստական բարձր ճաշակով եւ քննական ոգիով (ՃԵՄՃՆՄԵԱՆ Հ. Ս., «Մխիթար Արրաօր հրատարակչական առաքելութիւնը», Վենետիկ-Սր. Ղազար, 1980):

Մեծահամբաւ լեզուագէտ ու պատմագէտ՝ Հր. Աճառեան, Մխիթարի կրօնաբարոյական, գրական եւ հրատարակչական գործը կը նմանցնէր լուսաւոր աստղի մը որ, «Փայլում է հայկական հորիզոնի վրայ» (ԱՃԱՌԵԱՆ Հ. Ս., «Պատմութիւն Հայոց Նոր Գրականութեան», Պէյրութ, 1940):

Հետեւաբար, Մխիթար Սեբաստացին, իր աշխատանքով ոչ միայն եղաւ հիմնադիր կրօնական հաստատութեան մը, այլ վերաստեղծող մը գրական, մշակութային, կրթական եւ ուսումնական այնպիսի շարժումի մը, որ միշտ աւելի զարգացաւ ու ծաւալեցաւ եւ 1800-ական թուականներէն սկսեալ՝ գործնականապէս յաջողեցաւ ներշնչել ազգային ուժեղ ոգի, գիտակցութիւն, սէր՝ ազգային պատմական եւ մշակութային գանձերուն հանդէպ, հաւատք՝ նոր դարաշրջան մը սկզբնաւորելու՝ մտաւոր եւ գրական կեանքի մը փթթումով: [Մխիթարի կողմէ՝ աշխարհաբարի կազմութեան ի նպաստ կատարուած ուսումնական աշխատանքի մասին տե՛ս ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Հ. Ն., «Մխիթարի նպաստը Աշխարհաբարի կազմութեան...», «Բազմավէպ» (Հայագիտական թերթ, Վենետիկ-Սր. Ղազար), 1977, թիւ 3-4, էջ 482-540 եւ շարունակաբար: Իսկ Մխիթարի ուսումնական, թարգմանական աշխատանքներուն եւ հրատարակութիւններուն լրիւ ծանօթացումին համար տե՛ս «Մատենագիտութիւն Մխիթար Սեբաստացիի հրատարակութիւններուն», կազմեց՝ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷԱՆ Հ. Ն., «Բազմավէպ» (Հայագիտական թերթ, Վենետիկ-Սր. Ղազար), 1977, թիւ 1-2, էջ 364-371]:

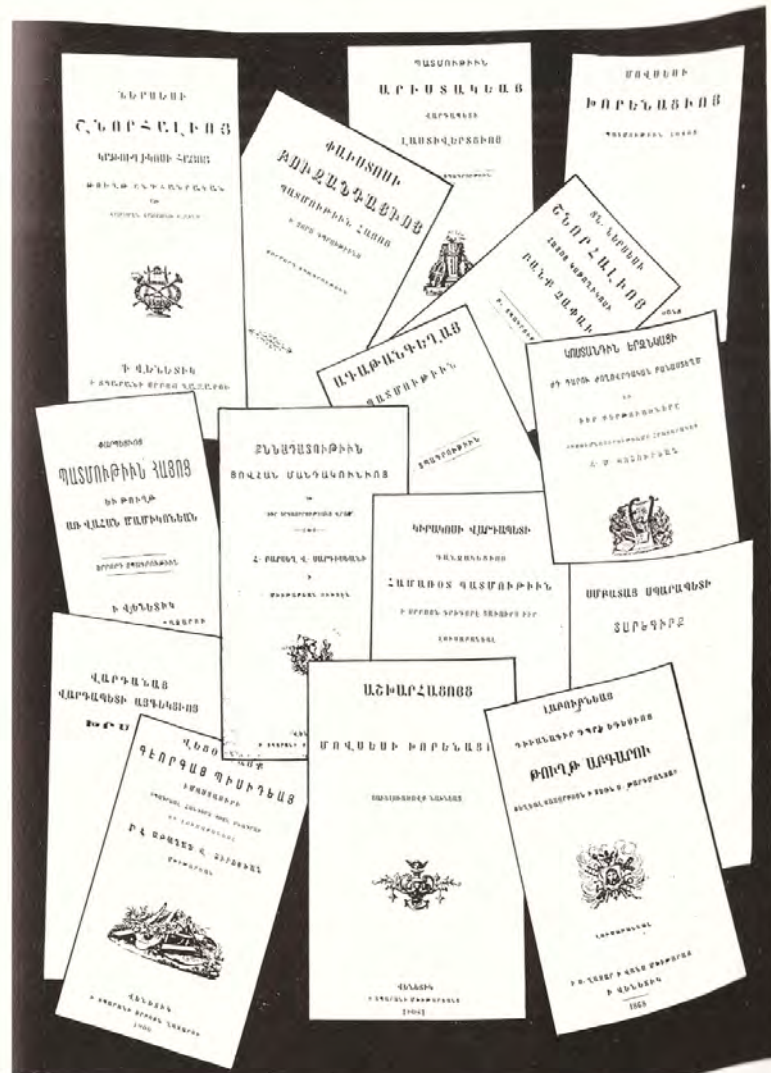
Մրտագրուած եւ իրագործուած աշխատանքը, Հայ իմացական կեանքի գալախն վրայ՝ պարտադրեց ինքզինքը եւ իբրեւ արդիւնք ունեցանք լուրջ եւ գիտական ճոխ արտագրութիւն մը՝ հետեւեալ գլխաւոր ուղեգիծերով։-

- 1.- Հայ դասական (հին) գործերու հրատարակութիւն (կրօնական, պատմական եւ գիտական)։
- 2.- Հայ ժողովուրդի պատմութեան ծանօթացումին ու տարածումին մեծ նպաստ։
- 3.- Լեզուական վերանորոգումի, մասնաւորաբար Հայ Լեզուի քերականութեան վերակառուցումին ի նպաստ աշխատանք։
- 4.- Թարգմանական ծաւալուն աշխատանք, մասնաւորաբար յոյն, լատին եւ եւրոպական լատագոյն գործերու հայացումով։
- 5.- Կրթական բժախնդիր ու անձնուէր գործունէութիւն։

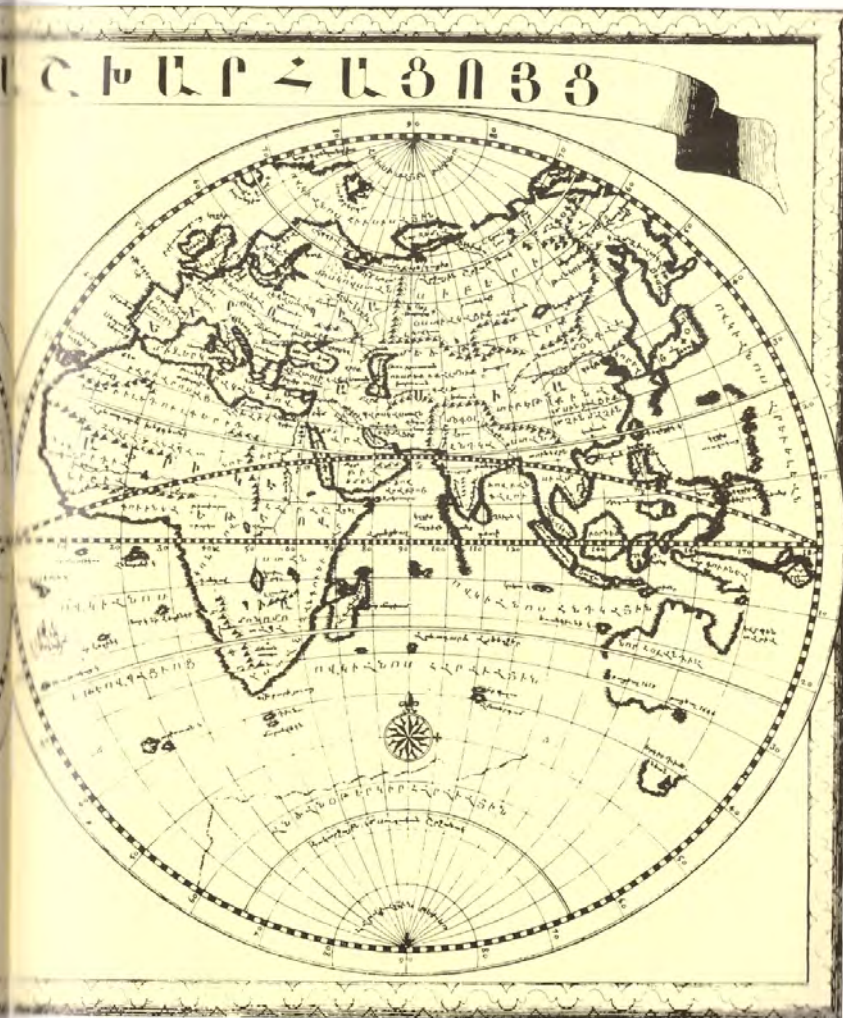
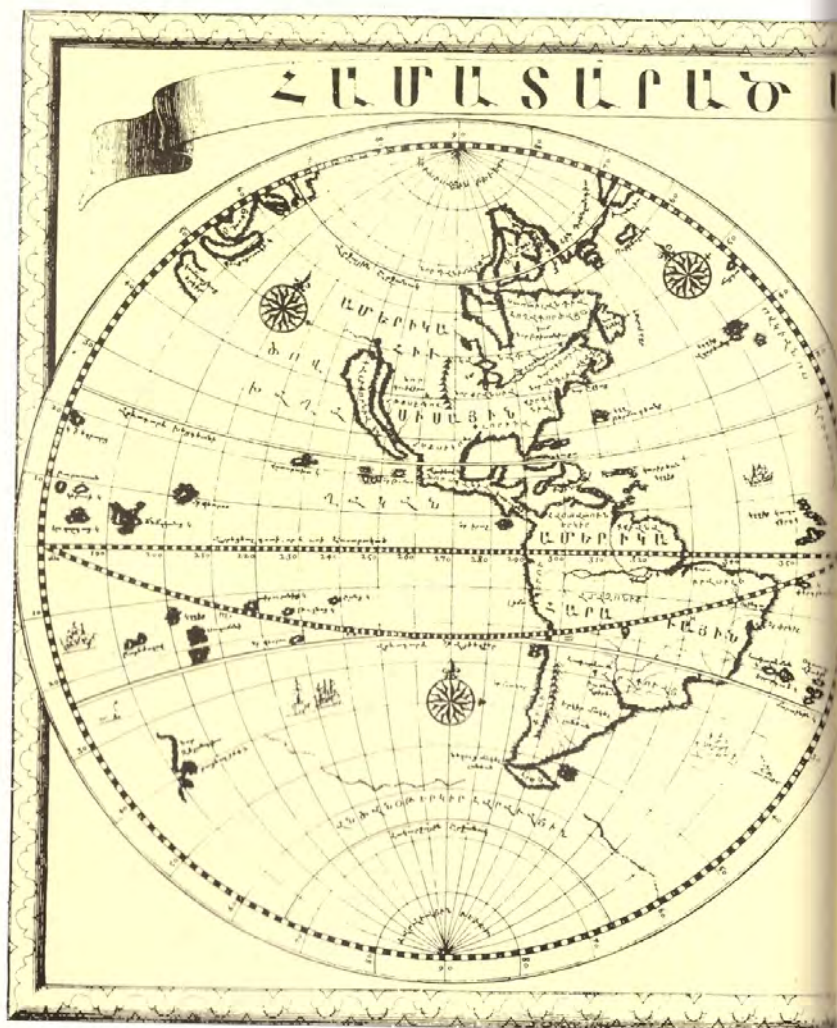
Այս յստակ ծրագիրին եւ աշխատանքին իբր արդիւնք՝ Հայ գրական-նութեան պատմութիւնը ողջունեց, ամէն բանէ առաջ՝ կազմակերպուած ու խանդավառ աշխատանքի փաստը, եւրոպական բմբունումով եւ մտաւորական լայնախոհութեան անժխտելի զսպանակումով։ Այս բացայայտ աշխատանքին գիմաց է որ ժ.Պ. դարու Հայկական Զարթոնք - Վերածնունդը անըմբռնելի կը դառնայ առանց Մխիթարեանցնրու։

Նախագրուած ծրագիրին իբր հետապնդում, Մխիթար ամէն բանէ առաջ կը մտածէ հայկական ձեռագիրներ հաւաքելու եւ անոնց փրկութեան մասին։ Սր. Ղազարէն կը կազմակերպուին գիտարշաներ ղէպի Հայաստան, նրիթական աննկարագրելի զոհողութիւններով հաւաքելու զանոնք։ Եւ այսպէս, օրէ օր կ'աճի Մխիթարեան Հայրերու ձեռագիրներու հաւաքածոն։ 1750-ին արդէն կարելի է 250 ձեռագիրներ հաշուել։ Դարուն վերջաւորութեան՝ թիւը կը բարձրանայ 900-ի, իսկ 1850-ին՝ 1200-ի։ 1900-ին՝ շուրջ 2000. այսօր՝ շուրջ 5000 ընտիր ձեռագիր հատորներու հաւաքածոյ մը ունին Վենետիկի Մխիթարեանները, արժէքով մեծ ու բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող՝ Երեւանի Պետական Մատենադարանի եւ Երուսաղէմի Սրբոյ Յակոբեանց Վանքի հաւաքածոներու կողքին։

Երբեմն, հայերէն թարգմանութիւններու մէջ մնացած են գործեր, որոնց յոյն կամ ասորի բնագիրները գոյութիւն չունին. ինչպէս օրինակ՝ Սր. Եփրեմի, Սր. Աթանասի, Իսիդորի, Փիլոնի, Եւսեբիոս Եմեսացիի, Եւսեբիոս Կեսարացիի եւ Յովհ. Ոսկերեան Հայրապետի գործերէն ոմանք Հատեր, Սր. զրպիյն մեկնութիւններ, Քրոնիկոն եւայլն. (տե՛ս ԶԱՐԲ-ՀԱՆՍԱԿԱՆ Հ. Գ., «Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց», Դ.-ԺԳ. դար, Վենետիկ-Սր. Ղազար, 1889)։

Մխիթարեան հրատարակութիւններ ինն Հայ Մատենագիրներու

Այս ուղեգրի վրայ, Սր. Ղազարէն լոյս կը տեսնէ հրատարակութիւններու երկար շարք մը, կազմելով Հայ Դասական Հեղինակներու Հաւաքածոն (գրաբար լեզուով), որ մինչեւ այսօր 125 հատորի հասած է: 1836-1837-ին հրատարակ կ'իջնէ հռչակաւոր «Նոր Բառգիրք Հայկազնեան Լեզուի» մեծ Բառարանը՝ երկու հսկայ հատորով (ամէն մէկ էջ երեք սիւնակով, ընդամենը՝ 2210 էջ), որ տակաւին այսօր ալ անդերազանցելի կը մնայ, մեծահամբաւ լեզուագէտ՝ Աճառեանի կարծիքով, իրրեւ «Հայերէն լեզուի ամէնից կատարեալ բառարանը» (Հայերէն Արմատական Բառարան, հտ. Ա., Երեւան, 1971, էջ 6) եւ «Արժանի» Հայոց անունը գիտական կանոնների առաջ պատկանելի դարձնելու» (Պատմութիւն Հայոց նոր գրականութեան, Պէյրութ, 1939, էջ 70): «Նոր Բառգիրք Հայկազնեան» Յիշենք նաեւ որ Մխիթար Սեբաստացիի առաջին Հայկազնեանով արդէն՝ հեյրէնը, միջազգային գեանի վրայ, վեցերորդ լեզուն կ'ըլլար որ կ'ունենար արեւմտեան հումանիտաներու ըմբռնումով՝ նման ամբողջական բառարան մը, յետ լատիներէնի (Փարիզ՝ 1531-1543), յունարէնի (Փարիզ՝ 1572), ֆրանսերէնի (1607), իտալերէնի (1612) եւ սլաւերէնի (1726-1739), կանխելով անգլերէնը (1755) եւ գերմաներէնը (1774-1786) (Enciclopedia Italiana Treccani, հտ. 20, «Lessicografia» բառին տակ, էջ 966 յջ.): Կը յաջորդեն 150 հատորներ՝ պատմա-բանասիրական ուսումնասիրութիւններու: Կը վերակառուցուի Հայկական ամբողջական պատմութիւնը եւ գրականութիւնը. կը մաքրագործուի խեղաթիւրուած Դասական Հայերէն լեզուն (գրաբարը) յարմար քերականութիւններով եւ հետազոտական ուսումնասիրութիւններով: Կատարեալ Վերածնունդի դօրձ մը կը կատարուի: Հետզհետէ հրապարակ կու գան պատմարան՝ Հայր Չամչեան, աստուածաբան՝ Հայր Աւետիքեան, բանասէր-հրատարակիչ-բառարանագէտ՝ Հայր Աւգերեան եւ մեծ լեզուագէտ-քերականագէտ՝ Հայր Բագրատունին:

Անգլիացի բանաստեղծ Լորտ Պայրըն՝ Սր. Ղազարի մէջ կը հաստատէ իր Հայերէն լեզուի ուսումին եւ մտածութեան կայանը, կը սիրէ այդ գիտնական Վարդապետները եւ անոնց միջոցով նաեւ ամբողջ Հայ ժողովուրդը՝ որ կը ձգտէր ունենալ իր ազատ եւ մտաւորապէս բարձրացած հայրենիքը (AUCHERIAN FR. P., "Lord Byron and the Armenians", Venice-St. Lazar, 1972, ունեցած է բազմաթիւ տպագրութիւններ):

Դ Ի Տ Ը Կ Բ Ի Ի Զ Ը Ն Դ Ե Ը Ն

Պատմութիւն քաղաքական ու պատերազմական, բանասիրական ու եկեղեցական դիպվածներու, որ հիմնական տեսններս կը լինան աշխարհի վրայ:

Բաժնեւէժէ Ըստ Կարգի Ժամանակագրութե, որ Էր Կարգութեւնէ Կարգութե .

I 8 I 2

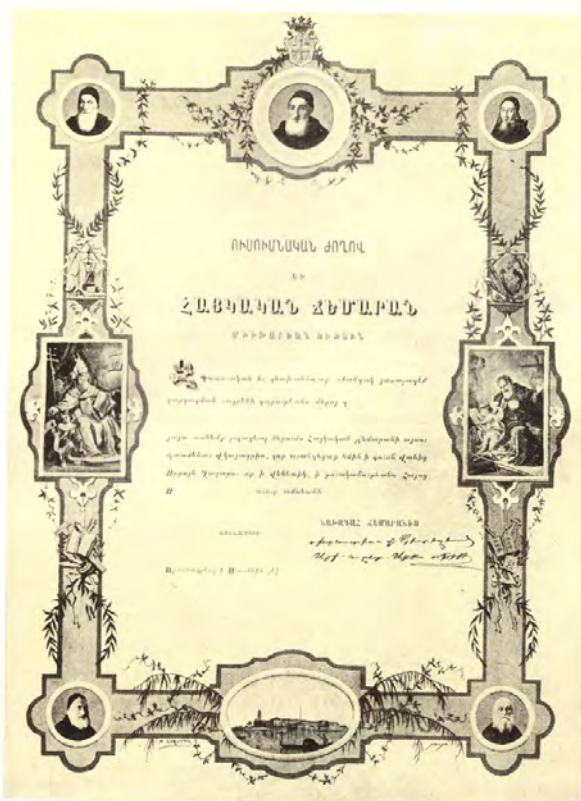
Ըմեն տանըհինկ օրը հեղմը կըտպվի :

Այսպատմութեալ 'Է Հ. Գրիգոր Վեդտե Խաղարածեան Կոստանդնուպոլսեցւոյ որ 'Է Մխիթարեան միաբանից :

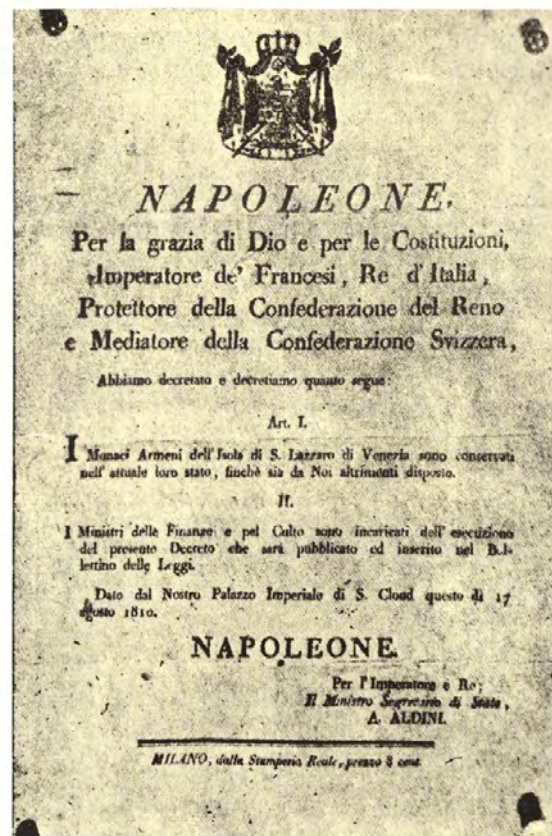
Դ Վ Ը Ն Ս Ս Ի Բ Ո Յ Ն Դ Ը Ը Ը Ը Ը Ը Ը

Դ Վ Ը Ն Ը Ը Ս Ը Ը Ը

Մխիթարեան Հայրերու Հայկական ձեմարանի ներկայ վկայականի պատճենը

1810-ին՝ Մեծն Նափոլէոն Ա. Պոնափարթ գրաւած էր Վենետիկը. վանքերը կը զոգային իր հրամաններուն սաստին տակ: Նափոլէոն ճանչնալով Մխիթարեաններու իմացական գործունէութեան բացառիկ երեսւյթը, 1810-ին կայսերական յատուկ հրամանագիրով, Վենետիկի Մխիթարեան Մայրավանքը նկատեց իրրեւ Ակադեմիական Հաստատութիւն, եւ ճիշտ այդ տիտղոսին ու վարկին շնորհիւ էր որ կայսերական յատուկ հրովարտակով անհպելի հռչակուեցաւ եւ չենթարկուեցաւ կայսերական աշխարհակալ արտօժակին՝ Իտալիոյ վանքերու քննութիւնը ընդհանուր օրէնքին: Անկէ ետք, բոլոր պաշտօնական թուղթերու եւ գիտական յարաբերութիւններու մէջ՝ Սր. Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութիւնը կը կոչուէր ժերթ Ակադեմիական Հաստատութիւն, ժերթ Գիտական ձեմարան Հայկական Ուսումներու (Academia Armena Sancti Lazari):

1810ին՝ Մեծն Նափոլէոնի կայսերական հրամանագիրը որ կը բոլլատրէր Մխիթարեան Մայրավանքին գոյութիւնը եւ գործունէութիւնը՝ իրր ակադեմիական հաստատութիւն

Հայ անուանի գիտնականներու կողքին, Եւրոպացի մեծ հայագէտ գիտնականներ ալ մաս կազմեցին անոր, իրրեւ անդամներ. այսպէս, օրինակ 1846-ին՝ Հայնրիխ Փեթերման (ուսուցչապետ), 1852-ին՝ Եզ. Տիւրրիէ (պատմագէտ եւ ուսուցչապետ), 1861-ին՝ Վիկտոր Լանկուա (հայագէտ), 1897-ին՝ Հայնրիխ Գելցէր (ուսուցչապետ), 1902-ին՝ Յրէտ. Կոնիքի (հայագէտ, ուսուցչապետ), 1902-ին՝ Էմիլիոյ Թեզա (լեզուագէտ), 1903-ին՝ Հայնրիխ Հիւրշման (լեզուաբան, հայագէտ), 1903-ին՝ Փ. Ֆեթթէր (ուսուցչապետ), 1903-ին՝ Նիքոլա Մառ (արեւելագէտ, հայագէտ), 1905-ին՝ Անթ. Մէյյէ (լեզուագէտ), 1929-ին՝ Նիքոլա Եորկա (պատմագէտ), 1937-ին՝ Յրէտ. Ֆէյտի (լեզուագէտ), 1943-ին՝ Ալմոյ Ծանողի (լեզուագէտ), եւն. եւն.:

Սբ. Ղազարի Հայկական Ակադեմիան ունեցաւ իր պաշտօնաթերթը՝ «Բազմալէպ» ամսաթերթը, որ 1843-էն սկսեալ, մինչեւ այսօր անընդհատ կը շարունակէ կատարել հայագիտական իր որակաւոր աշխատանքը. լաւագոյններէն մին՝ իր տենդով, տքնանքով ու սիրով աշխատուած յօդուածներով եւ ուսումնասիրութիւններով, ուր կը փորձուի միշտ հաղորդ պահել Հայ ժողովուրդը արեւմտեան մշակոյթի նուաճումներուն, արժէքներուն եւ փոխադարձարար:

Հ. Անունգ Վրդ. Ալիշան

ԲԱԶՄԱԼԵՊ,

ՕՐԵՐԻՐ

ԲՆԵԿԵՆ, ՏՆՏԵՍԵԿԱՆ

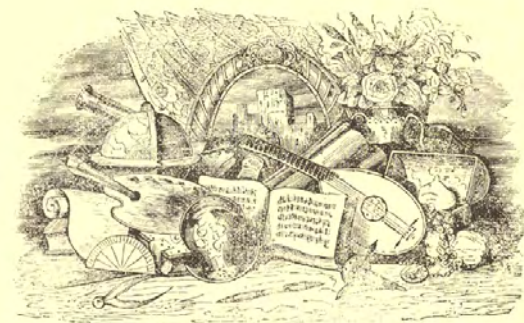
ԵՒ

ԲԱՆԵՍԻՐԵԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵՅՑ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՄԻԵԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆԵՅՑ

ՀԱՏՈՐ ԸՌԸՋԻՆ

1845

ՎԵՆԵՏԻԱ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՌԳՄԲ

«Բազմալէպ» Սբ. Ղազարի կանոնի պաշտօնաթերթը, հիմնուած 1843ին

Մխիթարի աշակերտները, խանդավառուած եւրոպական մտածումի դեղեցկութենէն եւ Իտալիոյ մտաւորական հարուստ ժառանգութենէն, ձեռնարկեցին ուրիշ տքնաջան աշխատանքի մը. — հայերէնի քարգամանյով յունական եւ լատինական, իտալական, ֆրանսական ու գերմանական գրականութիւններու կարեւորագոյն գործերը. օրինակ՝ Տանթէ, Ալֆիէրի, Մոնթի, Թաստոյ, Մեթասթազիոյ, Ֆոսկոլոյ, Փելլիքոյ, Մանժոնի, Լէոփարտի, Տէ Ամիչիս, Փասքուի, Բոլլոտի, Ճիաքոպա, Ատա Նեկրի, Փատովան, Աղանուր, Փափինի: Յոյն հեղինակներէն թարգմանած են Հոմերոսէն սկսեալ մինչեւ Սոփոկլէս, Դեմոսթենէսէն մինչեւ Եւրիպիդէս եւ Պլատոն: Լատին գրականութենէն յիշենք Վիրգիլիոսը, Որատիոսը, Կիկերոնը, Սենեկան, Յուլիոս Կեսարը, Սալուստիոսը, Փեդրոսը, Մարկոս Աւրելիոսը, Տակիտոսը, Սթրոնտիոսը, Սթրոնտիոսը, Փեդրոսը, Մարկոս Աւրելիոսը, Տակիտոսը, Սթրոնտիոսը, Սթրոնտիոսը: Ֆրանսական գրականութենէն՝ Լամարթին, Պոսիւէ, Բոսնէյ, Ռասին, Վոլթէր, Շաթոպրիան, Ֆենելոն, Ֆրանսուա Գոբէ, Ռենէ Պազէն, Հիւկոյ, Պուլոյ, Պոսլէն եւ այլն, եւ այլն...: Նմանապէս ընտիր շարք մըն ալ անգլիական գրականութենէն: 130 հատոր քարգամանութիւններ: Եւ դեռ, ծաւալուն գրադարան մըն ալ՝ միջազգային ժամանակակից գրական գլուխ-գործոցներու թարգմանութիւններ:

Զէ կարելի հոս մանրամասնել ու յիշատակել բոլոր թարգմանութիւնները առանձին: Բայց պէտք է արձանագրել որ արհամարհելի կամ անտեսելի ճիշդ մը չէ տսիկա: Ընդհակառակը, իբրեւ շարժում, իբրեւ առաջին իրականացած ոգեւորութիւն ու թափ, պատմութեան անունով՝ արժանի է գիտակցումի եւ յարգանքի:

Սբ. Ղազարի Մխիթարեան տպարանը, իր կարգին, 200 տարիներէ ի վեր կը շարունակէ հրատարակել իտալերէն լեզուի բազմաթիւ քերականութիւններ (առաջինը հրատարակուած՝ 1792-ին), բառարաններ, իտալացի հեղինակներու կենսագրութիւններ: Իսկ իտալացի հասարակութեան կը ներկայացնէ բազմաթիւ հայերէն կարեւոր գիրքերու թարգմանութիւններ, որոնք կը կազմեն հրատարակութիւններու ուրիշ արժէքաւոր շարք մը: անոնց մէջէն յատկանշական կը նկատուի հայ մեծագոյն պատմագիր (Եւդոքոս)՝ Մովսէս Խորենացիի «Պատմութիւն Հայոց»ը, հրատարակուած իտալացի քաղաքական անձնաւորութիւն եւ գրագէտ՝ Նիքոլոյ Թոմմազոյի գործակցութեամբ (Վենետիկ՝ 1841-1850): Դեռ քանի մը տարիներ առաջ իտալերէն լեզուով հրատարակուեցան նաեւ Հայ Եկեղեցւոյ մեծագոյն ներկայացուցիչներէն՝ Սբ. Ներսէս Շնորհալի «Շարականները», Նշանուոր բանաստեղծ՝ Մայեաթ Նովայի «Երգերը», «Արդի Հայ գրականութեան ծաղկաբաղ»ը եւ այլն, յիշելու համար պարզապէս վերջին շրջանին կատարուած քանի մը կարեւոր գործեր:

STORIA

D I

MOSE GORENSES

VERSIONE ITALIANA

ILLUSTRATA

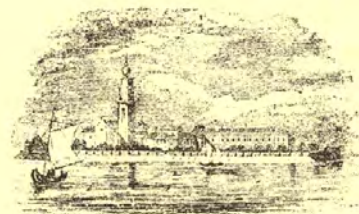
D A I

MONACI ARMENI MECHITARISTI

RITOCATA QUANTO ALLO STILE

DA N. TOMMASÉO

SECONDA EDIZIONE

VENEZIA

TIPOGRAFIA ARMENA DI SAN LAZZARO

1850

Մովսէս Խորենացիի «Պատմութիւն Հայոց»ի քարգամանութիւնը իտալերէն լեզուով՝ հրատարակուած 1850ին

«Հայկական Մանրանկարչություն» գեղատիպ եւ չորս լեզուներով Մխիթարեան հրատարակություն (1966)

Մխիթարեան Տպարանին վերջին «Գրացուցակ»ը (տպ. 1978-ին), ցույց կու տայ մատուցուած 50 լատիներէն լեզուով կատարուած հրատարակութիւն, Իտալերէն՝ 80 հրատարակութիւն, Ֆրանսերէն՝ շուրջ 65, անգլերէն՝ շուրջ 75, գերմաներէն՝ շուրջ 15 հրատարակութիւն:

Արուեստի պատմութեամբ հայ թէ օտար զբաղողներն ալ երախտապարտ կը զգան Մխիթարեան Հայրերու Հայ արուեստի գիծով կատարած հրատարակութիւններուն համար: Այդ կարեւոր շարքէն կարելի է յիշել զոնկ 1966-ին՝ Վենետիկ-Սր. Ղազար տպագրուած «Հայկական Մանրանկարչություն»ը, մեծղի, հոյակապ, գիտական եւ չորս անջատ լեզուներով (հայերէն, անգլերէն, իտալերէն եւ ֆրանսերէն) կատարուած գեղարուեստական ցայտուն ճաշակով հրատարակութիւնը (Ա. հատոր), ուր կը ներկայացուի ամէնէն աւելի պատկառելի նկատուած ամբողջութիւն մը՝ Թ-ԺԳ դարերու պատկանող Հայ ձեռագիրներէ հանուած գունատիպ վերարտադրութիւններու (84 պատկերատախտակներ եւ 121 նկարներ. հեղինակ եւ հրատարակիչ Հայր Մեսրոպ Վրդ. Զանաշեան):

Նմուշներ Մխիթարեան «Հայագիտական Մատենաշար»էն

1973-ին, Մխիթարեանները սկսան հրատարակութեան ուրիշ կարեւոր շարք մըն ալ, կոչուած «Հայագիտական Մատենաշար», որուն կը պատկանին արդէն 26 առանձին հայագիտական շատ արժէքաւոր գործեր, միշտ տալով՝ հատորի պարունակած նիւթին ֆրանսերէն ամփոփումն ալ:

Մխիթարեաններուն գիտական ու հայագիտական բազմակողմանի աշխատանքին դիմաց կեցած, գրականագէտ եւ լուրջ մտաւորական՝ Մինաս Թէօփօլեան այսպէս կը գնահատէ անոնց գործը. -

ԺԼ-ԺԹ դարէն «Մինչեւ այսօր՝ Վենետիկ (Մխիթարեաններու կեդրոնը) կը մնայ Հայ Մտքի կարեւորագոյն կեդրոններէն մէկը, եւ Մխիթարեան Հայրերու հոյլը կը շարունակէ հայ իմացական կեանքի բոլոր նակատներուն (բանասիրական, կրթական, մշակութային, եւն.) բերել իր ամբողջական մասնակցութիւնը: Վաճմ մըն է Սր. Ղազարը ու մենք այդ Միաբանութեան անդամներուն կողմէ՝ մեր գրականութեան ընծայուած ամէն ճիգ ու նպաստ կ'ողջունենք հպարտութեամբ» («Դար մը գրականութիւն», հտ. Ա., Պոստըն, 1977, էջ 44):

Հայաստանի Պետական Ակադեմիայի կողմէ հրատարակուած ութ հատորնոց «Հայ ժողովրդի Պատմութիւն» գիտական եւ հեղինակաւոր շարքին Եւրոպայի հատորը (Երեւան, 1974, էջ 559-634), արգարորէն շատ ընդարձակ տեղ տրամադրած է՝ տալով Միսիթարեան գրական հրատարակչական գործունէութեան ճոխ ու կատարեալ համայնապատկերը, գիտական շատ լուրջ մօտեցումով եւ գնահատանքի անվերապահ խօսքեր շտաշելով Միսիթարեաններուն, անոնց՝ հայագիտութեան, Հայ Մշակոյթին եւ Միջոցային արժէքներուն ի նպաստ կատարած գործերուն համար:

1773, Մայիս 16-ին, միաբաններէն մաս մը կը բաժնուին ու կը կազմուի Միսիթարեան Միաբանութեան երկրորդ՝ բայց անջատ թեւ մը, նախ Թրիեմիէ քաղաքը (Իտալիա) եւ հուսկ՝ 1810-ին կը փոխադրուի Վիեննա (Աւստրիա):

Միսիթարեան Միաբանութեան երկնիւղումով, Հայ ժողովուրդը չըտուեց, այլ, ինչպէս անդրադարձուցած է հեղինակաւոր Ա. Չօպանեան, այդ երկնիւղումով «Հնարաւոր կը դառնար հայացումը Եւրոպայի երկու գլխաւոր մշակոյթներուն՝ իտալական եւ գերմանական: Շնորհիւ այդ րաժանումին՝ հայը բեղմնաւորուեցաւ իտալական գեղեցկագիտութեամբ եւ գերմանական բնադաւանութեամբ» («Դէմքեր», Փարիզ, 1924, էջ 51):

Միսիթարեան ընդհանուր գործունէութիւնը եթէ նկատի առնուի, հեշտութեամբ կը նշմարուի նաեւ դադափարական մրցակցութիւնը եւ աւելի կատարեալին ձգտումը երկու կեղրոններուն՝ Վենետիկի եւ Վիեննայի:

Լեզուական վերանորոգումի նիգին մէջ, Միսիթարեաններուն բաժինը ու մանաւանդ զերը եղաւ հիմնական՝ աւելի քան դարու մը տեւողութեամբ (1700-1825), հին Հայերէնի փնտռութիւն, անոր մաքրութեան գտումով եւ վերակառուցումի աշխատանքով: Եթէ Վենետիկի Միսիթարեանները մարրեցին հին Հայերէն լեզուն (գրաբարը) լատին եւ յոյն եկամուտ րաներէ, րանաճեւերէ եւ լեզուին տուին հին գեղեցկութիւնը, Վիեննայի Միսիթարեանները մաքրեցին եւ օժտեցին զանիկա դասական, ոսկեղէն նկարագիրով: Վենետիկէն են Հայր Հիւրմիւզեան, Հայր Բագրատունի, Հայր Աւգերեան, Հայր Չամչեան, Հայր Ջախճարեան, Հայր Աւետիբեան, Հայր Ալիշան, Հայր Քաջունի, Հայր Ղազիրեան, Հայր Հացունի, եւն: Եւն: Վիեննայէն են Հայր Այսրենեան, Հայր Տաշեան, Հայր Ակինեան, Հայր Գալմաքարեան, եւն: Եւն::

Արշակ Չօպանեան իրաւացիօրէն չեշտած է նաեւ Միսիթարեաններու առաջնակարգ զերը եւ անոնց ազդեցութիւնը Հայ Մտքին վրայ, գրելով. «Միսիթարեանները, տոգորուած դասական ոգիով, յունական եւ լատինական մշակոյթով, ատագայթեցին հայ կեանքի բոլոր մարգերուն մէջ եւ կարգաւորում մտցուցին հոն: Մինչ Վենետիկի Միսիթարեանները նուիրեցան առաւելարար գրական աշխատանքներու, Վիեննացիները, ազդուած գերման գիտական ոգիէն, հետամուտ եղան պատմագիտական, լեզուաբանական եւ հնագիտական ուսումնասիրութեանց, իրենց աշխատանքին

մէջ դնելով այն խղճմտութիւնն ու նշգրտութիւնը, որոնք յատկանշելի կը կազմեն արեւմտեան (եւրոպական) գիտութեան» («Դէմքեր», Նոյն, էջ 51):

ՄԻՐՈՅ ՀՕՐԵ ՄԵՐՈՅ
ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ
ԳԻՐԲ ԵՂՕԹԻՅ
որ կուի
ՆԱՐԵԿ:

Տպագրուել ըստ ընդհանրային օրէնքին պահելով ի խափանութեամբ յաւի նա 1774-ի Յարթի 10:

Ի հայրապետութեն ան Ղուկա առ Հայոց կաթուղիով:

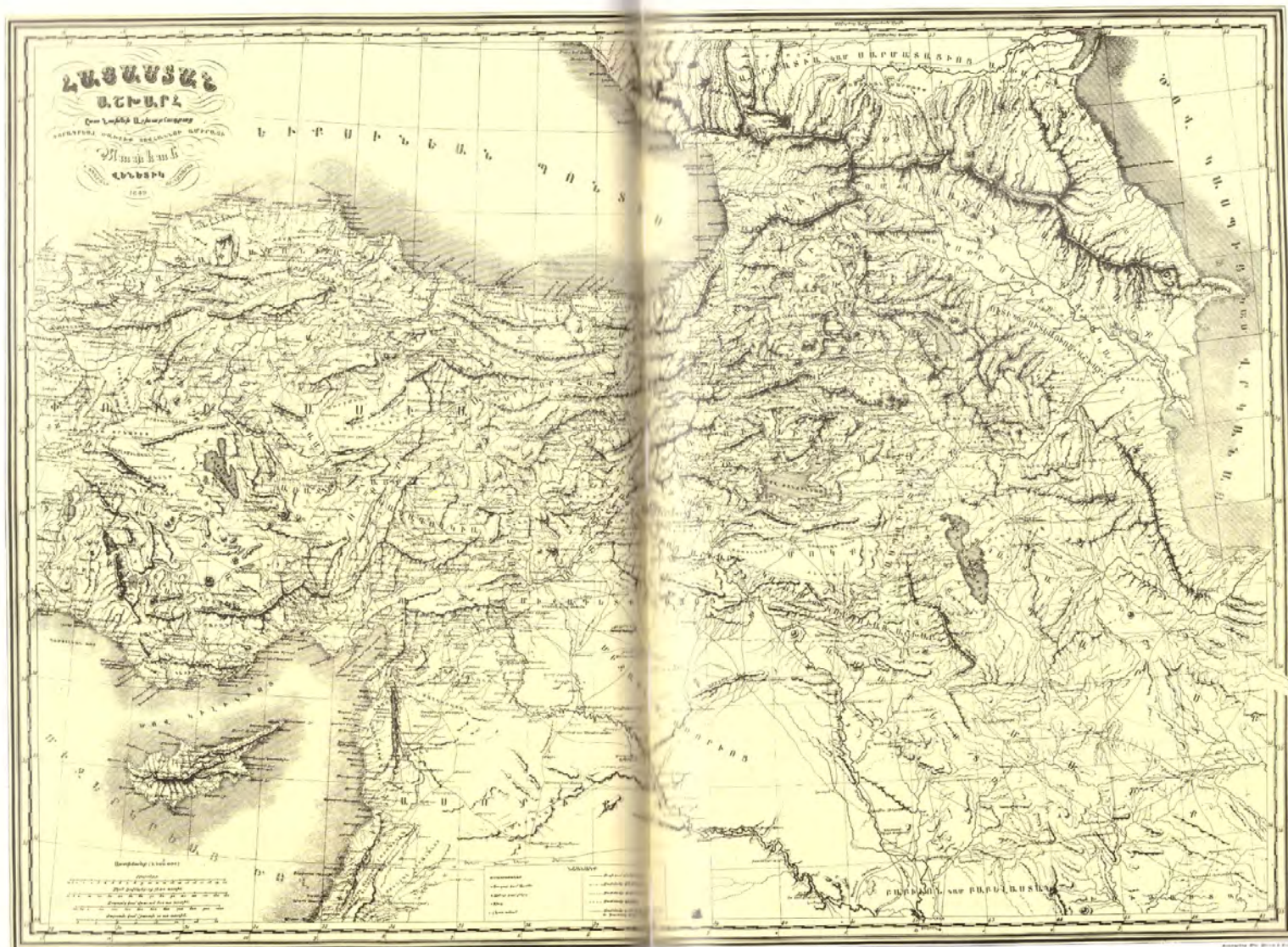
Յարթի 1789-ի հոկտեմբերի 10-ի Եւնիքանութեան հայոց ումիլ:

Ի ՎԵՆԵՏԻԱ:
Ի վաճառքն սին Ղազարու:
յանուն անտոնի պօսիւօլի:
Հրամանաւ Բժաւարաց:

Որ գրեց ու նարեկացի:

«Նարեկ»՝ հրատարակուած Սր. Ղազարի տպարանի հիմնադրութեան առաջին տարին (1789)

Հայաստանի քարտեզ (Միխայիլ Կոնստանտինովիչ, 1849)

Մխիթարեաններու տպագրական գործունէութիւնը՝ ամենափառաւոր տեղը կը գրաւէ վերջին դարերու Հայ Մշակոյթի պատմութեան մէջ:

Եւրոպայի հայագէտներ զրուատիք չեն խնայած. Գերմանացի ուսուցչապետ՝ Փրոֆ. Գեյցէր, Մխիթարեաններուն կը վերագրէ ԺԼ. դարու հայ գրական զարթոնքը: Առանց Մխիթարեաններուն, կ'ըսէ Գերմանացի ուսուցչապետ՝ Փրոֆ. Ֆէթթէր, եւրոպական հայագիտութիւնը եւ հայ մտքին եւրոպականացումը 200 տարի պիտի ուշանար: Գերմանացի լեզուաբան եւ հայագէտ՝ Փրոֆ. Հիւրշման խորապէս համոզուած է որ միայն Մխիթարեաններով հնարաւոր դարձաւ հայագիտութիւնը եւ հայ բանասիրութիւնը եւրոպայի մէջ:

Այս իմաստով, ուրեմն, Մխիթարեանները յստակօրէն նպաստած են միաժամանակ միջազգային ակադեմական աշխարհին եւ բանասիրութեան:

Ռուսացի հայագէտ՝ Նիքոլա Եորկա, Մխիթարեաններու ծրագրուած ու գիտականօրէն դասաւորուած մտաւորական աշխատանքը եւ ոգին ուսումնասիրելէ եւ ճանչնալէ յետոյ, գրեց.՝ «Ես խորապէս համոզուած եմ թէ ա՛յն ինչ որ ազգ մը հաստատ հիմքերու վրայ եւ կենսունակ կը պահէ, անոր արտաքին քաղաքական պայմանները չեն, այլ անոր ազգային ինքնուրոյն մտայնութիւնն է, անոր տոհմային ոգին...» (ՍԻՐՈՒՆԻ Յ., «Նիքոլա Եորկայի հետ», Անթիլիաս, Լիբանան, 1972, էջ 403):

Տեղն է յիշելու որ Մխիթարեան գործունէութեան զլխաւոր ուղղութիւններէն մէկը կը վերաբերի եւրոպայի մշակոյթին հանդէպ իրենց որդեգրած դիրքին: Գրականագէտ Ա. Չօպանեան կ'ըսէ թէ Մխիթարեաններէն առաջ, հայերը երբեք ունեցած չէին եւրոպական Մշակոյթին հետ այնքան խոր եւ ընդարձակ շփում մը եւ թէ «Մխիթարեանները ամբողջ Արեւմուտքը (եւրոպական մտածողութիւնը եւ արուեստի գեղեցկութիւնները) բացին Հայ Մտքին դիմաց» («Իւմէն», նոյն, էջ 50): Կարելի է տեսլոյնէլ նաեւ առանց տատամսելու՝ թէ եւրոպան ալ նախապէս ունեցած չէր երբեք Հայ Մշակոյթին հետ նոյնքան բազմակողմանի շփում մը: Ըսինք արդէն թէ յոյներու Իլիականէն մինչեւ Ի. դարու չրջանի գլուխգործոցներով՝ Մխիթարեանները թարգմանական ամբողջական գրադարան մը ստեղծեցին, գրաբար եւ աշխարհաբար, ու փոխադարձաբար ալ՝ լատիներէնի կամ եւրոպական արդի լեզուի մը թարգմանելով թէ՛ Հայ Դասական, թէ՛ Միջնադարեան եւ թէ՛ Արդի Հայ գրականութեան կարեւորագոյն ստեղծագործութիւնները:

Միշտ փոխյարաբերութիւններու գիծով, Մխիթարեանները եւրոպայի գիտնականներուն ծանօթացուցին բնագրին մէջ կորսուած յոյն կամ ասորի եկեղեցական գրականութեան արտադրութիւններ՝ զանոնք լատիներէնի թարգմանելով, միշտ անշուշտ միջազգային Մշակոյթի գանձարանին ի նպաստ (տե՛ս հոս էջ 30): Այսպէս ուրեմն, Հայ Հին Գրականութիւնը, իր ներքին արժէքի կողքին, միջազգային հրապարակի վրայ, Մխիթարեաններու շնորհիւ, կը ներկայանար իբրեւ միջմշակութային հաղորդակցութեան բացառիկ գործոն օղակ մը:

Մխիթարեան հրատարակութիւններ

Մխիթար Սեբաստացիի հրատարակած առաջին գիրքը կը կրէ 1700 թուականը՝ անկէ ետք, իր հետեւորդները շարունակեցին Մխիթարի հրատարակչական ծրագիրը եւ մինչեւ այսօր, Վենետիկի մէջ հրատարակուած հատորներուն թիւը կը հասնի 1800-ի, հատորներ՝ որոնք վկաներն են յամառօրէն կատարուած հայագիտական աշխատանքներուն:

Կը մնայ ըսել ու չեշտել որ Մխիթարեան Հաստատութեան երկու կեդրոններուն իմացական ազդեցութիւնը հայութեան կեանքին եւ վերածնունդին վրայ՝ շատ մեծ եղաւ: G. Brandes-ի բացատրութեան համաձայն՝ այդ երկու վանքերը տեսակ մը զոյգ համայնարաններ զարձան, բարձր ուսումի, գիտական հետազոտութիւններու եւ կազմաւորումի երկու կեդրոններ (BRANDES G., «l'Arménie et l'Europe, Genève», 1903, էջ 19):

Պատմարան եւ խոստապահանջ քննադատ Լէօ կը հաստատէ. «Յայտնի է, թէ ի՞նչ ահագին դեր է կատարել Մխիթարեան Միաբանութիւնը հայ ազգի մէջ: Վստահ կարելի է ասել որ մի ամբողջ դար, մինչեւ ԺԺ. դարու կէսը, դա միակ երիմարկութիւնն էր, որ յոյս եւ գիտութիւն էր մատակարարում հայերին: Մի անօրինակ թեղմանաւոր գրական գործունէութեամբ՝ Ար. Վազարի վանքը դարձաւ մի երեւոյթ, որի նմանը չէ տեսնել մեր ամբողջ պատմութիւնը»: (Լէօ, «Հայկական տպագրութիւն», հտ. Բ.,

Մխիթարեան հրատարակութիւններ

Թիֆլիս 1902, էջ 42), այնքան որ «Մխիթար Արքան – Հիմնադիր Մխիթարեան Հաստատութեան – ամբողջ մի դարագլուխ է կազմում մեր մտաւոր զարգացման պատմութեան մէջ եւ որը տարբերում է իրանից առաջ եղած բոլոր հայ մարդկանցից» (Լէօ, «Հայոց Պատմութիւն» երեսուն, 1946):

Արշակ Զօպանեան, իր կարգին, կ'աւելցնէ. «Ո՛չ մէկ հայկական հաստատութիւն ա՛յնքան խորունկ ու տեսական ազդեցութիւն ունեցած է Հայոց վրայ, արեւմտեան ոգիին, նաշակին (եւ ազնւի) բարբերում մեր մէջ տարածման տեսակէտով, որքան Մխիթարի Տունը» («Դեմքեր», նոյն, էջ 49):

Պէտք է նշել յատկապէս թէ Մխիթարեաններու մեծադոյն արժանիքը եղած է յաճախ ուղեւորագրի կամ ուսնակի ղեկարգութեամբ ստանձնել, կոխելով առաջարկ ուղիներ եւ հարթելով ճամբան հետագայ զարգացումներուն:

Մխիթարեան Հայրերու գործը նախատեսուածէն շատ աւելին է. անոնց ընդհանուր գործունէութեան միշտ կարեւորագոյն կէտը այն է՝ որ «գիտակից եւ անձնագոհ» այս մարդիկը կրցան իրենց դարը լեցնել հարուստ հոգիով ու միտքով եւ իրենց յատուկ եւ անմոռանալի դրոշմը դնել ապագայ ժամանակներու վրայ:

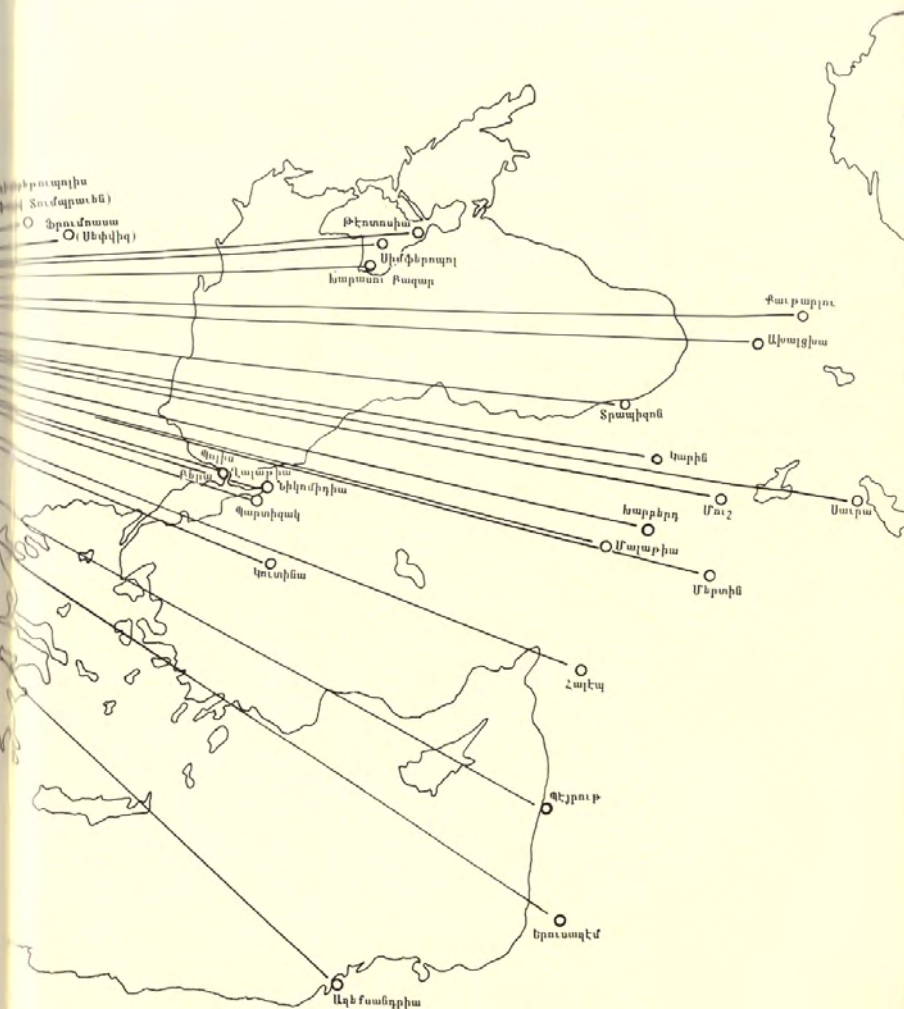
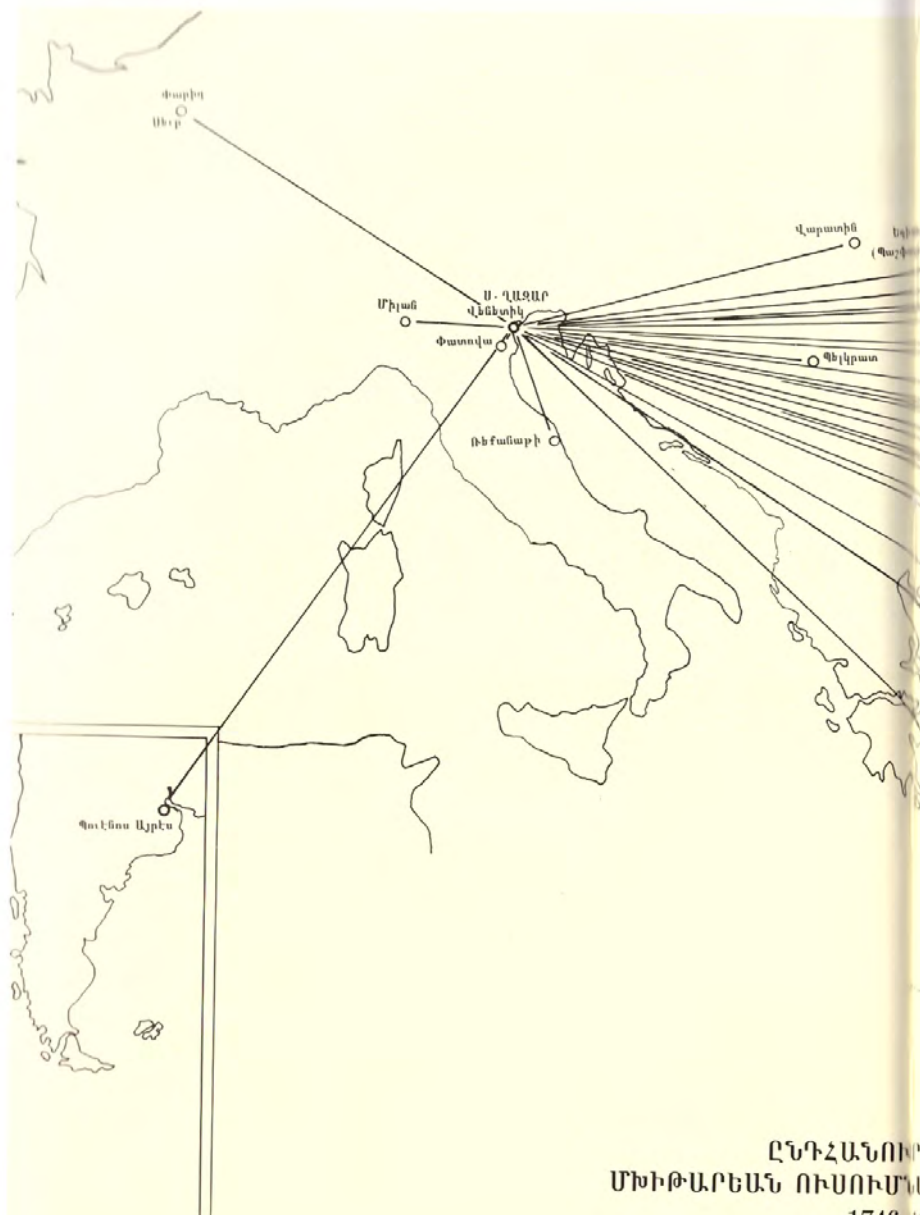
Միսիթարեաններու Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանը (Վենետիկ)

Ջօզանեան կ'ըսէ. - «Միսիթարեանները իրենց գործը կատարած են ո՛չ միայն իրենց հրատարակած գիրքերով, այլ - աւելի ընդարձակ ու կենսունակ ձևի մը մէջ - իրենց հասցուցած աշակերտներով: Պէտք չունիմ հոս մանրամասնօրէն բացատրելու՝ դերը զոր կատարած են արդի Հայութեան կազմակերպումին մէջ՝ Պէշիկբաշիեան, Հէֆիմեան, Թերզեան, Մերենց, Մամուրեան, եւն.: Անոնք հիմնած են հայ թատրոնը, անոնք գրած են ամենէն յղկուած ու ներքացած, ամենէն արուեստագէտ ձեռով բանաստեղծութիւնները՝ զոր հայերէն լեզուն ունեցած ըլլար մինչեւ իրենց օրը, զարգացուցած են վէպն ու լրագրական քրոնիկը, ռումանթիկ գրականութիւնը հասցուցած են Հայոց՝ գեղեցիկ թարգմանութիւններով: Միսիթարեան աշակերտներու դերը անհուն է թրքահայ հասարակութեան բարօրելու եւրոպացման մէջ...: Արուեստագէտ ու եւրոպացի. ահա՛ ինչ որ եղած են Միսիթարեանները եւ իրենց աշակերտները...»: («Դէմքեր», նոյն, չջ 51-52):

Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարանի ներքին բաժնիներ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓԱՐՏԷՍ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԿԵԴՐՈՆՆԵՐՈՒ
1746-1988

Մխիթարեաններու Սամուէլ-Մուրատեան վարժարանը (Փարիզ)

Մխիթարեանները, իրենց վարժարաններով, Հայ ժողովուրդին հետ ապրած, հալածուած, տեղահանուած են: Երբ Հայը նոր երկիրներու մէջ ապրուէն գտնէ ու տեղաւորուի ու բարգաւաճիլ սկսի, Մխիթարեանները կը հետեւին անոր շարժումներուն՝ իրենց ուսումնական եւ կրթական ծրագիրներով: Այսպէս է որ Մխիթարեան հին վարժարանները գրեթէ փակուած են եւ նոր զաղութներու մէջ անոնք նորեր հիմնեցին: 1746-էն՝ Մխիթարեան առաջին վարժարանի հիմնումէն-մինչեւ այսօր, 50-ի կը հասնի Մխիթարեան վարժարաններու թիւը: Իսկ ներկայիս՝ անոնք ունին քանի մը վարժարաններ.՝ Վենետիկ, Իսթանպուլ, Հալէպ, Պէյրութ, Փարիզ, Պուէնոս Այրէս:

Հալէպի Մխիթարեան նորակառոյց վարժարանը՝ հիմնուած 1936ին

Պուէնոս Այրէսի Մխիթարեան վարժարանի ներքին տեսքը

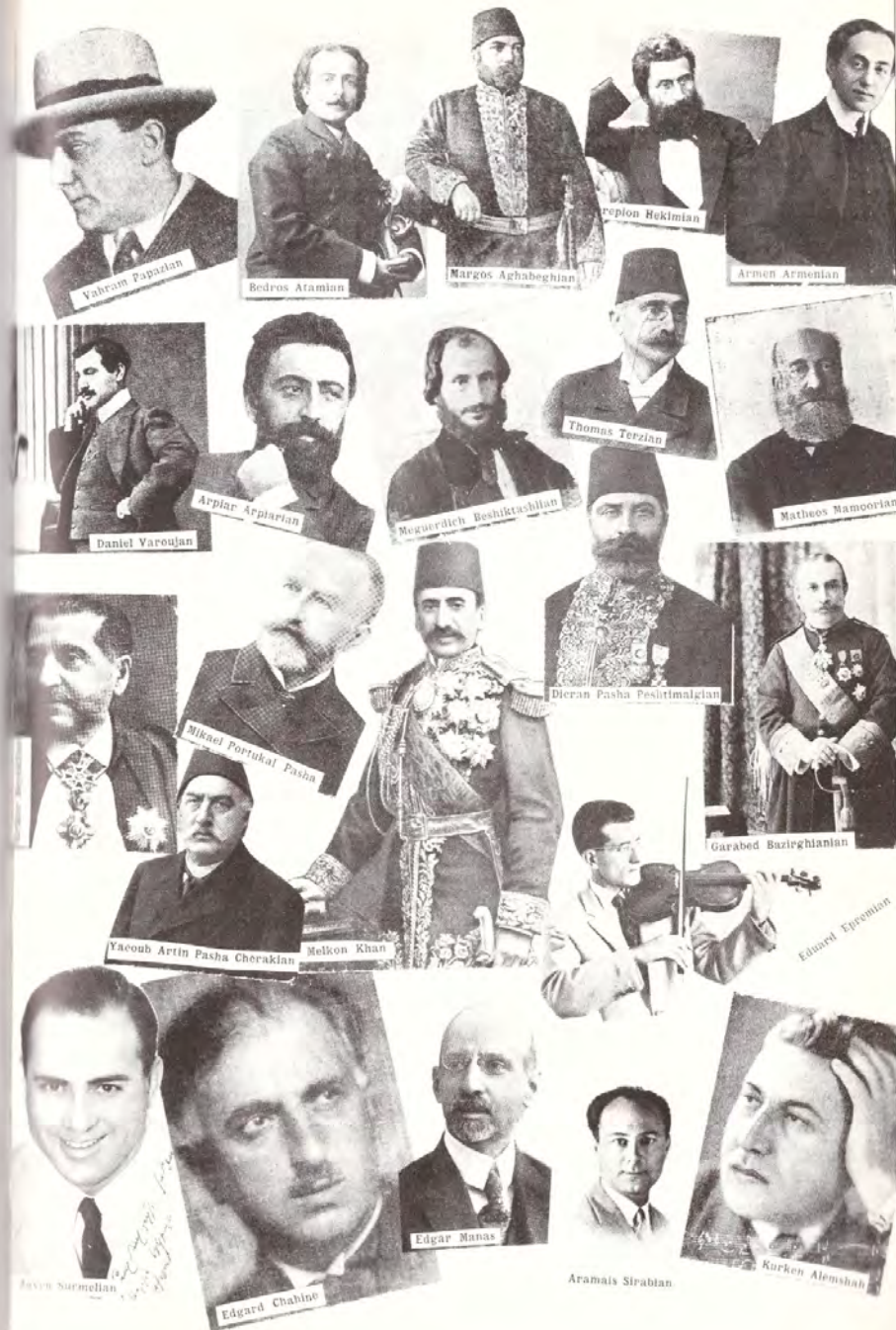
Մխիթարեան Վարժարաններէն ելան ազգ մը բնորոշող եւ արժեւորող հսկայ շարք մը մտաւորականներու, բոլորն ալ կարկառուն անձնաւորութիւններ եւ օգտակար անհատներ: Գրագէտ ղէմքեր կը գրաւեն առաջին գիծերը: Սերորէ Պատկանեան, Մերենց, Սրապիոն Հէքիմեան, Յովհաննէս Հիսարեան, Յակոբ Ոսկան, Տիգրան Երկաթ, Մինաս Մինասեան, Մկրտիչ Պէլիթաշեան, Մատթէոս Մամուրեան, Թովմաս Թէրզեան, Մարկոս Աղաբէկեան, Դանիէլ Վարուժան, Ահարոն Տատուրեան, Սրապիոն Թոյնեան, Արփիար Արփիարեան, Գուրգէն Մխիթարեան, Բարսեղ Շահպազ, Մկրտիչ Աճէմեան, Վահրամ Սվաճեան, Արիս Իսրայէլեան, Մինաս Թէօփօլեան, Արամայիս Սրապեան, Հրաչ Քաջարենց, Արա Պալիողեան, Յակոբ Ժեղարեան, եւն. եւն.:

Ազգ մը, սակայն, միայն զբաղէտներով ու բանաստեղծներով չ'ապրիր: մշակութային այդ շարժումին մաս կը կազմեն նաեւ գեղարուեստի միւս թիւերը՝ նկարչութիւն, արձանագործութիւն, երաժշտութիւն, թատերգութիւն, եւն.: Մխիթարեանները այդ ճիւղերուն մէջ ալ նշանաւոր աշակերտներ տուած են ազգին: Յակոբ Տամատ, Էտկար Շահին, Կարապետ Աղամեան, Արսէն Շապանեան, Երուանդ Ոսկան, Էտկար Մանաս, Վահրամ Սվաճեան, Դաւիթ Դաւիթեան, Պետրոս Հէքիմեան, Գուրգէն Ալեմշահ, Զարեհ Մուրաֆեան, Ալեքսանդր Սարուխան, Արիէլ (Յարութիւն) Աճէմեան, Խաչիկ (Չիկ) Տամատեան, Պետրոս Աղամեան, Ստեփան Էրզեան, Յովհաննէս Աճէմեան, Դաւիթ Թրեանց, Մկրտիչ Այտրեան, Արմէն Արմէնեան, Եսայի Եսայեան, Վահրամ Փափաղեան, Վարուժան Գոճեան, եւն. եւն.:

Ազգային մեր մշակոյթին չեն պատկանիր անշուշտ քաղաքական եւ ազատ արուեստի միւս գործիչները, ինչպէս ճարտարապետները եւ բժիշկները, որոնց թիւը անհամեմատօրէն բարձր է: Սակայն առանց յիշատակութեան պէտք չէ անցնին նաեւ այն պատկառելի ղէմքերը, որոնք մեր ազգի քաղաքական կեանքին առողջ մտայնութիւն մը տուին, մանաւանդ այդ չրջանին, փորձեցին ճշմարիտ ուղին ցոյց տալ Հայկական Հարցին, թէ եւ անյսկի մնալով ազգասիրական իրենց կոչին ու աղաղակին մէջ՝ այդ ղէմքերը կրնան ըլլալ: Միքայէլ Փորթուգալ Փաշա, Յովհ. Սազըզ Փաշա, Պրըքիեան, Մելքոն Խան, Զօր. Կարապետ Պաղըրեանեան, Եսայուպ Արթին Փաշա Զրաքեան, ծերակուտական՝ Արամ Երամ, Գրիգոր Մինասեան, Յովհ. Փաշա Գուլումեան (Լիբանանի կառավարիչ 1913-15), Զօր. Հրանդ Պէյ Մալոյեան (Սիրիա), եւ ուրիշներ:

Այս ճիգով ու ձեռով, Մխիթարեան Հայրերը, ազգային մտաւորական վերանորոգումի գործին մէջ, կամ ազգային մշակոյթի պատմութեան մէջ հիմնական դեր մը ունեցած են եւ կը շարունակեն ունենալ զեռ:

Հոյլ մը Մխիթարեան համրածնօք աշակերտներէն

Մխիթարեանները կարելի չէ ճանչնալ ու կարելի չէ գնահատել պէտք եղած ձեւով, եթէ մոռցուի անոնց ՀԱՅ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ, ոգին, ձգտումը եւ անոնց անձնագործ նուիրումը: Այդպէ՛ս ուղեց իրենց Հիմնադիրը՝ Մխիթար Սեբաստացին:

Դատեցէ՛ք ինչպէս որ կ'ուզէք, գտէ՛ք անոնց գործին մէջ ամէն հնարաւոր թերութիւն, կոչեցէ՛ք զիրենք միակողմանի, բայց մէկ բան կարելի չէ ենթարկել կասկածի.՝ անոնց Հայութիւնը, կամ այսպէս կոչուած «Մխիթարեան ազգայնականութիւնը»: Մխիթարեան աշակերտ եւ Հայ արդի բանաստեղծութեան մեծագոյն ներկայացուցիչ՝ Դանիէլ Վարուժան (1884-1915) պարծանքով կը յայտարարէ.՝ «Ըղեղս հպարտ կը զգայ ինքզինքն՝ հպարտութեամբը Մխիթարեան իտէալին» («Բազմավէպ», հայա-գիտական թերթ, Վենետիկ-Սբ. Ղազար, 1984, թիւ 1-2, էջ 14):

Մայրավանքի «ձեմարան» հաւաքավայրը

Հանրաժանութ գրականագէտ ու գրագէտ՝ Յակոբ Օշական, Վարուժանի մասին կը գրէ թէ Վարուժանի անձին մէջ «Իր լրումին կը յանգի Մխիթարեան ազգայնականութիւնը» (ՕՇԱԿԱՆ Յ., «Հայ Գրականութիւն», Երուսաղէմ, 1942, էջ 494):

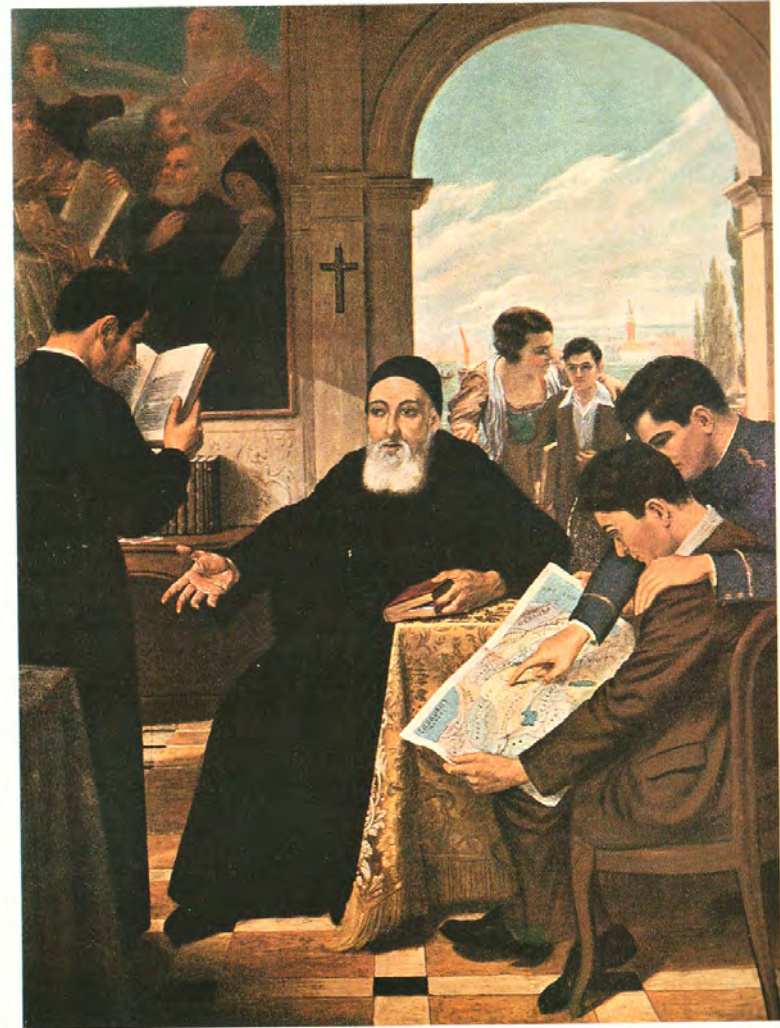
Այսօր ալ Վենետիկի Մայրավանքին մէջ կամ կրթական իրենց հաստատութիւններուն մէջ գործող Մխիթարեան Վարդապետները կ'աշխատին ու կ'արտադրեն ոմանք յայտնի, ոմանք ծածկուած: Իսկ ուրիշներ՝ ցրուած Մխիթարեան զանազան վարժարաններու մէջ, ոգեւին կը պայքարին օտարացումի դէմ, կերտելով նոր սերունդներու փափաքելի նկարագիրը, տալով իրենց շունչը նոր հասնող հայ պատանեկութեան, վահան դառնալով անոնց՝ մարդկային, բարոյական, ազգային, իմացական հասունացումին եւ ընկերային պայքարներուն մէջ:

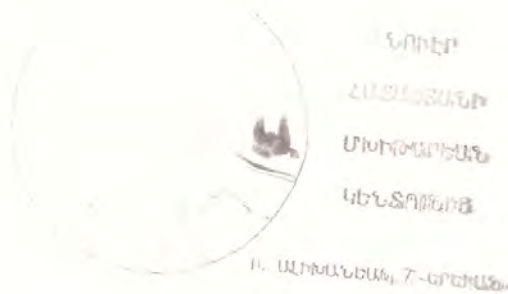
Մխիթարեան փոքր ժառանգաւորաց վարժարանը (Պէլյուք)

Մխիթարեան Հայրերը, հետեւելով իրենց Հիմնադիր՝ Մխիթար Սեբաստացիի խիզախ ծրագիրներուն, տենչերուն եւ անդրդուելի հետապնդումով անոր տեսլականներուն՝ ի նպաստ Հայ ժողովուրդին, որոշապէս խորհրդանշիչ դարձան հաւատքի, առաքինութեան, նուիրարեւումի, ազգային գիտակցութեան եւ Հայ Մտքին, մինչեւ իսկ իրենց կարծր կեանքը աննուաճելի յոյսով ու ժպտով թորելու եւ զրահելու՝ ամէնէն յուսարեկիչ իրադարձութիւններու մէջ անգամ:

Բացայայտ է որ Մխիթարեան ազդեցութիւնը Հայ իրականութեան վրայ ի. դարու ընթացքին, հազիւ թէ կարենայ համեմատուիլ նախընթաց ցայտուն շրջաններուն հետ: Զարմանալի չէ, սակայն, այս երեւոյթը, քանի որ Հայ Պետականութեան մը կազմաւորումով եւ Հայ սփիւռքի մը ստեղծումով՝ Հայ ժողովուրդի մշակութային եւ ընկերային դրութիւնը շատ աւելի ընդարձակ տարածքներ ստացած է ու բարդուած, բայց միաժամանակ նաեւ ինքզինքը դտած ու զօրացած է ուսումնական ու գիտական մարզերէն ներս:

Մխիթար Արքահայր դաստիարակ (հեղինակ՝ Արիւլ Անեմեան)

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ

Կու տանք ամբողջական ցանկը Մխիթարեան Վարժարաններուն, որոնցմէ շատեր, զանազան պարագաներու բերումով, բայց մանաւանդ քաղաքական աղէտներու եւ պատերազմներու պատճառով, չեն կրցած շարունակել իրենց կրթական առաքելութիւնը:

ԵՂԻՍԱՐԵԹՈՒՊՈԼԻՍ, 1746-1820 Հունգարիա (74 տարի)
 ՎԱՐԱՏԻՆ, 1749-1820 Հունգարիա (71 տարի)
 ՍԵՓՎԻԶ Ֆրումոսա, 1797-1815 Հունգարիա (18 տարի)
 ՊՈԼԻՍ, 1803-էն մինչեւ այսօր, Թուրքիա
 ԲԵՐԱ, 1808-1870 Պոլիս, Թուրքիա (62 տարի)
 ՂԱԼԱԹԻԱ, 1808-1915 Թուրքիա (107 տարի)
 ՏՐԱՊԻԶՈՆ, 1817-1915 Թուրքիա (98 տարի)
 ԽԱՐԱՍՈՒ ԲԱԶԱՐ, 1821-1918 Խրիմ (97 տարի)
 ՔԵԱՖԹԱՐԼՈՒ, 1830-1884 Կովկաս (54 տարի)
 ԱԽԱԼՑԽԱ, 1831-1844 Կովկաս (13 տարի)
 ՔԵՕԹԱՀԻԱ, 1912-1915 Թուրքիա (3 տարի)
 ՓԱՏՈՎԱ, 1834-1846 Իտալիա (12 տարի)
 ՎԵՆԵՏԻԿ, 1836-էն մինչեւ այսօր, Իտալիա
 ՓԱՐԻԶ, 1846-1870 եւ 1928-էն մինչեւ այսօր, Ֆրանսա
 ՍԻՄՖԵՐՈՊՈԼ, 1850-1918 Խրիմ (68 տարի)
 ՄՈՒՇ, 1852-1913 Թուրքիա (61 տարի)
 ՔԱՂԿԵԴՈՆ, 1870-1915 Թուրքիա (45 տարի)
 ՊԱՐՏԻԶԱԿ, 1883-1915 Թուրքիա (32 տարի)
 ՍԱԻՐԱ, 1885-1900 Պարսկաստան (15 տարի)
 ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ, 1887-1915 Թուրքիա (28 տարի)
 ԽԱՐԲԵՐԻ, 1912-1915 Թուրքիա (3 տարի)
 ՄԱԼԱԹԻԱ, 1912-1915 Թուրքիա (3 տարի)
 ՄԵՐՏԻՆ, 1912-1918 Թուրքիա (5 տարի)
 ՄԻԼԱՆՈՅ, 1918-1933 Իտալիա (15 տարի)
 ԵՐՈՒՍԱԳԷՄ, 1931-1934 Պաղեստին (3 տարի)
 ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ, 1936-1964 Եգիպտոս (28 տարի)
 ՀԱԼԷՊ, 1936-էն մինչեւ այսօր, Սուրիա
 ՊԷՅՐՈՒԹ, 1948-էն մինչեւ այսօր, Լիբանան
 ՊՈՒԵՆՈՍ ԱՅՐԷՍ, 1956-էն մինչեւ այսօր, Արժանքին

Որբանոց-վարժարաններ՝ (1915ի եղեռնէն յետոյ)

ՌԵՔԱՆԱԹԻ եւ ՖԻԵՍՍՈՅ ՏՆԱՐԹԻՔՈՅ (Իտալիա)

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Մխիթարի եւ Մխիթարեաններու հայագիտական ծաւալուն վաստակին եւ անոնց աշխատանքներուն գործունէութիւններուն մասին գրուած քաղմաքիւլ գրութիւններէն եւ առանձին հատորներէն՝ կը յիշենք հոս կարեւորագոյնները միայն:

ԱՐԵՂԵԱՆ Մ., «Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն», հտ. Բ., Երևան, 1946, (էջ 437-527): [= ABEGHIAN M., "History of ancient and medieval Armenian literature", Vol. II, Yerevan, 1946, (pp. 437-527)].

ԱԼԱՆ ՅՈՎԷԼ., «Մխիթարեան գրականութեան հանդէպ», Վենետիկ - Սրբ. Ղազար, 1902: [= ALAN H., "The Mekhitarians in literature", Venice - St. Lazar, 1902].

ԱՃԱՌԵԱՆ Հ., «Պատմութիւն Հայոց նոր գրականութեան», Պէյրութ, 1939, (էջ 47-99): [= AJARIAN H., "History of modern Armenian literature", Beirut, 1939, (pp. 47-99)].

ԱՆԱՍԵԱՆ ՓՐՈՖ. Յ., «Նոր նիւթեր վենետիկեան Մխիթարեանների քաղմաքական գործունէութեան պատմութեան համար», «Բազմավէպ», (Հայագիտական թերթ, Վենետիկ - Սրբ. Ղազար), 1977, թիւ 1-2, էջ 166-204: [= ANASIAN PROF. H., "Novel themes on the history of the translational contributions of the Venetian Mekhitarians", from "Bazmavep", (armenological revue, Venice - St. Lazar), 1977, 1-2 pp. 166-204].

ԱՆԹԱՆԱՆ Փ., «Վենետիկի Մխիթարեանների հայագիտական գործունէութիւնը», «Բազմավէպ», (Հայագիտական թերթ), 1968, թիւ 7-12, էջ 361-372: [= ANTABIAN P., "The contribution of the Mekhitarians of Venice to armenology", from "Bazmavep", (armenological revue, Venice - St. Lazar), 1968, N. 7-12, pp. 361-372].

ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ Ա.Գ., «Հայ ժողովրդի մտաւոր մշակոյթի զարգացման պատմութիւն», հտ. Բ., Երևան, 1964, էջ 214-223, 293-294, 319-324: [= ARAKELIAN A.K., "History of the intellectual development of the Armenian people", Vol. II, Yerevan, 1964, pp. 214-223, 293-294, 319-324].

ԳԵԼԶԷՐ Հ., «Համառոտ պատմութիւն Հայոց», Թրգմ. Հ. Գր. Գալէմ-բեարեան, Վիեննա, 1897, էջ 1-37 (Ազգ. Մտն. Ին): [= GELZER H., "A concise history of the Armenians", trans. Fr. K. Kalemkyarian, Vienna, 1897, pp. 1-37].

- «Գեղունի» (պատկերազարդ հայաթերթ. բացառիկ թիւ՝ նուիրուած Մխիթար Արրահօր մահուան 220ամեակին), Վենետիկ - Սրբ. Ղազար, 1949, 116 էջ: [= "Keghoonee" (An illustrated Armenian periodical; a special issue on the occasion of the bicentennial of Abbot Mekhitar's death), Venice - St. Lazar, 1949, pg. 116].

ԳԵՈՐԳԵԱՆ Կ., «Մխիթարեան Հայրերու Միաբանութիւնը...», «Ամենուն Տարեգիրքը», Պէյրութ, 1965, էջ 452-480: [= KEVORKIAN G., "The Mekhitarian Order", from "Annals", Beirut, 1965, pp. 452-480].

- «Դարադարձ Մուրատ-Ռաֆայէլեան վարժարաններու» (բացառիկ թիւ՝ «Բազմավէպ»-ի, Հայագիտական պաշտօնաթերթ, Վենետիկ - Սրբ. Ղազար), 1936, 576 էջ [= "Centennial of Mourad - Raphaelian Schools" (A special issue of the armenological revue "Bazmaveb"), Venice - St. Lazar, 1936].

ԵԱՐԵՄԵԱՆ Հ. Տ., «Սուրբ Ղազար Կղզին՝ Մայրավանք Մխիթարեանների», Վենետիկ - Սրբ. Ղազար, 1989: [= YARDEMIAN FR.D., "The Island of San Lazzaro: Mekhitarian Monastery", Venice - St. Lazar, 1989].

ԵՐԻՑԵԱՆՑ Ա.Ղ., «Վենետիկի Մխիթարեանք», Թիֆլիս, 1883: [= YE-REETZIANZ A., "The Mekhitarians of Venice", Tiflis, 1883].

ԵՐԿԱՆԵԱՆ ՎԱՀԷ, «Հայկական մշակոյթը 1800-1917», Երևան, 1982: [= YERGANIAN VAHE, "The Armenian culture 1800-1917", Yerevan, 1982].

ԶԱՐՔԶԱՆԱԼԵԱՆ Հ.Գ., «Պատմութիւն Հայկական Տպագրութեան», (սղգրնաւորութենէն մինչ առ մեզ), Վենետիկ - Սրբ. Ղազար, 1895: [= ZARPHANALIAN FR.K., "History of Armenian printing", Venice - St. Lazar, 1895].

Ջէֆօնսն Զ.Լ., «Հայ թատրոնի սկզբնափայլերը եւ Հայ վերածնունդի շարժումը», *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1975: [= ZEKIYAN FR.L., "The beginnings of the Armenian theatre and the Armenian Renaissance", Venice - St. Lazar, 1975].

ԹԱԼԱԹԻՆՆԱՆ Զ.Ա., «Միփարեանները», *Պէրուս*, 1967: [= TALATIAN FR.A., "The Mekhitarians", Beirut, 1967].

ԹԷՕԼԷՕԼԵԱՆ Մ., «Դար մը գրականութիւն», *Հտ. Ա., Բ. տպ. Պոստըն*, 1977, (էջ 28-48): [= TOLOLIAN M., "Armenian literature of the last hundred years", Vol. I, 2nd printing, Boston, 1977, pp. 28-48].

ԻՇԽԱՆ ՄՈՒՇԵՂ, «Արդի Հայ գրականութիւն», *Հտ. Ա., Պէյրուս*, 1973 (էջ 18-26): [= ISKHAN M., "Modern Armenian literature", Vol. I, Beirut, 1973 (pp. 18-26)].

ԼԷՕ, «Հայկական տպագրութիւն», *Հտ. Բ., Թիֆլիս*, 1902: [= LEO, "Armenian printing", Vol. II, Tiflis, 1902].

ԼԷՕ, Հայ Գրքի տօնը (Հայ տպագրութեան 400ամեայ յորելեան), *Թիֆլիս*, 1912 (էջ 96-101, 111-114): [= LEO, "The jubilee of the Armenian Book", Tiflis, 1912 (pp. 96-101, 111-114)].

ԼԷՕ, Հայոց պատմութիւն, *Երևան*, 1946 [= LEO, "Armenian history", Yerevan, 1946].

- «Հայ ժողովրդի Պատմութիւն», *Հրտկ. Սովետական Հայաստանի Պետական Ազգագիտական, Հտ. Ե., Երևան*, 1974, (էջ 559-634): [= "History of the Armenian people", publication of the Academy of Sciences of the Armenian S.S.R., Vol. V, Yerevan, 1974, (pp. 559-634)].

ՀԱՅՐԱՊԵՏՆԱՆ ՍՐԲՈՒՀԻ, «Հայ եին եւ միջնադարեան գրականութեան պատմութիւն», *Լոս Անճելըս*, 1986, էջ 661-672: [= HAIRAPETIAN SRBOUHI, "History of ancient and medieval Armenian Literature", Los Angeles, 1986, pp. 661-672].

ՂԱԶԻԿՆԱՆ Զ.Ա., «Հայկական նոր մատենագիտութիւն», *Հտ. Ա., Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1909-1912 (էջ 2003-2035): [= GHAZIKIAN FR.A., "Modern Armenian bibliography", Vol. I, Venice - St. Lazar, 1909-1912 (pp. 2003-2035)].

ՃԱՆԱՇՆԱՆ Զ.Մ., «Միփար եւ Հայ ազգը», «Բազմավեպ» (*Հայագիտական թերթ*), 1950, թիւ 1-2, էջ 23-41: [= GIANASHIAN FR.M., "Mekhitar and the Armenian nation", from "Bazmavep" (armenological revue, Venice - St. Lazar) 1950, No. 1-2 (pp. 23-41)].

ՃԱՆԱՇՆԱՆ Զ.Մ., «Պատմութիւն արդի Հայ գրականութեան», *Հտ. Ա., Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1953 (էջ 9-98): [= GIANASHIAN FR.M., "History of Modern Armenian Literature", Vol. I, Venice - St. Lazar, 1953 (pp. 9-98)].

ՃԱՆԱՇՆԱՆ Զ.Մ., «Սբ. Ղազար՝ Մայրավանք Միփարեան Միաբնութեան», *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1966: [= GIANASHIAN FR.M., "St. Lazar, the Head-Monastery of the Mekhitarian Order", Venice - St. Lazar, 1966].

ՃԱՆԱՇՆԱՆ Զ.Մ., «Հայ գրականութեան նոր շրջանի համառոտ պատմութիւն», *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1973 (էջ 4-36): [= GIANASHIAN FR.M., "A brief history of recent Armenian Literature", Venice - St. Lazar, 1973 (pp. 4-36)].

ՃԵՄԺԵՄԵԱՆ Զ.Ս., «Միփար Արքայորհրատարակչական առաքելութիւնը», *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1980: [= DJEMDJEMIAN FR.S., "The editorial works of Abbot Mekhitar", Venice - St. Lazar, 1980].

ՃԵՄԺԵՄԵԱՆ Զ.Ս., «Միփար Արքայորհրատարակչական առաքելութիւնը», «Հայ Ընտանիք» (*պարբերական թերթ, Վենետիկ - Սբ. Ղազար*), 1982, թիւ 3-4, էջ 12-20: [= DJEMDJEMIAN FR.S., "The Abbot Mekhitar and construction of the monastery of St. Lazar (in Venice)", "Hay Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar), 1982, No. 3-4, pp. 12-20].

- «Մատենագիտութիւն Միփար Սեբաստացիի հրատարակութիւններուն», *Կազմեց ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Զ.Ն.*, «Բազմավեպ» (*Հայագիտական թերթ, Վենետիկ - Սբ. Ղազար*), 1977, թիւ 1-2, էջ 364-371: [= "Bibliography of Mekhitar Sepasdatsi's publications", compiled by DER-NERSESSIAN FR.N., "Bazmavep" (armenological revue, Venice - St. Lazar), 1977, No. 1-2, pp. 364-371].

- «Միփար» (*Միփար Սեբաստացիի մահուան 200 ամեակին առիթով բացառիկ թիւ «Բազմավեպ»-ի Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1950, 480 էջ [= "Mekhitar" (A special issue of the armenological revue "Bazmavep" on the occasion of the bicentennial of his death), Venice - St. Lazar, 1950, pg. 480].

ՆԱԶԱՐԻԱՆ ՓՐՈՖ. Շ., «Մխիթար Սեբաստացին եւ 18-րդ դարի գրական շարժման մի բանի հարցեր», *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1977: [= NAZARIAN PROF. SH., "Mekhitar of Sebaste and several themes on the 18th century literary movement", Venice - St. Lazar, 1977].

ՇՏԻԿԵԱՆ Ա., «Մխիթարեան Միաբանութիւն», *տե՛ս «Հայկական Սովետական հանրագիտարան» հտ. 7-րդ, Երևան*, 1981 (էջ 633-637): [= SHITIKIAN S., "The Mekhitarian Order", from "The Soviet Armenian Encyclopedia", Vol. VII, Yerevan, 1981 (pp. 633-637)].

ՉՕՊԱՆԵԱՆ Ա., «Մխիթար եւ Մխիթարեանց գործը», *տե՛ս «Դեպքեր»*, Փարիզ, 1924 (էջ 31-58): [= CHOBANIAN A., "The work of Mekhitar and of the Mekhitarists", from "Literary figures", Paris, 1924 (pp. 31-58)].

ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ.Բ., «Երկհարիւրամեայ գրական գործունէութիւն եւ նշանաւոր գործիչներ Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան», *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*, 1905: [= SARKISSIAN FR.B., "Two hundred years of literary contributions and famous figures of the Mekhitarian Order of Venice", Venice - St. Lazar, 1905].

ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Հ.Ն., «Հայոց Կղզիին 250ամեակը», «Բազմավեպ», 1967, թիւ 1-2, էջ 1-5, 53-57, 121-124, 193-196, 238-241 եւ 1968, թիւ 4-6, էջ 89-94. թիւ 7-12, էջ 433-448: [= DER-NERSESSIAN FR.N., "The 250 anniversary of the Armenian Island", "Bazmavep", 1967 and 1968].

ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Հ.Ն., «Վերակառուցող աշխատանք», «Բազմավեպ», 1968, թիւ 1-3, էջ 1-16: [= DER-NERSESSIAN FR.N., "Rebuilding work", "Bazmavep", 1968].

ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ Հ.Ն., «Մխիթարի նպաստը Աշխարհաբարի կազմութեան...», «Բազմավեպ» (Հայագիտական թերթ, *Վենետիկ - Սբ. Ղազար*), 1977, թիւ 3-4, էջ 482-540 եւ շարունակաբար...: [= DER-NERSESSIAN FR.N., "Mekhitar's contribution to the development of Modern Armenian", "Bazmavep" (armenological revue, Venice - St. Lazar), 1977, No. 3-4, pp. 482-540 and next...].

ՕՇԱԿԱՆ Յ., «Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան», *Երուսաղէմ*, 1945: [= OSHAGAN H., "Panorama of eastern Armenian literature", Jerusalem, 1945].

AUCHERIAN FR. P., "Lord Byron and the Armenians", Venice - St. Lazar, 1972.

BARDAKJIAN K., "The Mekhitarist contributions to Armenian culture and scholarship", Boston, 1976.

BRANDES G., "L'Arménie et l'Europe", Genève, 1903.

GIANASCIAN FR.M., "The colleges of the Mekhitarist Fathers of Venice and their work", Venice - St. Lazar, 1956.

GIANASCIAN P.M., "Les arménistes et les Mekhitaristes", in "Armeniaca, Mélanges d'études Arméniennes", Venice - St. Lazar, 1969.

GOODE ALEXANDER, "A brief account of the Mekhitarist society" (text of a rare study dated 1835), "Hye Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar), 1981, No. 3-4, pp. 28-39.

JACQUES DE MORGAN, "Histoire du peuple Arménien", Venice - St. Lazar, 1981 (pp. 295, 316-319).

MANOOKIAN FR. G., "The Order of the Mekhitarist fathers of San Lazzaro", in "Armenia and San Lazzaro", Venice - St. Lazar, 1977, (pp. 44-67).

MARCHALL LANG DAVID, "Armenia Cradle of Civilization", London, 1970 (pg. 277 etc.).

- "MEKHITARISTS" in "Encyclopedia Britanica", 15th Ed. (1976), Micro-pedia, Vol. VI.

NALBANDIAN L., "The Armenian revolutionary movement", 3rd printing, London, 1963 (pp. 23-34).

NOURIKHANIAN P.M., "Napoleon Ier et les Pères Mekhitaristes", Venice - St. Lazar, 1976.

PASDERMADJIAN H., "Histoire de l'Arménie", Troisième ed., Paris, 1971 (pp. 258-279).

SARAFIAN K., "The Mekhitarist Congregation as a factor in the awakening" in "History of education in Armenia", 2nd ed., Los Angeles, 1978 (pp. 137-154).

SARKIS H.J., "The Armenian Renaissance", "Hye Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar), 1976, No. 1-2, pp. 48-52.

TERZIAN A., "Island Monastery in the Venetian lagoon with memories of Lord Byron", "Hye Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar), special issue 1976, No. 11-12, pp. 55-61.

- "The Order of the Mekhitarian Fathers of San Lazzaro", "Hye Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar), 1976, No. 1-2, pp. 59-62.

VOIGNIER - MARSHAL J., "San Lazzaro, Island of the blest", "Hye Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar), 1980, No. 11-12, pp. 50-53.

WALKER CR.J., "Armenia: The Survival of a nation", London, 1980 (pg. 49, etc.).

YARDEMIAN FR.D., "The Contribution of the Mekhitarians to Armenian culture and armenology", Los Angeles, 1987.

ZEKIYAN FR.L., "The Armenian Renaissance in the eighteenth century", "Hye Endanik" (periodical, Venice - St. Lazar) 1983, No. 6-8, pp. 47-50.

ZEKIYAN FR.L., "Mechitar rinnovatore e Pioniere", Venezia - S. Lazzaro 1977. [= "Mekhitar the Pioneer". Venice - St. Lazar. 1977].

Տպագրութիւնը աւարտեցաւ 1990ի Մարտին
Սր. Ղազարի Տպարանին մէջ, Վենետիկ

Finito di stampare nel marzo 1990
presso la Tipo-Litografia Armena di S. Lazzaro a Venezia